

T.C
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı

GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE
EMEK PAYI VE İNSANİ GELİŞME İLİŞKİSİ

Doktora Tezi

Eda ÖZOVACI

Danışman

Doç. Dr. Onur ÖZDEMİR

İstanbul – 2024

TEZ TANITIM FORMU

YAZAR ADI SOYADI : Eda ÖZOVACI

TEZİN DİLİ : Türkçe

TEZİN ADI : Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Emek Payı ve İnsani Gelişme İlişkisi

ENSTİTÜ : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

ANABİLİM DALI : Ekonomi ve Finans

TEZİN TÜRÜ : Doktora

TEZİN TARİHİ : 12. 06. 2024

SAYFA SAYISI : 110

TEZ DANIŞMANI : Doç. Dr. Onur ÖZDEMİR

DİZİN TERİMLERİ : İnsani Gelişme, Emek Payı, Driscoll-Kraay Tahmincisi, Gelişmiş Ülkeler, Gelişmekte Olan Ülkeler.

TÜRKÇE ÖZET : Birleşmiş Milletler tarafından 1990 yılından itibaren yayınlanan insani gelişme endeksi, ülkelerin ekonomik büyümelerinin yanında kalkınma göstergelerinin gelişmenin de önemini vurgulamaktadır. İnsani gelişme ülkelerin refah düzeylerini iyileştirdiği, insanlara daha iyi yaşam koşulları sağladığı ve ülkelerin ekonomik kalkınma kararlarında etkili olduğu için üzerinde durulması gereken bir konudur. Emek payı ise teknolojik gelişme, küreselleşme, özelleştirme politikaları gibi birçok etkenden dolayı refah açısından önemli bir sosyoekonomik göstergedir. Emeğin gelir içindeki payı, bireylerin yaşam standartlarını doğrudan etkileyen bir unsur olduğu için, tüketim tercihlerinde de

önemli bir rol oynamaktadır. Bu amaçla tez çalışmasında, 1990-2019 döneminde 26 gelişmekte olan ve 32 gelişmiş ülkeler için emek payı ve insani gelişme ilişkisi Driscoll ve Kraay tahmincisi kullanılarak analiz edilmiştir. Ulaşılan bulgular, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde emek payının insani gelişme üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen GSYİH, beşeri sermaye, kamu harcamaları, finansal gelişme ve finansal açıklık insani gelişme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde enflasyon ve döviz kuru insani gelişme üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir. Gelişmiş ülkelerde ticari açıklık ile insani gelişme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olmasına rağmen, gelişmekte olan ülkelerde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Hem gelişmekte olan, hem de gelişmiş ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlarla insani gelişme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Son olarak, analizden elde edilen emek payı ile insani gelişme arasındaki negatif ilişkinin çözümüne yönelik politika yapıcılara çeşitli önerilerde bulunmaktadır.

DAĞITIM LİSTESİ : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

Eda ÖZOVACI

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Eda ÖZOVACI

12.06.2024

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Eda ÖZOVACI' nın Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Emek Payı ve İnsani Gelişme İlişkisi adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Ekonomi ve Finans anabilim dalı, Ekonomi ve Finans bilim dalında DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Ebru Gül YILMAZ

Üye

Doç. Dr. Emrah DOĞAN

Üye

Doç. Dr. Fatih KAYHAN

Üye

Doç. Dr. Onur ÖZDEMİR
(Danışman)

İmza

Üye

Doç. Dr. Kemal ERKİŞİ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

12/06/2024

İmzası

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Enstitü Müdürü

ÖZET

Birleşmiş Milletler tarafından 1990 yılından itibaren sunulan insani gelişme endeksi, ülkelerin ekonomik büyümelerinin yanında kalkınma göstergelerinin de önemini vurgulamaktadır. İnsani gelişme ülkelerin refah düzeylerini iyileştirdiği, bireylere daha iyi yaşam koşulları sağladığı ve ülkelerin ekonomik kalkınma kararlarında etkili olduğu için üzerinde durulması gereken bir konudur. Emek payı ise teknolojik gelişme, küreselleşme, özelleştirme politikaları gibi birçok etkenden dolayı refah açısından önemli bir sosyoekonomik göstergedir. Emeğin gelir içindeki payı, bireylerin yaşam standartlarını doğrudan etkileyen bir unsur olduğu için tüketim tercihlerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Bu amaçla tez çalışmasında, 1990-2019 döneminde 26 gelişmekte olan ve 32 gelişmiş ülke için emek payı ve insani gelişme ilişkisi Driscoll ve Kraay tahmincisi kullanılarak analiz edilmiştir. Ulaşılan bulgular hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde emek payının insani gelişme üzerinde anlamlı negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen GSYİH, beşeri sermaye, finansal gelişme ve kamu harcamalarının insani gelişme üzerinde anlamlı pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde enflasyon, döviz kuru ve insani gelişme arasında anlamlı negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Gelişmiş ülkelerde ticari açıklık, sermaye açıklığı ve insani gelişme arasında anlamlı pozitif bir ilişki görülmesine rağmen gelişmekte olan ülkelerde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Hem gelişmekte olan, hem de gelişmiş ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlarla insani gelişme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Son olarak, analizden elde edilen emek payı ile insani gelişme arasındaki negatif ilişkinin çözümüne yönelik politika yapıcılara çeşitli önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsani Gelişme, Emek Payı, Driscoll-Kraay Tahmincisi, Gelişmiş Ülkeler, Gelişmekte Olan Ülkeler.

ABSTRACT

The human development index, presented by the United Nations since 1990, emphasizes the importance of development indicators as well as the economic growth of countries. Human development is an issue that needs to be emphasized because it improves the welfare levels of countries, provides people with better living conditions and has an impact on countries' economic development decisions. Labor share is an important socioeconomic indicator in terms of welfare due to many factors such as technological development, globalization and privatization policies. Since the labor share as a part of income is a factor that directly affects individuals' living standards, it also plays an important role in consumption preferences. For this purpose, in the thesis study, the labor share and human development relationship for 26 developing and 32 developed countries in the period 1990-2019 was analyzed using the Driscoll and Kraay estimator. The findings show that the labor share has a significant and negative impact on human development in both developed and developing countries. However, it appears that per capita GDP, human capital, financial development and public expenditures have a significant positive impact on human development in developed and developing countries. A significant negative relationship has been identified between inflation, exchange rate and human development in developed and developing countries. Although a significant positive relationship was observed between trade openness, capital openness and human development in developed countries, no significant relationship was found in developing countries. In both developed and developing countries, there was no discernible correlation between foreign direct investments and human development. Finally, various suggestions are made to policy makers to solve the negative relationship between labor share and human development obtained from the analysis.

Keywords: Human Development, Labor Share, Driscoll-Kraay Estimator, Developed Countries, Developing Countries.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ

1.1. İnsani Gelişme Endeksi Tanımı	7
1.2. İnsani Gelişme ve Teorik Çerçeve	12
1.2.1. İçsel Büyüme Teorileri.....	12
1.3. İGE Hesaplamasında Kullanılan Göstergeler	14
1.3.1. Yaşam Beklentisi Endeksi.....	15
1.3.2. Eğitim Endeksi	16
1.3.3. Gelir Endeksi.....	18
1.4. İGE Alt Endekslerinin ve İGE'nin Hesaplanması	19
1.5. İnsani Gelişme Endeksi'ne Göre Ülke Sınıflandırması	21
1.6. Gelişmiş Ülkelerde İnsani Gelişme Endeksi	25
1.7. Gelişmekte Olan Ülkelerde İnsani Gelişme Endeksi	27
1.8. Bölge veya Gruplara Göre İnsani Gelişme Endeksi	28

İKİNCİ BÖLÜM

EMEĞİN PAYI

2.1. Emek Payı ve Belirleyicileri	32
2.2. Emek Payının Hesaplama Yöntemleri	34
2.3. Gelir Dağılımı	38
2.4. Gelirdeki Emek Payının Belirlenmesine Yönelik Temel Model	39
2.4.1. Ücret Pazarlığı Modeli	40
2.5. Emek Payını Etkileyen Faktörler	44
2.5.1. Küreselleşme	44
2.5.2. Teknolojik İlerleme	47
2.5.3. Emek Piyasası Politikaları ve Ürün Piyasası Politikaları.....	49
2.5.4. Özelleştirme Politikaları ve Yapısal Değişiklikler.....	50
2.6. Emek Payının Azalma Nedenleri	51
2.7. Gelişmiş Ülkelerde Emek Payı	53
2.8. Gelişmekte Olan Ülkelerde Emek Payı.....	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMETRİK METODOLOJİ VE AMPİRİK ANALİZ

3.1. Literatür İncelemesi	57
3.1.1. İnsani Gelişim Endeksine İlişkin Literatür	57
3.1.2. Emek Payına İlişkin Literatür	60
3.2. Veri Seti ve Model	62
3.2.1. Veri Seti	62
3.2.2. Model	68
3.2. Ekonometrik Metodoloji	69

3.2.1 Driscoll ve Kraay Tahmincisi	69
3.3. Ekonometrik Bulgular	72
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	91
KAYNAKÇA	95

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARDL	: Autoregressive Distributed Lag
CADF	: Cross-sectionally Augmented Dickey- Fuller
CD	: Cross-Sectional Dependence
DOLS	: Dynamic Ordinary Least Squares
EÖİ	: Ekonomik Özgürlük Endeksi
fdi	: Foreign Direct Investment
fdindex	: Finansal Gelişme Endeksi
GDP	: Gross Domestic Product
GMM	: Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi
govexpe	: Kamu Harcamaları
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
hc	: Beşeri Sermaye
hdi	: İnsani Gelişme Endeksi
HDR	: Human Development Report
IMF	: International Monetary Fund
İGE	: İnsani Gelişme Endeksi
İnf	: Enflasyon

kaopen	: Sermaye Açıklığı
Labsh	: Emek Payı
OECD	: Organisation for Economic Co-Operation and Development
OIC	: Organisation of Islamic Cooperation
OLS	: Ordinary Least Squares
PWT	: Penn World Tables
Reer	: Reel Efektif Döviz Kuru
SAARC	: South Asian Association for Regional Cooperation
SSA	: Sahra Altı Afrika
Trade	: Ticari Açıklık
UNDP	: United Nations Development Programme
VECM	: Vector Error Correction Model
WHO	: World Health Organization

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.	İGE'nin Boyut ve Göstergeleri.....	20
Tablo 2.	Çok Yüksek İnsani Gelişme Endeksi'ne Göre Ülke Sınıflandırması.....	22
Tablo 3.	Yüksek İnsani Gelişme Endeksi'ne Göre Ülke Sınıflandırması.....	24
Tablo 4.	Gelişmiş Ülkelerde İnsani Gelişme Endeksi.....	26
Tablo 5.	Gelişmekte Olan Ülkelerde İnsani Gelişme Endeksi.....	28
Tablo 6.	Bölge veya Gruplara Göre İnsani Gelişme Endeksi.....	29
Tablo 7.	Gelişmiş Ülkelerde Emek Payı.....	54
Tablo 8.	Gelişmekte Olan Ülkelerde Emek Payı.....	56
Tablo 9.	Gelişmekte Olan Ülkeler.....	63
Tablo 10.	Gelişmiş Ülkeler.....	63
Tablo 11.	Değişkenler ve Kısaltmaları.....	64
Tablo 12.	Korelasyon Matrisi.....	69
Tablo 13.	Tüm Ülkeler İçin 5 Bağımsız Değişkenli Modeller.....	77
Tablo 14.	Tüm Ülkeler İçin 6 Bağımsız Değişkenli Modeller.....	78
Tablo 15.	Tüm Ülkeler İçin 7 Bağımsız Değişkenli Modeller.....	79
Tablo 16.	Gelişmiş Ülkelerde 5 Bağımsız Değişkenli Modeller.....	82
Tablo 17.	Gelişmiş Ülkelerde 6 Bağımsız Değişkenli Modeller.....	83
Tablo 18.	Gelişmiş Ülkelerde 7 Bağımsız Değişkenli Modeller.....	84
Tablo 19.	Gelişmekte Olan Ülkelerde 5 Bağımsız Değişkenli Modeller.....	88

Tablo 20. Gelişmekte Olan Ülkelerde 6 Bağımsız Değişkenli Modeller..... 89

Tablo 21. Gelişmekte Olan Ülkelerde 7 Bağımsız Değişkenli Modeller..... 90

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1.** Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İnsani Gelişme..... 66
- Şekil 2.** Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Emek Payı..... 67

ÖNSÖZ

Doktora eğitimim boyunca ve tez yazım sürecinde bana her türlü desteği veren, yol gösteren değerli danışmanım Doç. Dr. Onur ÖZDEMİR'e, tez izleme jürim Doç. Dr. Ebru Gül YILMAZ ve Doç Dr. Emrah DOĞAN'a teşekkür ederim. Bu tezin hazırlanmasında her zaman yanımda olan, sabırla bana destek veren ve hiç bir yardımı esirgemeyen değerli Dr. Öğretim Üyesi Yusuf YALÇIN ve Dr. Harun DEMİR'e teşekkürlerimi sunarım. Hayatımın her döneminde benden sevgilerini ve desteklerini eksik etmeyen anneme, babama, ablama ve kardeşime tüm kalbimle teşekkür ederim.

GİRİŞ

Devletlerin zenginliği ve gücü bireylerden geldiği için, insanlara uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir yaşam sağlayacak ortamın yaratılması, ülkelerin kalkınmasına olanak tanımaktadır (UNDP, 1990). İnsani gelişmenin, insanların tercihlerini çeşitlendirebilme ve insani değerlerin öneminin artması süreci olduğu söylenebilir. İnsani gelişme; demografik, kültürel, politik-hukuki ve sosyoekonomik olmak üzere farklı yönleri bulunan karmaşık bir olgudur. Bu olguya dayanarak, ülkenin ekonomik ve ulusal kalkınması üzerindeki etkisine ilişkin bazı tahminler yapılmaktadır. Dünya, kalkınma özelliklerini belirleyen ve çoğaltan genel, politik, ekonomik ve sosyal çevredeki dinamik süreçler ve önemli değişikliklerle karakterize edilmektedir. Olumlu değişiklikler insanların yaşamları için iyi fırsatlara, daha uzun yaşam beklentisine ve daha iyi eğitime yol açarken, olumsuz değişiklikler ise gelişimsel sorunlar yaratabilmektedir. Kalkınma sorunlarının yalnızca ekonomik göstergelerle açıklanamayacağını ve çözüme kavuşturulamayacağını vurgulamak önemlidir. Gelişimdeki farklılıkları ölçme ve yorumlama süreci çok daha karmaşık bir sorundur. Yeni küreselleşmiş bir dünyada büyümeyi ölçmek, ekonomik alandan ekonomik olmayan alana (sosyal ve toplum) geçişi gerektirir. Kalkınma göstergeleri belirli bir ülkenin ekonomik ilerlemesinin daha gerçekçi bir resmini vermelidir. Ancak bu şekilde ekonomistler, altta yatan kalkınma sorunlarını tespit edecek ve makroekonomik politika yapıcılara belirli durumlarda nasıl hareket edecekleri konusunda öneriler sunabileceklerdir (Dasic, vd., 2020 s. 2).

İnsani Gelişme Endeksi 1990 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından ülkeler için hesaplanmaya başlamış ve ülkeler insani gelişmelerine göre sıralanmışlardır. Bu hesaplama yapılırken ekonomik bir perspektiften de bakarak ülkelerin gayri safi milli gelirlerini de göz önünde bulundurmuşlardır. Bu nedenle insani gelişme ve ekonomik parametreler arasındaki ilişki sıkça araştırmalara konu olmuştur. Son dönemlerde yapılan çalışmalarda değişkenler arasında insani gelişme endeksini görmek mümkündür. Bu bağlamda özellikle; Patel ve Annapoorna (2019), Onakoya, Johnson ve Ogundajo (2019), Patel ve Annapoorna (2019), Haseeb, Suryanto, Hartani ve Jermisittiparsert (2020), Wijaya, Tasente, Darma ve Kasuma (2021), Djokoto, Pomeyie ve Wongnaa (2023) gibi çalışmalar ön plana çıkmaktadır.

Ekonomi biliminin başlangıcından itibaren milli gelir içindeki emek payı ekonomistlerin dikkatini çeken bir konu olmuştur. The Wealth of Nations'da Adam Smith (1776, s.155), toplam çıktının çeşitli "orijinal kaynaklara" tahakkuk eden paylara ayrıştırılabileceğini ve bunlardan birinin emek olduğunu ve "yıllık üretimin tamamının" dağıtılabileceğine vurgu yapmıştır. Ücretlere, rantlara ve karlara verilen isim, bir toplumun yaşam standartlarındaki eşitsizlikle yakından ilişkilidir. Son dönemlerde yapılan araştırmalarda özellikle gelişmiş ülkelerde emek payından sermaye payına doğru bir kayma olduğu dikkat çekmektedir (Cette, Koehl ve Philippon, 2020). Emek payındaki azalmanın nedenlerinin literatürde farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu nedenlerden bazıları şu şekilde sıralamak mümkündür: Goldin ve Katz (2008) teknoloji ile Karabarbounis ve Neiman (2014) yatırım malı fiyatlarının azalması ile Helpman (2018) küreselleşme ile Autor, Dorn, Katz, Patterson ve Reenen (2020) tekeli firmaların artan kar payları ile Irmen (2021) nüfusun yaşlanması ile açıkladıkları görülmektedir. Günümüzde emek payındaki bu düşüşün insanları nasıl etkilediği de tartışma konuları arasındadır. Çünkü artan teknoloji, küreselleşme ve değişen pazar payları ile emek payında bu düşüşün etkisinin devam edeceği sonucunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışma kapsamında önemli kalkınma göstergeleri arasında olan emek payı ve insani gelişme arasındaki ilişki incelenmektedir. Emek ücretinin milli gelir içerisindeki payının azalması iktisadi olarak farklı boyutlarda küresel problemlere yol açmakla beraber yüksek gelirli bireylerin servetlerinin artışı netikleyerek gelir dağılımının emek kesimi aleyhine bozulmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda emek payının milli gelir içerisinde azalması ücretli kesimin refah düzeylerini olumsuz etkileyerek üretimdeki yavaşlama ve artan düzeyli finansallaşmadan kaynaklı alt ve orta düzey seviye çalışanların gelirlerini negatif etkileme potansiyelini şiddetlendirmektedir. Mevcut sorunsal emek payının düşmesi çerçevesinde dolaylı ve dolaysız yönlerden, ülkelerdeki yaşam beklentilerini, eğitim seviyelerini ve milli gelirlerini olumsuz yönde etkileyecek faktörlerin ortaya çıkışını hızlandıracaktır. Dolayısıyla makroekonomik olgularla birlikte bu süreçlere dayalı değişkenlerin incelenmesi, bir bütün olarak iktisadın farklı alanlarına katkı açısından önemli bir yenilik ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. İlgili literatürde, emek payı ve insani gelişme ilişkisini araştıran çalışmaların sınırlılığı göze çarpmaktadır. İnsani gelişmenin ve emek payının hem sosyal hem de ekonomik olarak insanları ve

devletleri etkilediği birçok çalışmada ortaya koyulmuştur. Bu iki değişkenin aynı anda incelendiği çalışmaların sınırlılığından dolayı bu çalışmanın literatüre farklı bir bakış açısı sağlayacağı rlmektedir.

Bu tezin bölümleri şu şekilde ele alınmaktadır: Birinci bölümde insani gelişme açıklanmaktadır. İkinci bölümde emek payı açısından bilgi verilmektedir. Tezin nc bölümü ise literatür taraması, model ve veri seti tanıtımı ve ekonometrik analizi kapsamaktadır. Tezin son bölümü, sonuç ve önerilerle tamamlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ

İnsani gelişme, insanların seçimlerini genişletme sürecidir. Gelişimin tüm seviyelerinde insanların sağlıklı bir yaşam sürmeleri, bilgi edinmeleri ve iyi bir yaşam standardı için gerekli kaynaklara erişimleri gibi önemli olan üç unsur vardır. Bu temel unsurlar mevcut değilse diğer birçok fırsata erişmek mümkün olmayacaktır. Ancak insani gelişme burada bitmeyerek pek çok insan tarafından oldukça değer verilen siyasi, ekonomik ve sosyal özgürlükten yaratıcı ve üretken olma ile kişisel öz saygı ve garantili insan haklarına sahip olma fırsatlarına kadar uzanan geniş bir yelpazede ele alınabilmektedir (HDR, 1990). İnsani gelişmenin temelde iki yönü üzerinde durulmaktadır. Bunları; bilgi ve beceriler gibi insani yeteneklerin oluşumu ve insanların kazanılmış yeteneklerini boş zaman, üretken amaçlar veya kültürel, sosyal ve politik ilişkilerde aktif olmak için kullanma şeklinde belirtmek mümkündür. İnsani gelişmenin ölçekleri iki tarafı hassas bir şekilde dengelemezse, önemli ölçüde hüsrana yol açabilmektedir (HDR, 1999). Bu insani gelişme kavramına göre gelir insanlar açısından önemli olmasına rağmen sahip olmak istedikleri seçeneklerden yalnızca birini kapsadığı için hayatlarının tamamına etki etmemektedir. Bu nedenle kalkınma, yalnızca gelir ve servetin genişlemesiyle değil ayrıca sosyoekonomik birçok parametreyi ve süreçleri de kapsamalıdır (HDR, 1990).

İnsani gelişme paradigması eş zamanlı iki süreci vurgular. Bu süreçler: İnsani yeteneklerin geliştirilmesi ve insanların bunları toplumda işlev görmek ve hayatlarının her alanında sahip oldukları seçenekler arasında seçim yapmak için nasıl kullandıklarıdır (UNDP, 2018). Ekonomik, sosyal, kültürel, mekansal, eğitim ve sağlık hizmetleri arasındaki yakın bağları dikkate alan insani gelişme olgusu, güvenli bir ekonomiyi, yeterli beslenmeyi, çevrenin korunmasını, kişisel güvenliği, topluluk güvenliğini ve daha geniş siyasi güvenliği kapsar (HDR, 1990). Mevcut ve gelecek kuşakların kalkınma konusundaki sorumluluklarının bilincinde olmaları gerekmektedir. Karın sadece birkaç kişiye değil herkese eşit olarak dağıtıldığı ve zevklerinin korkusuzca tüketildiği bir çevrede insana yakışır bir yaşamı mümkün kılan kişisel ve sosyal güvenlik aranmalıdır. Dünya, kalkınma özelliklerini belirleyen ve çoğaltan genel sosyal, politik, ekonomik ve sosyal çevredeki dinamik süreçler ve önemli değişikliklerle karakterize edilmektedir. Olumlu değişiklikler insanların

yaşamları için daha iyi fırsatlara, daha uzun yaşam beklentisine ve daha iyi eğitime yol açarken, olumsuz değişiklikler ise gelişimsel sorunlar yaratır. Kalkınma sorunlarının yalnızca ekonomik göstergelerle açıklanamayacağını vurgulamak önemlidir. Gelişimdeki farklılıkları ölçme ve yorumlama süreci çok daha karmaşık bir sorundur. Yeni küreselleşmiş bir dünyada büyümeyi ölçmek, ekonomik alandan ekonomik olmayan alana (sosyal ve toplum) geçişi gerektirir. Kalkınma göstergeleri belirli bir ülkenin ekonomik ilerlemesinin daha gerçekçi bir resmini vermelidir. Ancak bu şekilde ekonomistler, altta yatan kalkınma sorunlarını tespit edecek ve makroekonomik politika yapıcılara belirli durumlarda nasıl hareket edecekleri konusunda öneriler sunabileceklerdir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 1990 yılından bu yana, yalnızca milli gelirle sınırlı kalmayıp, insanlara ve onların sağlıklı, üretken ve sürdürülebilir bir toplum için tam potansiyele ulaşma yeteneklerine odaklanan bir yaklaşım uygulayarak insani gelişme programı uygulamaktadır. Bu bağlamda İnsani Gelişme Endeksi, farklı ülkelerde refahın bir ölçütü olarak araştırmacılar tarafından yaygın olarak kullanılan ve alıntı yapılan bir istatistiksel göstergedir (Dasic vd., 2020).

Bilgiye dayalı ekonomide devletin ve bireylerin rolleri insan kaynaklarının gelişimi için kritik öneme sahiptir. Devlet müdahalesi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, insan kaynaklarının geliştirilmesi için elverişli bir ortam yaratmayı ve insan kaynaklarının küresel pazarda rekabet gücünü artırmayı amaçlar. Düşük bilgi ve beceri tabanından muzdarip olan az gelişmiş ülkeler, kendilerini küreselleşme süreciyle etkin bir şekilde bütünleştirmek için konumlandırılamamışlardır. Ekonomi iyi bir hızla büyürken, hızlı büyümenin bilgi yoğun endüstrilerde ihtiyaç duyulan yüksek kaliteli becerilerin eksikliğine yol açabileceğine dair yeni işaretler ortaya çıkmaktadır. Kapsayıcılık stratejisi aynı zamanda eğitim, sağlık ve diğer temel kamu tesislerine yeni bir vurgu yapılmasını gerektirir. Bu temel hizmetlere yetersiz erişim, nüfusun geniş kesimlerinin refahını doğrudan sınırlayıcı olurken aynı zamanda büyümenin faydalarından tam olarak pay alma fırsatını da engellemektedir (Roy ve Clark, 2019, s. 136-137). Teknoloji, özellikle bilim temelli sektör ve dünyanın gelişmiş ekonomileri için günümüz modern ekonomik büyümesinin itici gücü olabilir ancak modern ekonomik büyümenin aracını sürdürebilmek için kesinlikle insan sermayesi gereklidir (Becker, 2002). Büyüme teorisyenleri, ekonomik kalkınmanın önemli bir bileşeni olarak beşeri sermayeye çeşitli yaklaşımlar önermişlerdir. Hem teorik hem de ampirik

araştırmalar bir ülkenin beşeri sermaye oluşumuna yapılan yatırımın, insanların verimliliğini ve üretkenliğini geliştirmede temel bir rol oynadığını ve bunlar aracılığıyla üretim sürecini tamamlayan çeşitli faktörleri doğrulamıştır (Barro ve Salai-i-Martin 1995).

İnsani Gelişme Endeksi (İGE), dünya çapındaki coğrafi kapsamı ve bir Birleşmiş Milletler kuruluşu olan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilmiş olması nedeniyle bu kategoride önemli bir konuma sahiptir. 1990 yılında kuruluşundan bu yana UNDP tarafından her yıl yayınlanan İnsani Gelişme Raporu'nun merkezi bir parçasını oluşturmuştur. 2010'da yirminci yıldınmnde bazı değişikliklere gidildiği dikkat çekmektedir. İGE, ekonomik kaynakları, kalkınma ve ilerlemenin iki ana bileşeni olarak kabul edilen sağlık ve eğitim başarısı ile ekonomik kaynakları birleştiren bir bileşik endekstir. Her üç bileşene de $[0,1]$ bir varyasyon aralığı sağlayan bir kalibrasyon metodolojisi ile endekste eşit ağırlık verildiği belirtilmektedir (Fleurbay ve Blanchet, 2013, s. 8-9)

2010 yılındaki raporunda; İnsani Gelişme Endeksi (İGE), sağlık, eğitim ve gelir olmak üzere üç boyutta ilerlemenin toplu bir ls olmaya devam ettiğini ama eğitim ve gelirdeki ilerlemeyi ölçmek için kullanılan göstergeleri ve bunların bir araya getirilme şeklini değiştirdiklerini belirttiler. Bilgi boyutunda, ortalama eğitim süresi okuryazarlığın yerini, beklenen eğitim yılı ise mevcut kayıtın yerini almıştır. Bu şu anlama gelmektedir: Bireyin mevcut kayıt oranları verisi, almayı bekleyebileceği eğitim yılları, okuryazarlık verisi de ortalama eğitim süresi olarak yeniden düzenlenmiştir. Ortalama eğitim süresi daha fazla ülke için daha sık tahmin edilir ve ülkeler arasında daha iyi ayırım yapabilirken beklenen eğitim süresi yıllar açısından bu boyutun yeniden erveledenmesiyle tutarlıdır. İdeal olarak, bilgi boyutunun ölçümleri, birkaç Ulusal ve Bölgesel İnsani Gelişme Raporu'nun yaptığı gibi, niceliği tahmin etmenin ötesinde kaliteyi değerlendirmeye geçecektir. Yaşam standardını ölçmek için kişi başına gayri safi milli hasıla, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın yerini almıştır. Küreselleşmiş bir dünyada, bir ülkede yaşayanların geliri ile yerli üretimi arasındaki farklar genellikle büyüktür. Ülkede yaşanların kazandığı gelirlerin bir kısmı yurt dışına gönderilir ve bazı ülkeler büyük miktarda yardım akışı alabilir. Ayrıca üç boyutun nasıl bir araya getirileceğini yeniden dşnld. nemli bir değişikliklerden biri geometrik bir ortalamaya (bir sayı kümesinin tipik değerini ölçen) geçmektir. 2010'da İGE, üç boyutlu indekslerin geometrik ortalaması alınarak hesaplanmaya

başlandı. Herhangi bir boyuttaki düşük performans doğrudan İGE'ye yansıtılmakta olup, boyutlar arasında artık mükemmel ikame ortadan kaldırılmıştır. Bu yöntem ile bir ülkenin performansının üç boyutta ne kadar kapsamlı olduğu yakalanmaktadır. Başarı karşılaştırmalarının temeli olarak bu yöntem, basit bir ortalamadan ziyade boyutlardaki içsel farklılıklara daha fazla önem vermektedir. Sağlık, eğitim ve gelirin hepsinin önemli olduğunu, bununla birlikte refahın bu farklı boyutlarını karşılaştırmanın zor olduğunu ve bunların hiçbirindeki değişikliğin gözden kaçmasına izin vermememiz gerektiğini kabul eder (HDR, 2010).

1.1. İnsani Gelişme Endeksi Tanımı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaşın tahribatına maruz kalan gelişmiş ekonomiler ve sömürgelerinden ayrılarak yeniden kurulan yeni devletler, gelişmişlik düzeylerini bir ekonomik büyüme oranı ölçüsü ile ölçmenin artık yeterli olmadığını deneyimlemişlerdir. Bu nedenle eğitim, sağlık, gelir düzeyi gibi insanı merkeze alan farklı parametreleri geliştirme görevini üstlenen yeni bir ölçüm tekniğine ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaya başladı. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilen İnsani Gelişme Endeksi (İGE), bu ihtiyaca cevap verebilmek için 1990 yılında oluşturulmuştur. Bu ölçüm yöntemi ile insanların ulusal düzeyde bilgi, sağlık ve gelir düzeyindeki yaşam standartlarının gösterilmesi eksiklik varsa daha da iyileştirmeye yönelik hedefler belirlemek ve olması gereken planlamayı yapmak mümkündür. İnsani Gelişme Endeksi hemen hemen her ülke için o toplumu oluşturan bireylerin standart yaşamını anlamak için kullanılsa bile, iki ülke arasında gerçek bir refah karşılaştırması yapabilmek için bu endeksten bile daha standart ve daha güçlü değişkenlere ihtiyaç duyulmaktadır (Demirbaş ve Delgado, 2021, s. 204-205).

Gelire erişimin diğer tüm seçeneklerin kullanılmasına izin vermesi nedeniyle, gelirin diğer tüm insan tercihleri için iyi bir temsili olduğu öne sürülmekte olsa da bunun kısmen doğru olduğu söylenebilir. Gelir bir araçtır, amaç değildir. Bir toplumun refahı, gelir düzeyine değil, gelirin hangi amaçlarla kullanıldığına bağlıdır. Ülke deneyimleri, mütevazı gelir düzeylerinde yüksek düzeyde insani gelişmenin olduğu ve oldukça yüksek gelir düzeylerinde zayıf insani gelişme düzeylerinin olduğu çeşitli vakaları göstermektedir. Bir ülkenin mevcut geliri, gelecekteki büyüme beklentilerine çok az rehberlik edebilir. Eğer bir ülke hali hazırda halkına yatırım yapmışsa, potansiyel geliri mevcut gelir düzeyinin gösterdiğinden çok daha yüksek olabilir ve

bunun tersi de geçerli olabilir. Pek çok sanayileşmiş, zengin ülkede insani sorunların artması, yüksek gelir düzeylerinin tek başına insanlığın ilerlemesi için bir garanti olmadığını göstermektedir. Basit gerçek şu ki, gelir artışı ile insanlığın ilerlemesi arasında otomatik bir bağlantı yoktur. Kalkınma analizinin asıl meşguliyeti böyle bir bağlantının nasıl yaratılıp güçlendirilebileceği olmalıdır. Buradaki insani gelişme terimi, hem insanların seçeneklerini genişletme sürecini hem de onların elde ettikleri refah düzeyini ifade etmektedir. Aynı zamanda insan gelişiminin iki yönünü açıkça ayırt etmeye de yardımcı olur. Bunlardan biri, gelişmiş sağlık veya bilgi gibi insan yeteneklerinin oluşmasıdır. Diğeri ise insanların edindikleri yetenekleri iş veya eğlence için kullanmalarıdır. Kalkınmaya bu şekilde bakmak, ekonomik büyümeye, insan sermayesi oluşumuna, insan kaynaklarının geliştirilmesine, insan refahına veya temel insan ihtiyaçlarına yönelik geleneksel yaklaşımlardan farklıdır. Herhangi bir karışıklığı önlemek için bu farklılıkları açıkça tanımlamak gerekir. Burada, GSMH büyümesi insani gelişme için gerekli ancak yeterli olmadığı ele alınıyor. Bazı toplumlarda, hızlı GSMH büyümesine veya kişi başına düşen gelirin yüksek olmasına rağmen, bazı ek adımlar atılmadığı sürece insani ilerleme eksik olabilmektedir. İnsan sermayesi oluşumu ve insan kaynaklarının geliştirilmesi teorileri, insanı amaçtan ziyade öncelikle araç olarak görür (HDR, 1990).

Anaakım iktisatçılara göre; insanlar üretimin aktif aktörlerinden olduğu için, beşeri sermayenin artması, ticari mal üretimini artıracaktır. İnsanlar, ticari mal üretimi için sermaye mallarından daha fazlasıdır, onlar aynı zamanda bu sürecin nihai amaçları ve yararlanıcılarıdır. Dolayısıyla, insan sermayesi oluşumu (veya insan kaynaklarının geliştirilmesi) kavramı, insani gelişmenin tamamını değil, yalnızca bir yönünü kapsamaktadır. İnsan refahı yaklaşımları, insanlara, kalkınma sürecinin katılımcıları olmaktan ziyade, kalkınma sürecinin yararlanıcıları olarak bakar. Üretim yapılarından ziyade dağıtım politikalarını vurguluyorlar. Temel ihtiyaçlar yaklaşımı genellikle yoksul grupların yiyecek, barınma, giyim, sağlık hizmetleri gibi ihtiyaç duyduğu mal ve hizmet paketine odaklanır. İnsani tercihler meselesinden ziyade bu mal ve hizmetlerin sağlanmasına odaklanır.

İnsani gelişme ise tam tersine, ticari malların üretimini, dağıtımını, insan yeteneklerinin genişletilmesini ve kullanılmasını bir araya getirir. Aynı zamanda insanların kendi geçimlerini garanti altına alabilmeleri için nelere sahip olmaları, ne olmaları ve ne yapmaları gerektiği konusundaki seçimlere de odaklanır. Dahası, insani

gelişme yalnızca temel ihtiyaçların karşılanmasıyla değil aynı zamanda katılımcı ve dinamik bir süreç olarak insani gelişmeyle de ilgilidir. Az gelişmiş ve çok gelişmiş ülkeler için de aynı şekilde geçerlidir. İnsani gelişme tanımı insan yaşamının karmaşıklığını, insanların sahip olduğu birçok kaygıyı ve dünya çapında insanların yaşamlarındaki birçok kültürel, ekonomik, sosyal ve politik farklılıkları daha iyi yakalamayı mümkün kılar (HDR,1999).

İnsani gelişme, insanların seçeneklerini genişletme sürecidir. Bu geniş kapsamlı tercihlerin en kritikleri uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmek, eğitilmiş olmak ve makul bir yaşam standardı için gerekli kaynaklara erişebilmektir. Ek seçenekler arasında siyasi özgürlük, garantili insan hakları ve kişisel öz saygı yer alır. Kalkınma insanların bu seçimlere sahip olmalarını sağlar. Kalkınma süreci insanların bireysel ve kolektif olarak tüm potansiyellerini geliştirebilmeleri ve kendi ihtiyaç ve çıkarlarına uygun olarak üretken ve yaratıcı yaşamlar sürdürebilmeleri için makul bir şansa sahip olmaları için elverişli bir ortam yaratmalıdır. Dolayısıyla insani gelişme, gelişmiş sağlık veya bilgi gibi insan yeteneklerinin oluşumundan daha fazlasını ilgilendirmektedir. Aynı zamanda bu yeteneklerin iş, eğlence veya siyasi ve kültürel faaliyetler için kullanılmasıyla da ilgilidir. Eğer insani gelişmenin ölçüğü, insan yeteneklerinin oluşumu ve kullanımını dengelemede başarısız olursa, insan potansiyelinin büyük bir kısmı boşa çıkacaktır (HDR, 1990).

İnsan özgürlüğü, insan gelişimi için hayati öneme sahiptir. İnsanlar, düzgün işleyen piyasalarda seçimlerini yapmakta özgür olmalı ve kendi siyasi çerçevelerini şekillendirmede kararlı bir söz sahibi olmalıdırlar. Bu bakış açısıyla yola çıkarak, insani gelişme yalnızca gelir ölçütüyle değil aynı zamanda yaşam beklentisini, okur yazarlığı ve makul bir yaşam standardına sahip olmak için kaynaklar üzerindeki hakimiyeti yansıtan daha kapsamlı bir endeksle ölçülmektedir. Bu aşamada endeks, insan tercihlerinin birçok boyutunu yakalamaya yönelik bir yaklaşımdır. Aynı zamanda gelir ölçütleriyle aynı eksikliklerden bazılarını da taşır. Ulusal ortalamaları bölgesel ve yerel dağılımı gizlemektedir ve insan özgürlüğünün niceliksel bir ölçüsü henüz tasarlanmamıştır. Bununla birlikte endeks, gelir dışındaki insan tercihlerini de dahil etme avantajına sahiptir. Aynı zamanda insan tercihi ve gelişiminin daha fazla yönü ölçüldükçe iyileştirme potansiyeli ortaya çıkmaktadır (HDR,1999).

İnsanların yaptığı seçimler farklı deterjanlar, televizyon kanalları veya araba modelleri arasındaki seçimler değil aynı zamanda insan yeteneklerinin ve işlevlerinin genişletilmesiyle yaratılan seçimlerdir. Gelişimin tüm düzeylerinde, insani gelişme için birkaç unsur gereklidir. Bu unsurlar; uzun ve sağlıklı yaşamlar sürdürmek, bilgili olmak ve makul bir yaşam standardı için gerekli kaynaklara erişebilmektir ve bunlar insani gelişme endeksine de yansımaktadır. Ancak birçok ek seçenek insanlar tarafından değerli olduğu dikkat çekmektedir. Bunlar arasında; siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel özgürlük, topluluk duygusu, yaratıcı ve üretken olma fırsatları, kendine saygı ve insan hakları ön plana çıkmaktadır. Ancak insani gelişme bu yetenekleri sadece elde etmek değil aynı zamanda bunların eşitlikçi, katılımcı, üretken ve sürdürülebilir bir şekilde takip edilmesi süreci olarak ifade edilmektedir (HDR, 1999).

İGE'nin kökenleri, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Raporları Ofisi (1990) tarafından hazırlanan yıllık İnsani Gelişme Raporlarına dayanmaktadır. İGE, ilk olarak Pakistanlı ekonomist Haq, M.U ve Nobel ödüllü Prof Sen (1985) tarafından tasarlanmıştır. İGE, Sen'in insan refahını anlama yetenekleri yaklaşımını örnekliyor. İGE, yaşam beklentisi, eğitim ve kişi başına düşen gelir gibi çok sayıda faktörün birleştirilmiş endeksi olup insani gelişmeyi bir kişinin çeşitli işlevsel vektörlere sahip olma ve buna karşılık gelen refah başarılarından zevk alma kabiliyeti şeklinde tanımlamak mümkündür (Sen, 1985).

Bir milletin gerçek zenginliği bireylerdir, kalkınmanın amacı da insanların uzun, sağlıklı ve yaratıcı yaşamlardan keyif almasına olanak sağlayan bir ortam yaratmaktır. Bu basit ama güçlü gerçek, maddi ve finansal zenginlik arayışında sıklıkla unutulmaktadır. UNDP (1990) insani gelişmeyi “uzun ve sağlıklı bir yaşam sürme, eğitim alma ve insana yakışır bir yaşam standardına ulaşmak için gerekli olan kaynaklara erişim de dahil olmak üzere insanların seçimlerini genişletme süreci” olarak tanımlamaktadır. UNDP tarafından yayınlanan İGE tarafından ölçüldüğü üzere, insani gelişmenin sosyoekonomik kalkınma; sağlık, eğitim ve yaşam standardı olarak üç önemli faktörden meydana gelmektedir. UNDP (2001) göre, İGE hepsine eşit ağırlık verilen üç göstergeden oluşmaktadır. İlk olarak, yaşam beklentisi endeksi ile ölçülen uzun ömür, ikincisi yetişkin okuryazarlığının (üçte iki ağırlık) ve birleşik brüt ilk, orta ve yükseköğrenime kayıt oranının (üçte bir ağırlık) bir kombinasyonunu değerlendiren bir endeksle ölçülen eğitim düzeyi, üçüncüsü satın alma gücü paritesi

açısından kişi başına reel GSYİH'i hesaplayan bir endeksle ölçülen yaşam standardı ve kaynaklara erişimdir.

İnsani gelişme insanların uzun, sağlıklı ve yaratıcı yaşamlar yaşama özgürlüklerinin genişletilmesidir. İnsanlar, birey olarak ve gruplar halinde insani gelişmenin hem faydalanıcıları hem de itici güçleridir. İnsani gelişme sağlık, eğitim ve gelirden daha fazlasını kapsar. Anlamlı bir yaşam sürme şansı, toplumdaki avantajların dağılımı, karar alma süreçlerine katılım olanakları ve seçimlerin gelecek nesillerin refahını etkileme şekli de dahil olmak üzere insanların karşılaştığı koşullara bağlıdır. İGE, bir ülkenin insani gelişmenin üç temel boyutundaki ortalama başarılarının özet bir bileşik ölçüsüdür (sağlık, bilgi ve yaşam standardı). 2010 raporlarında bu göstergeler aşağıdaki gibi açıklanmış olup, 1990'a göre bilgi ve yaşam standardı konusunda bazı değişikliklere gidilmiştir.

1. Doğumda beklenen yaşam süresi ile ölçülen uzun ve sağlıklı bir yaşam
2. Ortalama eğitim süresi ve beklenen eğitim yılı ile ölçülen bilgi
3. Kişi başına düşen gayri safi milli gelirdir.

İGE, her boyut için "hedef direkleri" olarak adlandırılan bir minimum ve bir maksimum belirler ve ardından her ülkenin bu hedef direklerine göre nerede durduğunu gösterir. Bu, 0 ile 1 arasında bir değer olarak ifade edilir. Bir ülkenin insani gelişimi ne kadar yüksekse, İGE değeri de o kadar yüksek olur (WHO, 2022).

UNDP'ye (1999) göre katılım, şeffaflık, hesap verebilirlik, eşitlik ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayanan yönetime tüm önemli paydaşların katılımı olduğunda bu tür yönetim yüksek kalitenin önemini vurgulama eğilimindedir ve duyarlı kurumların yanı sıra daha fazla halk katılımı sağlar. Bu tür katılımcı yönetim, kapsayıcı toplumların gelişmesine, barış ve sosyal uyumun teşvik edilmesine, yüksek düzeyde kurumsal ve sosyal sorumluluğa, piyasa düzenlemesine ve ayrıca piyasa tarafından sağlanmayan önemli mal ve hizmetlerin sağlanmasına katkıda bulunur (Omonga, 2012, s. 18).

İnsani gelişmeyi destekleyen bireyler, gruplar ve liderler, politika seçeneklerini etkileyen güçlü kurumsal, yapısal ve politik kısıtlamalar altında faaliyet göstermektedir. Ancak deneyimler, insani gelişme için uygun bir gündemin şekillendirilmesine yönelik geniş ilkeler önermektedir. Onlarca yıllık insani gelişme deneyiminden elde edilen önemli bir bulgu, yalnızca ekonomik büyümeye

odaklanmanın sorunlu olduğudur. Sağlık ve eğitimin nasıl geliştirilebileceği konusunda iyi bilgiye sahip olsak da, büyümenin nedenleri çok daha az kesindir ve büyümenin anlaşılması genellikle zordur (HDR, 2010). Ranis (2004) ekonomik büyüme ile insani gelişme arasında iki yönlü bir ilişki gözlemlemiştir. Çalışma, “ulusların ya yüksek büyüme ve insani gelişmede büyük kazanımların erdemli bir döngüsüne ya da düşük büyüme ve düşük insani gelişme iyileştirme oranlarının kısır döngüsüne girebileceğini” öne sürmektedir. Grubaugh (2015) tarafından yürütülen bir başka çalışmada, İGE'nin zaten çok gelişmiş ülkeler arasında küçük ayrımlar yapabilmeyi değil, hala gelişmekte olan ülkeler arasındaki kalkınma farklılıklarını vurgulamayı amaçladığını belirtmektedir. Carvalho (2016), kurumsal ve ekonomik reformların, gelişmekte olan ülkelere pozitif ekonomik etkiye ve insani gelişmenin diğer boyutları üzerinde önemli etkilere yol açtığına vurgu yapmaktadır.

1.2. İnsani Gelişme ve Teorik Çerçeve

Ülke ekonomilerinin sahip olduğu bilgi ve beceri niteliklerinin toplamı olarak tanımlanan beşeri sermaye, günümüzde ekonomik büyümenin temel itici gücü olarak kabul edilmektedir. Ekonomik büyümenin üst aşaması olarak tanımlanan bilgi toplumunun en temel özelliklerinden biri, bilgiyi kullanabilen ve üretebilen nitelikli bir nüfusa sahip olmaktır. Ekonomilerin büyüüp gelişebilmesi için teknolojik gelişmelerin yaşanması vazgeçilmez koşullardan biri olarak kabul edilmektedir. Bilgi ve nitelikli işgücü ise rekabet avantajı sağlayan en önemli faktörlerdendir. Bilgi, beceri ve tecrübenin üretime yansması olarak kabul edilen ve ülkelerde göz ardı edilen beşeri sermaye, uzun vadeli kalkınma programlarının en önemli unsuru olmuştur (Peker ve Kumar, 2016). Beşeri sermaye göstergeleri arasında yer alan eğitim düzeyi ve sağlık düzeyi, insani gelişiminde kriterleri arasında yer almaktadır (Öz vd., 2010). Beşeri sermayenin insani gelişme açısından öneminden dolayı, özellikle beşeri sermayenin de yer aldığı içsel büyüme teorilerine aşağıda değinilmiştir.

1.2.1. İçsel Büyüme Teorileri

Beşeri sermaye kavramının geçmişi 1776 yılında klasik iktisadın ortaya çıkmasına kadar dayanmaktadır. Başka bir deyişle, klasik iktisadın da katkısıyla beşeri sermaye bilimsel bir kavram haline gelmiştir. Ana akım iktisatçılar beşeri sermaye kavramını tanımlarken nitelikli ve nitelsiz emek ayırımına gitmesinene rağmen büyüme teorileri ile bağlantı kuramamıştır.

Lucas (1988), beşeri sermayenin, ekonomik büyümeyi artıran faktörlerden biri olduğunu söyleyen ilk içsel büyüme modelini geliştirmiştir. Lucas, fiziksel sermaye birikimini ve teknolojik değişimi vurgulayan bir model, okullaşma yoluyla insan sermayesi birikimini vurgulayan bir model ve yaparak öğrenme yoluyla uzmanlaşmış insan sermayesi birikimini vurgulayan bir model oluşturmuştur. Oluşturduğu modellerde fiziki sermaye artışı, beşeri sermaye artışından daha fazla ekonomik büyümeye etki etmektedir. Ayrıca fiziki ve beşeri sermayeleri düşük olan ülkelerin yüksek olanlara göre ekonomik büyümede geride kalacaklarını savunmaktadır. Sonuç olarak ülkeler arasındaki gelir ve büyüme farklılıklarını beşeri sermaye birikimi veya donanımıyla açıklamaktadır

Romer (1990), içsel bir büyüme modelinde insan sermayesinin rolü hakkında yaptığı çalışmada, eğitim veya bilimsel yetenek gibi bir insan sermayesi değişkeninin seviyesinin, hem kişi başına düşen gelirdeki büyüme hem de fiziksel sermaye yatırıma ayrılan toplam çıktı payı ile ilişkili olduğu sonucuna varmıştır. Eğitim değişkeni için okuryazarlık oranlarından yararlanarak büyümeye olan katkısını incelemiştir.

Barro(1991), beşeri sermayenin göstergesi olarak okula kayıt oranlarını kullanmaktadır. Kişi başına düşen GSYİH'nin belirli bir başlangıç değeri için, bir ülkenin sonraki büyüme oranı, başlangıçtaki insan sermayesinin bu ölçümleriyle pozitif yönde ilişkilidir. Üstelik beşeri sermaye değişkenleri göz önüne alındığında, daha sonraki büyüme, kişi başına düşen GSYH'nin başlangıç düzeyiyle büyük ölçüde olumsuz ilişkilidir. Dolayısıyla, bu değiştirilmiş anlamda veriler, neoklasik büyüme modellerinin yakınsama hipotezini desteklemektedir. Fakir bir ülke, zengin bir ülkeden daha hızlı büyüme eğilimindedir, sadece belirli bir miktardaki insan sermayesi için.

Yukarıdaki çalışmalardan yola çıkarak beşeri sermayenin ülkelerin içsel büyümelerinde ne kadar önemli bir olgu olduğunu söylemek gerekir. Beşeri sermayenin eğitim düzeyinin ve niteliğinin artması, ülkelerin büyümelerine katkıda bulunacağı gibi, ülkelerin insani gelişmelerini de olumlu etkilemektedir.

1.3. İGE Hesaplamasında Kullanılan Göstergeler

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi (İGE), bir ülkeyi güçlü, orta veya az gelişmiş olarak nitelendirmek için çeşitli boyutları hesaba katar. İGE, insan gelişiminin üç ana boyutuna sahiptir:

1- Doğumda beklenen yaşam süresi ile ölçülen uzun ve sağlıklı bir yaşam, yani yaşam beklentisi.

2- Bilgi, yetişkin okuryazarlık oranı ve ilk, orta ve yükseköğretime kayıt ile ölçülür, yani eğitim düzeyi.

3- İyi bir yaşam standardı, kişi başına GSMH ile temsil edilir.

İGE, bir ülkenin gelişmiş, gelişmekte veya az gelişmiş olup olmadığını belirlemek ve ayrıca ekonomik politikaların yaşam kalitesi üzerindeki etkisini ölçmek için kullanılan standartlaştırılmış bir refah ölçüsüdür. Amacı hem ekonomik hem de sosyal kalkınma için bir referans çerçevesi olarak çalışmak olmuştur. İGE'nin analizi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik ve sosyal farklılıkların varlığını vurgular ve bu farklılıklar için gereken hükümet politikalarının belirlenmesine, tanımlanmasına ve uygulanmasına izin verir. İGE, mutlaka ilişkili ve tamamlayıcı olmayan sınırlı alanları kapsar. Örneğin, yüksek düzeyde okuryazarlık ve eğitime kaydolma, mutlaka yüksek bir GSMH değeri anlamına gelmez. Karşılaştırma için, Ekonomik Özgürlük Endeksi (EÖİ) daha geniş alanları kapsar. EÖİ, özgürlüğü kalkınma için bir ön koşul olarak ölçerken, İGE, buna katkıda bulunan faktörlerden bağımsız olarak nihai hedef olarak insani gelişmeye odaklanır. Bunu oluşturan bazı endekslerin yüksek puanları, yüksek düzeyde hükümet müdahalesi ile tutarlıdır. Örneğin, eğitim endeksinde yüksek puanlara sahip ülkeler eğitime harcanan GSMH'nın en yüksek paylarına sahiptir. İGE'nin bileşenlerinde önem sırasına en başta milli gelir düzeyi daha sonra eğitim düzeyi ve son olarak yaşam beklentisi gelmektedir (Kinnunen, Androniceanu ve Georgescu, 2019, s. 26-27).

İGE'nin yaşam beklentisi, yıl cinsinden doğumda beklenen yaşam süresi ile ölçülür. Gelir, endeksin ilk versiyonunda kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) ile temsil edilirken yeni versiyonda Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) şeklini aldığı görülmektedir. İki versiyon arasındaki temel farklılık, GSMH'nın ülke içinde üretilen geliri hariç tutması olarak belirtilmiştir. Ancak üretimin büyük bir payının yerel nüfusa fayda sağlamadığı ülkeler için GSYİH yerine GSMH kullanmak

gerçekten daha uygundur. Eğitim başarısı ile ilgili olarak endeksin 1990-2009 versiyonunun iki istatistiğin birleştirilmesiyle ölçülmüştür (yetişkin okuryazarlık oranı ve birleşik ilk, orta ve üçüncül brüt kayıt oranları). Bu iki bileşen, 2010 yılında, okul çağını geçenlerin (25 yaşında veya daha büyük bir kişinin okullarda geçirdiği yıllar) ortalama okullaşma süreleri ve okula başlayan bireylerin beklenen okullaşma yılları ile değiştirilmiştir (beş yaşındaki bir çocuğun tüm hayatı boyunca eğitimi ile geçireceği yıllar) (Fleurbay ve Blanchet, 2013, s. 9).

1.3.1. Yaşam Beklentisi Endeksi

Yaşam beklentisinin insan gelişiminin temel göstergelerinden biri olarak kullanılması üç hususa dayanmaktadır: Uzun ömürlülüğün asıl değeri, insanların çeşitli hedeflere ulaşmalarına yardımcı olma değeri ve iyi sağlık ve beslenme gibi diğer özelliklerle olan ilişkisi. Yaşam beklentisinin önemi öncelikle insanların uzun ve iyi yaşamaya verdikleri değerle ilgilidir. Uzun ömürlülüğün zaten yüksek olduğu ülkelerde teorisyenlerin bu değeri hafife alması kolaydır. Aslında yaşam beklentisi çok yüksek olduğunda, yaşlı ve güçsüzlerin hayatlarını mutlu ve değerli kılma mücadelesi, bazıları tarafından zorlu bir görev olarak görülebilir. Dünyanın şanslı insanları hayat, sıkıntı, yoksunluk ve erken ölüm korkusuyla yıpranıyor ve kesinlikle daha uzun yaşam beklentisine daha yüksek değer veriyorlar. Uzun ömürlülük aynı zamanda yaşamın diğer en değerli hedeflerinden bazılarının peşinde koşmaya da yardımcı olur. Uzun yaşamak insanların tek amacı olmayabilir, ancak diğer plan ve tutkuları da açıkça yeteneklerini geliştirmek, yeteneklerini kullanmak ve planlarını gerçekleştirmek için makul bir ömre sahip olmalarına bağlıdır. Uzun bir yaşam, yeterli beslenme, iyi sağlık, eğitim ve diğer değerli başarılarla yakından ilişkilidir. Yaşam beklentisi bu nedenle insani gelişimdeki diğer birçok önemli değişkenin temsili ölçüsüdür (HDR, 1990).

Uzun vadeli plan yapmak isteyen herkesin kişinin yaşamayı beklediği yaş olan öznel yaşam beklentisini dikkate alması gerekir. Bu tür tahminlerin iş ve emeklilik planlaması, sağlık davranışları ve sigorta ile ilgili kararlarda önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Daha geniş anlamda, öznel yaşam beklentisi, kişinin yaşamı boyunca beklenen faydayı en üst düzeye çıkarma ile ilgili herhangi bir seçimde rol oynayabilir. Örneğin, bir kişinin öngörülen ömrü, insanların kaynaklarını nasıl tahsis ettikleri ve kariyerlerini, esenliklerini ve sevdiklerinin hayatlarını etkileyen kararları nasıl aldıklarıyla ilgili önemli seçimleri etkileyebilir. Ekonomik teoriler genellikle nüfus düzeyindeki bireylerin ne kadar yaşayacaklarına ilişkin tahminlerinin nispeten doğru

olduğunu varsaymıştır. Örneğin, yakın zamanda yapılan bir çalışma, bir popülasyondaki yaşam beklentilerine ilişkin öznel ve sigorta risklerine ve istatistiklere dayanan tahminler arasındaki ortalama farkın iki yıldan az olmasına rağmen, öznel tahminlerin aralığının ortalamanın etrafında 59 yıl olduğunu ve bu da bireysel düzeyde büyük farklılıklar olduğunu göstermektedir. İnsanların uzun ömür kararlarının doğruluğunun incelenmesi başlı başına önemlidir çünkü bireysel düzeydeki tahminler tüketici kararlarını ve davranışlarını büyük olasılıkla yönlendirebilmektedir. Sübjektif yaşam beklentisinin çeşitli tüketici kararları için önemli olduğu düşünüldüğünde, insanların ne kadar yaşayacaklarına ilişkin tahminlerini etkileyen faktörler hakkında ne kadar az şey biliyor olmamız şaşırtıcıdır. Kişinin sağlığı ve yaşam tarzı gibi otobiyografik bilgilerin öznel uzun ömür tahminlerini etkilediğini biliyoruz. Araştırmalar ayrıca bu tür tahminlerin karamsarlık ve iyimserlik gibi kişilik özelliklerinden etkilenebileceğini ve iyimserlerin karamsarlardan daha uzun yaşayacaklarına inandığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte daha çarpıcı bir şekilde son çalışmalar, öznel yaşam beklentisinin, sorunun çerçevesi gibi durumsal faktörlerden de etkilenebileceğini göstermektedir (Mittal, Griskevicius ve Haws, 2020, s. 352-353).

Doğumda beklenen yaşam süresi, mevcut ölüm oranları değişmezse yeni doğanın ortalama olarak ne kadar yaşamayı bekleyebileceği olarak tanımlanır. Bununla birlikte, herhangi bir doğum gurubunun gerçek yaşa özel ölüm oranı önceden bilinemez. Oranlar düşüyorsa gerçek yaşam süreleri, mevcut ölüm oranları kullanılarak hesaplanan yaşam beklentisinden daha yüksek olacaktır. Doğumda beklenen yaşam süresi, en sık kullanılan sağlık durumu göstergelerinden biridir. Doğumda beklenen yaşam süresindeki kazanımlar, yükselen yaşam standartları, iyileştirilmiş yaşam tarzı ve daha iyi eğitimin yanı sıra kaliteli sağlık hizmetlerine daha fazla erişim gibi bir dizi faktöre bağlanabilir. Bu gösterge, toplam ve cinsiyet bazında sunulmakta ve yıl olarak ölçülmektedir (OECD, 2022).

1.3.2. Eğitim Endeksi

Bilgi, insanların olanaklarını genişleterek yaratıcılığı ve hayal gücünü teşvik ederken içsel değerine ek olarak diğer özgürlükleri genişletmede önemli bir araçsal değere sahiptir. Eğitimli olmak, insanlara çıkarlarını geliştirme ve sömürüye direnme gücü verir. Eğitimli insanlar, sağlık risklerinden nasıl kaçınacakları, daha uzun ve daha konforlu bir hayat yaşayacakları konusunda görece bilinçlidir. Ayrıca daha yüksek

ücretler kazanma ve daha iyi işlere sahip olma eğilimindedirler. Pek çok eğitimsiz ebeveyn, eğitimin oğullarının ve kızlarının ailelerinin karşı karşıya kaldığı küçük düşürücü durumların üstesinden gelmelerini sağlayacağına inandıkları için okula değer vermektedir. Eğitimdeki ilerleme, kız ve erkek çocuklar için okullaşma miktarındaki ve erişim eşitliğindeki iyileşmeleri yansıtacak şekilde önemli ve yaygın olmuştur. Gelişmekte olan birçok ülke, çocukları yüksek kaliteli bir eğitim vermekten ziyade okula gönderme konusunda daha yetenekli olduklarını kanıtlamış olsa da bu büyük ölçüde devletin daha fazla katılımını yansıtmaktadır (UNDP, 2009).

Bilgi insanların olanaklarını genişletir. Yaratıcılığı ve hayal gücünü teşvik eder. İçsel değerinin yanı sıra, diğer özgürlüklerin genişletilmesinde de önemli bir değere sahiptir. Eğitimli olmak insanlara kendi çıkarlarını geliştirme ve sömürüye direnme gücü verir. Eğitimli insanlar sağlık risklerinden nasıl kaçınacakları, daha uzun ve daha konforlu yaşamlar yaşayacakları konusunda daha bilinçlidirler. Ayrıca daha yüksek ücret kazanma ve daha iyi işlere sahip olma eğilimindedirler. Eğitimsiz ebeveynlerin çoğu eğitime değer veriyor çünkü eğitimin, oğullarının ve kızlarının ailelerinin karşılaştığı onur kırıcı durumların üstesinden gelmesini sağlayacağına inanıyorlar. Eğitimdeki ilerleme önemli ve yaygın olup, bu durum okullaşmanın miktarındaki ve kız ve erkek çocuklar için erişim eşitliğindeki iyileşmeleri yansıtmaktadır. Bu, büyük ölçüde devletin daha fazla katılımını yansıtıyor; ancak gelişmekte olan birçok ülke, çocuklara yüksek kaliteli bir eğitim vermekten ziyade çocukları okula gönderme konusunda daha yetenekli olduklarını kanıtladı. Eğitim kalitesinin iyileştirilmesindeki zorluklar, en azından geleneksel olarak düşünüldüğü şekliyle, devlet katılımının değişken etkililiğini göstermektedir. Okulları genişletme kararları genellikle yukarıdan aşağıya doğru alınır ve siyasi olarak uyumlu öğretmen sendikaları ve yükleniciler tarafından desteklenir. Öğretmenleri gerçek öğrenme becerilerini aktarmaya motive etmek çok daha zordur. Yöneticiler ve çalışanlar için her zaman zor olan teşvik sorunlarını çözmek, devlet mal ve hizmetleri çekirdek destekçilere kanalize eden ve yol boyunca yeni yerleşik gruplar yaratan patronaj temelli mekanizmalara yerleştiğinde özellikle zordur (HDR, 2010).

Eğitim her çocuğun temel ve ilk hakkıdır ve bir ayrıcalık olarak görülmemelidir. Eğitim, bir ülkenin ne kadar iyi geliştiğini veya gelişmekte olduğunu belirleyen bir faktördür. Yeniliklerin üzerine inşa edildiği temel bir platform ve her çocuğun fikir, analitik beceriler ve bilişsel yetenekler geliştirmek için erişmesi gereken etkili bir araç

oluşturur (Adeleke ve McSharry, 2022). Eğitim, bir çocuğa insan veya toplumun bir üyesi olarak maksimum güvenlik ve mutluluk getirecek tüm doğal güçleri ve potansiyelleri kullanmada rehberlik edebilecek bir yaşam biçimidir. Birleşmiş Milletlere, ortaklara, yönetim kurumlarına, politika yapıcılara ve bağışçılara tüm ülkelerde eğitim performansını objektif olarak ölçmek ve bu konuda düşük performans gösterebilecek ülkeleri belirlemek için rehberlik etmek ve desteklemek için ülkelerde bazı göstergeler geliştirildi ve ölçüldü (Vladimirova ve Le Blanc, 2015). İnsani gelişmişlik endeksinin bileşenlerinden biri olan eğitim endeksi de ortalama eğitim süresi ve beklenen eğitim yılı ile belirlenen bilgiyi ölçmek için oluşturulan bir endekstir.

Dış yardımlar, burslar ve hibeler, eğitimi iyileştirmenin bir yolunu sunmuştur. Belki de eğitim göstergeleri eleştirel olarak izlenirse, çözüm aranırken dış yardımlara olan bağımlılığı azaltmak için bir pusula işlevi görebilir (Riddell ve Niño Zarazúa, 2016). Eğitimdeki temel zorluk, eğitim endeksinin nedensel göstergesini/göstergelerini ve bunların diğer etkili eğitim dışı göstergelerle ilişkisini anlamaktır (OECD Uluslararası Karşılaştırmalı Eğitim İstatistikleri El Kitabı, 2017). Yeni Eğitim Endeksi (2010) iki göstergenin basit geometrik ortalaması olarak hesaplanmaktadır (ortalama eğitim süresi ve beklenen eğitim süresi) (UNDP, 2010, 2011). Eğitim Endeksi'nin eski sürümleri, üç temel konuda (göstergeler, ağırlıklar ve işlevsel biçim) şu anki sürümden farklılık göstermektedir (UNDP, 2009).

1.3.3. Gelir Endeksi

Somut olarak geçinmenin ya da "aşırı yoksulluğun" ötesine geçen, insana yakışır bir yaşamın temel bileşenleri nelerdir? İnsanlar hangi "şeylere" sahip olmalıdır ve toplumların bu malları sağlamak için hangi kaynaklara ihtiyacı vardır? İnsan gereksinimlerine ilişkin bir kavram olmadan belirli bir yaşam standardını destekleyebilecek ülkeler bir yana, bir gelir düzeyi belirlemenin tutarlı bir yolu yoktur. 1990 yılında BM İnsani Gelişme Raporunda yayınlanan "İnsani Gelişme Endeksi", "Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi" ve daha yakın zamanda "Sosyal İlerleme Göstergesi" gibi bir dizi çok boyutlu yoksulluk göstergesi önerilmiştir. Genel olarak bu göstergelerin odak noktası ilgili sonuçlara ulaşmak için gereksinimleri belirlemekten ziyade insan refahının sonuçlarını ölçmeyi hedeflemektedir. İnsanın gelişmesi için elzem olan bir dizi maddi gereksinim ya da makul yaşam standartlarını da vurgulamak önem arz etmektedir. İnsana yakışır yaşam standardı, sosyal ilerleme

göstergesi gibi çok boyutlu bir yoksulluk göstergesinin maddi bileşenlerinin kapsamlı bir şekilde belirlenmesi için bir başlangıç noktası olmayı hedeflemektedir. Maddi koşullara odaklanmanın bir diğer motivasyonu, yoksulluğun ortadan kaldırılmasının doğal kaynaklara bağımlılığını belirlemek ve ilgili olduğunda bunların tahsisine rehberlik etmek için bir temel sağlamaktır. İnsani Gelişme Endeksi (gelir, yaşam beklentisi, okuryazarlık) veya Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi gibi mevcut insani gelişme ölçütleri, özellikle temel insan refahını sağlayan araçlarla ilgili olarak, insan yoksunluğunun boyutunu yetersiz bir şekilde ölçmektedir. Bu gereksinimlerin herkes için erişilebilir ve ekonomik olması gerekmektedir. İnsana yakışır yaşam standardının; ev, toplum ve ulusal ölçekte maddi gereksinimleri içermesi önem arz etmektedir (Rao ve Min, 2018).

İnsani Gelişme Endeksi (İGE), insani gelişmenin temel boyutlarındaki ortalama başarının temel ölçütleri; uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgili olmak ve iyi bir yaşam standardına sahip olmaktır. İGE, üç boyutun her biri için normalleştirilmiş endekslerin geometrik ortalamasıdır. Yaşam standardı boyutu ise kişi başına düşen gayri safi milli gelir ile ölçülür ve artan GSMH ile gelirin azalan önemini yansıtmak için gelirin logaritmasını kullanmaktadır. İGE, ulusal politika seçimlerini sorgulamak için kullanılabilir ve kişi başına düşen GSMH düzeyi aynı olan iki ülkenin nasıl farklı insani gelişme sonuçlarıyla sonuçlanabileceğini sorgulamaktadır (UNDP, 2022).

1.4. İGE Alt Endekslerinin ve İGE'nin Hesaplanması

İnsani Gelişme Endeksi, insani gelişmenin üç temel boyutunu yakalamak için tek bir endeks ölçüsü sağlar (uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye erişim ve insana yakışır bir yaşam standardı). İGE'yi hesaplama için 4 temel gösterge kullanılmaktadır:

- Doğumda beklenen yaşam süresi: Uzun ve sağlıklı bir yaşamı değerlendirmek
- Ortalama Eğitim süresi: Genç neslin bilgiye erişimini değerlendirmek
- Beklenen Eğitim yılı: Eski neslin bilgiye erişimini değerlendirmek
- Kişi başına düşen GSMH: Yaşam standardını değerlendirmek

Tablo 1. İGE'nin Boyut ve Göstergeleri

Boyutlar	Göstergeler	Minimum	Maksimum
Uzun Sağlıklı Yaşam	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	20	85
Bilgi	Ortalama Eğitim Süresi	0	18
	Beklenen Eğitim Yılı	0	15
İnsana Yakınsır Yaşam Standardı	Kişi başına düşen GSMH	100	75,000

Kaynak: UNDP, 2022.

İnsani Gelişme Endeksi iki adımda hesaplanır. İlk olarak, göstergelerin biri için endeks oluşturulur daha sonrada İGE'yi oluşturmak için bu endeksler birleştirilir. Dört göstergenin her birinin değerleri ilk önce 0 ila 1 endeks değerine normalleştirilir. Bunu yapmak için, yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi her bir göstergedeki maksimum ve minimum sınırların “hedef direkleri” UNDP tarafından belirlenir. Bu nedenle boyut endeksi, maksimum değere ulaşan bir ülkede 1'dir ve minimum değerde olan bir ülke için 0'dır. Belirli bir ülke için gerçek değer ve küresel maksimum ve minimum ile her bir göstergenin endeks değeri şu şekilde hesaplanır:

$$\text{Boyut Endeksi} = \frac{\text{Geçek Değer} - \text{Minimum Değer}}{\text{Maksimum Değer} - \text{Minimum Değer}}$$

$$\text{Yaşam Beklenti Endeksi} = \frac{\text{Yaşam Beklenti} - 20}{85 - 20}$$

$$\text{Ortalama Eğitim Süresi Endeksi} = \frac{\text{Ortalama Eğitim Süresi}}{15}$$

$$\text{Beklenen Eğitim Süresi Endeksi} = \frac{\text{Beklenen Eğitim Süresi}}{18}$$

$$\text{Eğitim Endeksi} = \frac{\text{Ortalama Eğitim Süresi Endeksi} + \text{Beklenen Eğitim Süresi Endeksi}}{2}$$

$$\text{Gelir Endeksi} = \frac{\ln(\text{Kişi Başına Düşen GSMH}) - \ln(100)}{\ln(75000) - \ln(100)}$$

$$\text{İGE} = \sqrt[3]{\text{Yaşam Beklenti Endeksi} * \text{Eğitim Endeksi} * \text{Gelir Endeksi}}$$

Bireysel endekslerin her biri hesaplandıktan sonra, İGE'yi hesaplamak için toplanırlar. İGE, yaşam beklentisi, eğitim ve kişi başına GNI'nin geometrik ortalaması (eşit ağırlıklı) olarak şu şekilde hesaplanır: İGE = (Endeks Sağlık* Endeks Eğitim* Endeks Gelir) 1/3. Eğitim boyutu, iki eğitim endeksinin (ortalama eğitim süresi ve beklenen eğitim süresi) aritmetik ortalamasıdır (UNDP, 2022).

1.5. İnsani Gelişme Endeksi'ne Göre Ülke Sınıflandırması

İnsani Gelişme Endeksi, Birleşmiş Milletler tarafından 1990 yılında derlenen ve bir ülkenin "insan gelişiminin üç temel boyutundaki ortalama başarısını ölçmek için kullanılan bir ölçüdür (uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgi ve iyi bir yaşam standardı). Bu göstergeler, 0 ile 1 arasında tek bir sayı halinde derlenir ve 1 mümkün olan en yüksek insani gelişmedir. İGE dört kademeye ayrılmıştır: Çok yüksek insani gelişme (0,8-1), yüksek insani gelişme (0,7-0,79), orta insani gelişme (0,55-,70) ve düşük insani gelişme (0,55'in altı) (UNDP, 2022). Birleşmiş Milletler 1990 yılından itibaren her yıl 193 ülkenin insani gelişme endekslerini yayınlamaktadır. Bu endeksin hesaplanmasında 2010 yılı itibari ile sağlık (doğumda beklenen yaşam süresi), eğitim (ortalama eğitim ve beklenen eğitim süresi) ve gelir (Kişi başına düşen GSMH) endekslerinin geometrik ortalaması alınmaktadır.

Tablo 2. Çok Yüksek İnsani Gelişme Endeksi'ne Göre Ülke Sınıflandırması

HDI rank	Ülke	İnsani Gelişme Endeksi (İGE)	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	Ortalama Eğitim Süresi	Beklenen Eğitim Süresi	Kişi Başına GSMH	Kişi Başına GSMH sıralaması	İGE sıralaması
		Değer	Yıl	Yıl	Yıl	(2017 PPP \$)	2019	2018
1	Norveç	0,961	82,4	18,1	12,9	66.494	7	1
2	İrlanda	0,955	82,3	18,7	12,7	68.371	4	3
2	İsviçre	0,955	83,8	16,3	13,4	69.394	3	2
4	Hong Kong, Çin	0,949	84,9	16,9	12,3	62.985	7	4
4	İzlanda	0,949	83,0	19,1	12,8	54.682	14	4
6	Almanya	0,947	81,3	17,0	14,2	55.314	11	4
7	İsveç	0,945	82,8	19,5	12,5	54.508	12	7
8	Avusturalya	0,944	83,4	22,0	12,7	48.085	15	7
8	Hollanda	0,944	82,3	18,5	12,4	57.707	6	9
10	Danimarka	0,940	80,9	18,9	12,6	58.662	2	10
11	Finlandiya	0,938	81,9	19,4	12,8	48.511	11	11
11	Singapur	0,938	83,6	16,4	11,6	88.155	-8	12
13	Birleşik Krallık	0,932	81,3	17,5	13,2	46.071	13	14
14	Belçika	0,931	81,6	19,8	12,1	52.085	6	13
14	Yeni Zelanda	0,931	82,3	18,8	12,8	40.799	18	14
16	Kanada	0,929	82,4	16,2	13,4	48.527	5	14
17	ABD	0,926	78,9	16,3	13,4	63.826	-7	17
18	Avusturya	0,922	81,5	16,1	12,5	56.197	-3	18
19	İsrail	0,919	83,0	16,2	13,0	40.187	14	21
19	Japonya	0,919	84,6	15,2	12,9	42.932	9	20
19	Lihtenştayn	0,919	80,7	14,9	12,5	131.032	-18	19
22	Slovenya	0,917	81,3	17,6	12,7	38.080	15	24
23	Kore Cumhuriyeti	0,916	83,0	16,5	12,2	43.044	4	22
23	Lüksemburg	0,916	82,3	14,3	12,3	72.712	-19	23
25	İspanya	0,904	83,6	17,6	10,3	40.975	6	25
26	Fransa	0,901	82,7	15,6	11,5	47.173	-1	26
27	Çek	0,900	79,4	16,8	12,7	38.109	9	26
28	Malta	0,895	82,5	16,1	11,3	39.555	6	28
29	Estonya	0,892	78,8	16,0	13,1	36.019	9	30
29	İtalya	0,892	83,5	16,1	10,4	42.776	0	29
31	Birleşik Arap Emirlikleri	0,890	78,0	14,3	12,1	67.462	-24	30
32	Yunanistan	0,888	82,2	17,9	10,6	30.155	14	33
33	Kıbrıs	0,887	81,0	15,2	12,2	38.207	2	32
34	Litvanya	0,882	75,9	16,6	13,1	35.799	5	35
35	Polonya	0,880	78,7	16,3	12,5	31.623	8	34
36	Andorra	0,868	81,9	13,3	10,5	56.000	-20	36

37	Letonya	0,866	75,3	16,2	13,0	30.282	8	37
38	Portekiz	0,864	82,1	16,5	9,3	33.967	2	38
39	Slovakya	0,860	77,5	14,5	12,7	32.113	3	39
40	Macaristan	0,854	76,9	15,2	12,0	31.329	4	42
40	Sudi Arabistan	0,854	75,1	16,1	10,2	47.495	-16	40
42	Bahreyn	0,852	77,3	16,3	9,5	42.522	-12	41
43	Şili	0,851	80,2	16,4	10,6	23.261	16	43
43	Hırvatistan	0,851	78,5	15,2	11,4	28.070	6	44
45	Katar	0,848	80,2	12,0	9,7	92.418	-43	45
46	Arjantin	0,845	76,7	17,7	10,9	21.190	16	46
47	Brunei Sultanlığı	0,838	75,9	14,3	9,1	63.965	-38	47
48	Karadağ	0,829	76,9	15,0	11,6	21.399	13	48
49	Romanya	0,828	76,1	14,3	11,1	29.497	-1	49
50	Palau	0,826	73,9	15,8	12,5	19.317	15	52
51	Kazakistan	0,825	73,6	15,6	11,9	22.857	9	53
52	Rusya	0,824	72,6	15,0	12,2	26.157	2	49
53	Belarus	0,823	74,8	15,4	12,3	18.546	14	49
54	Türkiye	0,820	77,7	16,6	8,1	27.701	-4	54
55	Uruguay	0,817	77,9	16,8	8,9	20.064	9	56
56	Bulgaristan	0,816	75,1	14,4	11,4	23.325	2	55
57	Panama	0,815	78,5	12,9	10,2	29.558	-10	58
58	Bahamalar	0,814	73,9	12,9	11,4	33.747	-17	58
58	Barbados	0,814	79,2	15,4	10,6	14.936	20	60
60	Umman	0,813	77,9	14,2	9,7	25.944	-5	56
61	Gürcistan	0,812	73,8	15,3	13,1	14.429	22	63
62	Kosta Rika	0,810	80,3	15,7	8,7	18.486	6	61
62	Malezya	0,810	76,2	13,7	10,4	27.534	-11	63
64	Kuveyt	0,806	75,5	14,2	7,3	58.590	-51	62
64	Sırbistan	0,806	76,0	14,7	11,2	17.192	8	65
66	Mauritius	0,804	75,0	15,1	9,5	25.266	-10	66

Kaynak: UNDP, 2022.

Tablo 2 ve 3’de insani gelişme sıralamasında ilk 100’de olan ülkeler gösterilmekte olup, en yüksek insani gelişmeye sahip ülke Norveç’tir, Türkiye ise insani gelişme sıralamasında 54. sırada yer almaktadır. Tablo 2’de çok yüksek insani gelişmeye sahip 66 ülke Tablo 3’te ise yüksek insani gelişmeye sahip 34 ülke gösterilmektedir. Çalışma kapsamında değerlendirilen gelişmiş ülkelerin tamamı, gelişmekte olan ülkelerin birçoğu yüksek insani gelişmeye sahip ülkelerdir. Tabloda görüldüğü üzere ülkelerin kişi başına düşen GSMH’nın yüksek olması insani gelişmenin de yüksek olması anlamına gelmemektedir. Bu nedenle ekonomik açıdan zengin bir ülkede yaşamak, kalkınma ve insani gelişme için yeterli bir koşul olmayabilir. İnsani gelişme, sürdürdüğümüz hayatları iyileştirmek ve yaşamdaki meşru amaçlarımıza ulaşmamızı sağlayacak yetenekleri bize sağlamaktır.

Tablo 3. Yüksek İnsani Gelişme Endeksi'ne Göre Ülke Sınıflandırması

HDI rank	Ülke	İnsani Gelişme Endeksi (İGE)	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	Ortalama Eğitim Süresi	Beklenen Eğitim Süresi	Kişi Başına GSMH	Kişi Başına GSMH sıralaması	İGE sıralaması
		Değer	Yıl	Yıl	Yıl	(2017 PPP \$)	İGE sıralaması	2018
67	Sejšeller	0,796	73,4	14,1	10,0	26.903	-15	69
67	Trinidad ve Tobago	0,796	73,5	13,0	11,0	26.231	-14	67
69	Arnavutluk	0,795	78,6	14,7	10,1	13.998	18	68
70	Küba	0,783	78,8	14,3	11,8	8.621	45	71
70	İran	0,783	76,7	14,8	10,3	12.447	26	70
72	Sri Lanka	0,782	77,0	14,1	10,6	12.707	23	73
73	Bosna Hersek	0,780	77,4	13,8	9,8	14.872	7	76
74	Grenada	0,779	72,4	16,9	9,0	15.641	3	74
74	Meksika	0,779	75,1	14,8	8,8	19.160	-8	76
74	Saint Kitts ve Nevis	0,779	74,8	13,8	8,7	25.038	-17	75
74	Ukrayna	0,779	72,1	15,1	11,4	13.216	19	78
78	Antigua ve Barbuda	0,778	77,0	12,8	9,3	20.895	-15	80
79	Peru	0,777	76,7	15,0	9,7	12.252	19	78
79	Tayland	0,777	77,2	15,0	7,9	17.781	-10	80
81	Ermenistan	0,776	75,1	13,1	11,3	13.894	9	72
82	Kuzey Makedonya	0,774	75,8	13,6	9,8	15.865	-7	82
83	Kolombiya	0,767	77,3	14,4	8,5	14.257	3	83
84	Brezilya	0,765	75,9	15,4	8,0	14.263	1	84
85	Çin	0,761	76,9	14,0	8,1	16.057	-11	87
86	Ekvator	0,759	77,0	14,6	8,9	11.044	19	84
86	Saint Lucia	0,759	76,2	14,0	8,5	14.616	-4	86
88	Azerbaycan	0,756	73,0	12,9	10,6	13.784	3	88
88	Dominik Cumhuriyeti	0,756	74,1	14,2	8,1	17.591	-18	89
90	Moldova	0,750	71,9	11,5	11,7	13.664	2	91
91	Cezayir	0,748	76,9	14,6	8,0	11.174	13	91
92	Lübnan	0,744	78,9	11,3	8,7	14.655	-11	90
93	Fiji	0,743	67,4	14,4	10,9	13.009	1	93
94	Dominika	0,742	78,2	13,0	8,1	11.884	7	94
95	Maldivler	0,740	78,9	12,2	7,0	17.417	-24	98
95	Tunus	0,740	76,7	15,1	7,2	10.414	14	94
97	Saint Vincent ve Grenadinler	0,738	72,5	14,1	8,8	12.378	0	96
97	Surinam	0,738	71,7	13,2	9,3	14.324	-13	98
99	Moğolistan	0,737	69,9	14,2	10,3	10.839	7	97
100	Botsvana	0,735	69,6	12,8	9,6	16.437	-27	102

Kaynak: UNDP, 2022.

1.6. Gelişmiş Ülkelerde İnsani Gelişme Endeksi

Tablo 4’de tez çalışmasında kullanılan 32 gelişmiş ülke ile ilgili 1990, 1995, 2000, 2005, 2010, 2015 ve 2019 yıllarına ait insani gelişme endeksleri verilmektedir. Bu ülkelerin hepsinde yıllar içinde insani gelişme endekslerinin arttığı gözlemlenmektedir. İnsani gelişme ile birlikte yaşam standartlarını yükseltmeye odaklanan, sürdürülebilir, eşitlikçi ve demokratik kalkınma kavramından bahsedilmeye başlandığı dikkat çekmektedir. Kalkınmanın sadece ekonomik büyüme ile sağlanamayacağının aynı zamanda ülkelerin sağlık ve eğitim alanlarında da kendilerini geliştirerek insanların refah düzeylerini artırabileceğini insani gelişme düzeyi göstermektedir.

Yukarıdaki tablo gelişmiş ülkelerin insani gelişme endekslerinin gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bunun nedenleri arasında bu ülkelerdeki kamunun yapmış olduğu transfer harcamalarının eğitim ve sağlık alanlarına yönelik olması, ülkelerin dış ticaret hacimlerinin daha yüksek olması, finansal gelişme düzeylerinin daha yüksek olması gösterilebilir. Gelişmiş ülkelerde gelirin yanında insani gelişmenin diğer boyutları olan eğitim ve sağlığa yapılan yatırımların fazla olması, teknolojik gelişmelerden daha fazla yararlanma imkanlarının olmasından dolayı sağlık ve eğitime ulaşılabilirlik daha fazladır. Bu sayede bu ülkelerdeki insani gelişmenin gelişmekte olan ülkelere göre görece fazla olması beklenen bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 4’de detaylandırılan veriler incelendiğinde; Estonya, Litvanya ve Letonya’nın 1995 yılındaki insani gelişme endeksi 1990 yılına göre daha düşüktür. Bu ülkeler Sovyetler Birliğinden ayrılan ülkelere olması nedeni ile 1990-1995 yılları arasında insani gelişme endekslerinin düşmesi beklenen bir sonuçtur. 1995 yılı sonrası bu üç ülkede de insani gelişme sürekli artmıştır. Diğer gelişmiş ülkelerde insani gelişme sürekli artan bir seyir göstermekte olup, analizden kullanılan bütün gelişmiş ülkeler çok yüksek insani gelişme seviyesine ulaşmışlardır. Bu sonuç bize göstermektedir ki gelişmiş ülkelerde gelirin yanında sağlık ve eğitim konularında standartlar, gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir.

Tablo 4. Gelişmiş Ülkelerde İnsani Gelişme Endeksi

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Amerika	0.872	0.885	0.891	0.900	0.911	0.920	0.930
Almanya	0.829	0.863	0.889	0.914	0.926	0.938	0.948
Avusturalya	0.865	0.882	0.896	0.911	0.923	0.933	0.941
Avusturya	0.825	0.849	0.871	0.889	0.902	0.910	0.919
Belçika	0.816	0.865	0.887	0.902	0.912	0.924	0.936
Birleşik Krallık	0.804	0.828	0.862	0.895	0.912	0.924	0.935
Çek	0.742	0.770	0.808	0.844	0.870	0.891	0.897
Danimarka	0.834	0.854	0.889	0.911	0.913	0.936	0.946
Estonya	0.732	0.725	0.787	0.839	0.861	0.882	0.896
Finlandiya	0.814	0.847	0.891	0.905	0.911	0.930	0.939
Fransa	0.791	0.828	0.844	0.866	0.877	0.892	0.905
Hırvatistan	0.712	0.712	0.759	0.802	0.821	0.843	0.861
Hollanda	0.847	0.878	0.893	0.899	0.917	0.932	0.943
İrlanda	0.737	0.777	0.847	0.888	0.904	0.925	0.955
İsrail	0.787	0.811	0.844	0.866	0.894	0.909	0.921
İspanya	0.757	0.796	0.825	0.850	0.868	0.889	0.908
İsveç	0.810	0.860	0.904	0.902	0.910	0.937	0.947
İsviçre	0.851	0.865	0.887	0.905	0.942	0.954	0.962
İtalya	0.778	0.810	0.841	0.868	0.882	0.882	0.897
Japonya	0.845	0.863	0.877	0.889	0.898	0.918	0.924
Kanada	0.860	0.876	0.890	0.903	0.911	0.926	0.937
Kıbrıs	0.716	0.776	0.797	0.834	0.857	0.871	0.897
Letonya	0.730	0.696	0.756	0.808	0.824	0.850	0.871
Litvanya	0.734	0.701	0.766	0.817	0.842	0.862	0.884
Malta	0.730	0.758	0.779	0.832	0.861	0.889	0.915
Norveç	0.838	0.871	0.913	0.931	0.941	0.953	0.961
Portekiz	0.701	0.761	0.791	0.806	0.829	0.850	0.867
Singapur	0.727	0.779	0.831	0.875	0.910	0.930	0.943
Slovakya	0.692	0.720	0.763	0.803	0.840	0.851	0.862
Slovenya	0.760	0.760	0.821	0.869	0.890	0.903	0.921
Yeni Zelanda	0.806	0.853	0.887	0.912	0.922	0.931	0.937
Yunanistan	0.759	0.777	0.810	0.855	0.869	0.880	0.889

Kaynak: UNDP, 2022.

1.7. Gelişmekte Olan Ülkelerde İnsani Gelişme Endeksi

Tablo 5’de tez çalışma kapsamında değerlendirilen 26 gelişmekte olan ülkelerin 1990, 1995, 2000, 2005, 2010, 2015 ve 2019 yıllarına ait insani gelişme endeksleri detaylandırılmıştır. Botswana ve Rusya 1995 yılında, Güney Afrika 2000 yılında bir önceki döneme göre insani gelişme açısından bir düşüş göstermiş olsa da diğer dönemlerde sürekli artan bir seyir göstermektedir. Bu ülkeler dışındaki gelişmekte olan ülkelerin hepsinde insani gelişme her geçen yıl bir artış göstermiştir ama gelişmekte olan ülkelere göre insani gelişmelerinin daha düşük olduğu görülmektedir.

Arjantin, Bulgaristan, Kazakistan, Kosta Rika, Macaristan, Malezya, Polonya, Rusya, Sudi Arabistan, Tayland ve Türkiye çok yüksek insani gelişmeye seviyesinde olan ülkelerdir. Botswana, Brezilya, Çin, Dominik Cumhuriyeti, Endonezya, Gabon, Güney Afrika, İran, Jamaika, Kolombiya, Paraguay, Peru ve Ürdün yüksek insani gelişme seviyesinde olan ülkelerdir. Guatemala ve Hindistan ise orta insani gelişme seviyesinde olan ülkelerdir. Özellikle gelişmekte olan ülkelere ekonomik büyümeye çok fazla odaklandıkları için, çoğu zaman sağlık ve eğitim gibi insani gelişme için gerekli olan diğer faktörler göz ardı edilmektedir. Nihayetinde kalkınmanın amacı sağlık, temel eğitim ve istihdam fırsatları gibi hedeflerimize ulaşmamızı sağlayarak, bireylere yüksek yaşam standarttı sunmaktır.

Gelişmekte olan ülkelere insanların sağlık ve eğitim hizmetlerine ulaşabilmeleri, gelişmiş ülkelere göre daha düşük olduğu için, insani gelişme konusunda daha geride kalmaktadırlar. Sağlık ve eğitim alanına yapılan kamu yatırımlarının daha az olması, dış ticaret hacimlerinin düşük olması, finansal gelişmişlik seviyelerinin az olması, teknolojiye yapılan yatırımların düşük olması, enflasyonun yüksek olması gibi nedenler ile bu ülkelere insani gelişmişliğin daha düşük olması beklenen bir sonuçtur.

Tablo 5. Gelişmekte olan Ülkelerde İnsani Gelişme Endeksi

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Arjantin	0.723	0.745	0.779	0.802	0.834	0.848	0.852
Botsvana	0.586	0.583	0.585	0.604	0.660	0.702	0.717
Brezilya	0.610	0.646	0.679	0.698	0.723	0.753	0.766
Bulgaristan	0.684	0.700	0.725	0.762	0.790	0.809	0.810
Çin	0.484	0.535	0.584	0.638	0.691	0.733	0.762
Dominik	0.577	0.613	0.646	0.674	0.708	0.736	0.771
Endonezya	0.526	0.569	0.595	0.632	0.664	0.695	0.716
Gabon	0.610	0.627	0.635	0.652	0.664	0.699	0.709
Guatemala	0.484	0.508	0.550	0.574	0.605	0.639	0.642
Güney Afrika	0.632	0.661	0.633	0.632	0.675	0.716	0.736
Hindistan	0.434	0.458	0.491	0.534	0.575	0.629	0.645
İran	0.601	0.647	0.693	0.717	0.745	0.776	0.783
Jamaika	0.659	0.669	0.664	0.690	0.704	0.713	0.719
Kazakistan	0.673	0.655	0.680	0.739	0.767	0.805	0.819
Kolombiya	0.610	0.645	0.666	0.696	0.726	0.754	0.768
Kosta Rika	0.660	0.691	0.710	0.740	0.772	0.798	0.819
Macaristan	0.720	0.735	0.773	0.806	0.828	0.838	0.853
Malezya	0.640	0.679	0.721	0.732	0.769	0.797	0.810
Paraguay	0.595	0.623	0.649	0.664	0.685	0.723	0.732
Peru	0.621	0.647	0.676	0.686	0.725	0.759	0.780
Polonya	0.716	0.746	0.793	0.815	0.841	0.868	0.881
Rusya	0.743	0.698	0.732	0.764	0.796	0.824	0.845
Sudi Arabistan	0.678	0.709	0.737	0.780	0.816	0.859	0.873
Tayland	0.576	0.619	0.653	0.706	0.737	0.781	0.804
Türkiye	0.600	0.625	0.670	0.700	0.749	0.817	0.842
Ürdün	0.622	0.651	0.678	0.716	0.725	0.718	0.727

Kaynak: UNDP, 2022.

1.8. Bölge veya Gruplara Göre İnsani Gelişme Endeksi

Tablo 6’da bölge veya gruplara ayrılmış ülkelerin 1990, 2000, 2010, 2015, 2018 ve 2019 yıllarındaki insani gelişme endeksleri gösterilmektedir. Bütün ülkeler için her yıl insani gelişmenin arttığını dikkat çekmektedir. 2019 yılı itibari ile insani gelişme açısından en yüksek ülke grubu OECD ülkeleri, en düşük ülke grubu ise az gelişmiş ülkelerdir. Avrupa ve orta Asya ülkeleri insani gelişme açısından 2019 itibari ile ikinci sırada yer alırken bu ülkeleri, Doğu Asya ve Pasifik, Arap, Güney Asya ve Sahra altı

Afrika ülkeleri takip etmektedir. İnsani kalkınma, ekonomik büyüme kadar önemli bir olgu olduğundan ülkeler bireylerin yaşam standartlarını artırmak için, insani gelişmeye önem vermektedirler.

1990 yılından bu yana ülkelerin insani gelişmelerinin artmasını bunun bir kanıtı olarak görmek mümkündür. Dünyanın insani gelişme endeksine bakacak olursak 1990’da 0.601 iken 2019 yılı itibari 0.739’a yükselmiştir. Tablo 5’de görüldüğü üzere ülkelerin gelişmişlik seviyeleri artıkça, insani gelişme endeksleri de artmaktadır.

Tablo 6. Bölge veya Gruplara Göre İnsani Gelişme Endeksi

Bölge veya Grup	1990	2000	2010	2015	2018	2019
<u>OECD</u>	0.795	0.840	0.875	0.893	0.901	0.905
Avrupa ve Orta Asya	0.664	0.681	0.746	0.783	0.798	0.802
Latin Amerika ve Karayipler	0.633	0.689	0.733	0.758	0.766	0.768
Doğu Asya ve Pasifik	0.507	0.592	0.684	0.722	0.741	0.748
Dünya	0.601	0.645	0.697	0.724	0.736	0.739
<u>Gelişmekte Olan Küçük Ada Devletleri</u>	0.601	0.649	0.693	0.723	0.734	0.738
<u>Arap Ülkeleri</u>	0.555	0.618	0.676	0.697	0.711	0.715
<u>Gelişmekte olan Ülkeler</u>	0.513	0.569	0.638	0.673	0.687	0.691
<u>Güney Asya</u>	0.442	0.500	0.576	0.623	0.640	0.641
<u>Sahra Altı Afrika</u>	0.407	0.430	0.503	0.534	0.547	0.552
<u>Az Gelişmiş Ülkeler</u>	0.357	0.408	0.487	0.520	0.537	0.542

Kaynak: UNDP, 2022.

Birleşmiş Milletlerin her yıl insani gelişme endekslerini açıklamaları, ülkelerin kalkınma kararlarını verirken dikkat etmelerine neden olmaktadır. Ülkeler, bireylerin refahlarını sağlamadığı sürece kalkınmadan bahsetmeleri doğru değildir. Ülkelerin insani gelişmelerine göre sıralanması, durumlarını görmeye ve insani gelişme açısından doğru kararlar vermelerine yardımcı olmaktadır. İnsani gelişme endeksinin oluşturulması bireylerin yaşamındaki iyileşmenin ülkelerin kalkınma kriterlerini değerlendirmeleri açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

EMEK PAYI

Gelişmekte olan ülkelerde, özellikle yoksul bireyler arasında gelir kaynakları gelişmiş ülkelerde olduğundan oldukça farklı olabilmektedir. Birçok gelişmekte olan ülkede ki hanelerde ücretler toplam gelirin önemli bir parçası olmayabilir. Dolayısıyla gelirin tanımı ülkeden ülkeye hatta aynı ülkede dönemden döneme oldukça farklı olabilmektedir. Gelir dağılımını incelerken, temel ihtiyaçlar ile bireylerin isteklerini birbirinden ayırmak daha doğru olacaktır. Bireysel ihtiyaçlar, temel ihtiyaçlar karşılandıktan sonra tüketicinin takdirine bağlı olarak tatmin edilmektedir. Temel ihtiyaçlar, yiyecek ve içme suyu, barınma, temel sağlık hizmetleri ve eğitim gibi yaşamı sürdürmek için hayati öneme sahip olan mal ve hizmetleri ifade eder. Tüm insanların temel ihtiyaçlara sahip olma hakkı vardır. Bireylerin istekleri ise, istediği ancak mutlaka sahip olma hakkı olmadığı mal ve hizmetlerden oluşur. Bunlar kişiden kişiye değişmekte olup değişen zevklere, teknolojilere ve beklentilere tabidir (Campano ve Salvatore,2006, s. 4).

Ekonomide gelir dağılımı, üretim faktörlerden sağlanan getirilerin incelenmesi olup, bu durum fonksiyonel gelir dağılımı olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte, kişisel veya hanehalkı gelir dağılımı ise, insanların veya hanelerin gelir getirilerinin incelenmesi olarak adlandırılmaktadır. Bu çerçevede, gelir dağılımı kişisel gelir dağılımı ve fonksiyonel gelir dağılımı şeklinde iki ana başlık altında özetlenebilir. Gelir dağılımı, ekonomide biraz ihmal edilen bir konu olmuştur. İktisadi prensipler hakkındaki temel metinlerin çoğunda bahsedilmesine ve önemli bir iktisat konusu olarak tanınmasına rağmen, onun açıklamasına çok az yer verilmiştir. Bununla birlikte, gelir dağılımı sorunları neredeyse tüm ekonomi politikalarının merkezinde yer almaktadır (Campano ve Salvatore, 2006, s. 3). Şimdiye kadar iktisatçılar genellikle üretim faktörleri arasındaki dağılım (fonksiyonel gelir dağılımı) ve toplum üyeleri arasındaki dağılıma (kişisel gelir dağılımı) odaklandılar. Ancak mevcut kuramsal çerçevelerin büyük çoğunluğu bu iki gelir dağılımını ayrı ayrı incelemektedir. Mikro düzeydeki gelir eşitsizliğini makro düzeydeki faktör paylarıyla ilişkilendiren bütünsel bir çerçeve hâlâ eksiktir. Böyle bir çerçevenin olmaması, farklı gelir dilimlerindeki insanların farklı kaynaklardan veya aynı kaynaklardan farklı oranlarda gelir elde etmesi ile bağdaşmamaktadır. Bundan dolayı işlevsel gelir dağılımındaki

herhangi bir değişikliğin, gelirin toplum üyeleri arasında dağıtılma şekli üzerinde önemsiz olmayan etkileri olduğu sonucu çıkar (Dafermos ve Papatheodorou, 2015, s. 788-789). Atkinson'un (2009) işaret ettiği gibi, gelir dağılımına ilişkin makro ve mikro perspektifler birleştirilirse, eşişsizliklere ilişkin anlayişımız önemli ölçüde geliştirilebilir.

Özel haneler veya bireyler arasındaki kişisel gelir dağılımının aksine, fonksiyonel gelir dağılımı üretimin ana faktörlerinin sahipleri arasında emek ve sermaye üzerinden dağılıma bakar (Anselmann, 2020, s. 5). Adam Smith (1776) daha on sekizinci yüzyılda, “Ulusların Zenginliği” adlı eserinde ulusal gelirin sırasıyla ücret, kâr ve rant alan işçiler, sermayedarlar ve toprak sahipleri arasındaki dağılımına adanmıştır. Sonunda, gelişmiş ölkelerde tarım sektörünün azalan ekonomik önemi ile birlikte, yirminci yüzyıl boyunca geleneksel üç sınıf ayrımı, emek geliri alan işçiler ve sermaye geliri alan sermayedarlar arasındaki günümüzde yaygın olan iki sınıf ayrımı lehine çoğunlukla terk edilmiştir (Glyn, 2009, s. 104).

Kişisel gelir dağılımına bakıldığında, sınıflardan ve bu düzeyde ortaya çıkan gelir eşişsizliğinden bahsetmek mümkün değildir. Neoklasikçilere göre üretimde baş aktör olan bireyler üretim süreci sonucunda ev halkı düzeyinde gelir elde etmektedirler. Gelir seviyesindeki ortaya çıkan farklılıklar gelirin dağılımında eşişsizliğe sebep olmakta ama uzun dönemde piyasa şartlarında normal kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre, paylaşımda ortaya çıkan sorunları şu şekilde özetlenebilmektedir: (i) Teknolojik gelişme seviyesindeki farklılıklar, (ii) Beşeri sermaye seviyesindeki değişikler ve (iii) Emek-yoğun ile sermaye-yoğun üretim farklılıklarıdır. Sınıfsal olarak üretim sürecini ve toplam gelir dağılımı üzerine vurgu yapan fonksiyonel yaklaşım neoklasik düşünce temelinde ortaya çıkan ilk yaklaşımla çelişmektedir. Emek ve sermaye üzerinden dağılıma bakan bu yaklaşımda; devlet tarafından uygulanan emeği destekleyen politikalar emek kesiminin payını artırarak, sermaye taraflarının toplam ulusal gelirden elde ettiği payı düşürmektedir. Kısaca, emek piyasasında yaşanan neoliberal dönüşümler ana başlıklar altında şu şekilde özetlenmektedir (Özdemir, 2019, s. 42):

- I. Emek piyasasında özelleştirme ve kuralsızlaştırma politikalarının iktisadi ve sosyal düzen içerisinde artan egemenliği.
- II. Özelleştirme politikalarına bağlı olarak firma yapısında ve üretim sürecindeki değişim.

- III. Çalışma mevzuatı çerçevesinde sendikalaşma haklarının kısıtlanması,
- IV. Emek piyasasında meydana gelen değişimler ile artan finansal egemenliğin bütünleşmesi.
- V. Emek akışkanlığını artırmayı amaçlayan uluslararası sözleşmelerin artması ve bu çerçevede ülkeler arasında ucuz emek talebindeki artış.
- VI. Büyük firmaların çıkarları açısından emek piyasası yasalarının tekrar belirlenmesi ve iktisadi ilişkilerde çok uluslu ve ulus aşırı firmaların artan ölçeği.
- VII. Kamu politikalarının yapısında meydana gelen değişimin devlet yerine sermaye kesimi temelinde tekrar düzenlenmesi.

2.1. Emek Payı ve Belirleyicileri

Emek payı, Lübker (2007) tarafından “milli gelirin ne kadarının emeğe tahakkuk ettiği” olarak tanımlanmıştır. Bu tanım, Çalışma İstatistikleri Bürosu (BLS) tarafından denklemlerinde popüler hale gelen emek payını belirtmek için kullanılmıştır. Bu, t yılı ve k sektörü için aşağıdaki eşitlikteki gibi ifade edilmektedir (Paul, 2020, s. 7-8):

$$Emek\ Payı = \frac{Emek\ Geliri_{tk}}{Milli\ Gelir_{tk}}$$

Bu denklemdeki faktörlerin bileşenlerini incelerken, BLS benzer bir metodolojiye sahip birkaç seri bildirmektedir. Tarım dışı iş sektörü için emek tazminatı sektörünü, devlet ücret ve maaşları, çalışanların tazminatı, kar amacı gütmeyen kuruluşların çalışanlarının tazminatı, özel tazminat, çalışanların çiftlik tazminatı hariç tutulurken serbest çalışmanın emsal emek tazminatı dâhil edilmiştir (Gomme and Rupert 2004). “Katma değer” ölçüsü de aynı sektörlerle uygundur. Ancak bu, maddi olmayan girdiler, karma gelir, özel olmayan ve kayıt dışı sektörlerin atfedilmesi gibi bilgileri kapsamamaktadır. Çalışma İstatistikleri Bürosu tanımı, serbest meslek gelirine dikkat edilmesinin hayati önem taşıdığı gelişmekte olan ülkelerde işgücü gelir payını bulmak gibi birçok uygulama için uygun değildir. Bu aynı zamanda, mal sahibinin gelirinin ve dolaylı vergilerin daha az sübvansiyonun yüksek düzeyde belirsizliğine ilişkin yaygın tartışmalara yol açmıştır (Paul, 2020, s. 8).

Kehrig ve Vincent (2017), alternatif bir yaklaşım kullanmakta ve nüfus sayımı verileri aracılığıyla işgücü gelir payının bileşenlerini hesap ederek işgücü tazminatı ve katma değeri bulmak için Çalışma İstatistikleri Bürosu modelindeki girdilerden farklı girdileri baz almaktadır. Yazarlar, ABD nüfus sayımı verileri aracılığıyla işgücü tazminatını veya işgücü maliyetlerini; maaş ve ücretler, hem işsizlik sigortası hem de ücretlerden mahsup edilen sosyal güvenlik katkıları, sağlık, emeklilik ve çalışana ödenen diğer yardımlar gibi gönüllü işgücü maliyetleri olarak tanımlamaktadır. Katma değer, nihai ve devam eden işler, yeniden satışlar, malzeme girdileri ve enerji harcamaları için satışlar eksi envanter yatırımı olarak ölçülmektedir. Satın alınan hizmetlerde bir eksik bileşen vardır ancak bu satın alınan hizmetlerin sektör yılına özel oranının BLS verilerinden hesaplanan katma değere göre kuruluş düzeyindeki katma değeri azaltılarak açıklanabilir (Kehrig ve Vincent, 2017).

Diğer taraftan literatürdeki mevcut tanımlar firma düzeyinde emeğin gelir payını ölçer. Paul ve Isaka (2019) firma düzeyinde işgücü gelir payını ölçmek için üç alternatif tanım kullanır. Standart tanımı, Gomme ve Rupert (2004) tarafından sağlanan tanımla uyarlayarak oluşturmakta ve bunu bir kümeden firma düzeyine kadar yorumlamaktadırlar. Toplam faktör verimliliğini tahmin etmek için İşletme Anketinden elde edilen verileri Dünya Bankası tarafından kullanılan sermaye tanımını baz almaktadır. Ancak bu anketin spesifikasyonları, buradaki emek payının yalnızca imalat sektörü için geçerli olduğu anlamına gelmektedir. Paul ve Isaka (2019) daha sonra, işletmenin toplam yıllık satışlarının toplam yıllık girdi maliyeti ile farkının katma değeri için gösterge ortaya koymaktadır. Firma düzeyinde emek gelir payını bulmak için yapılan ikinci tanım, Dünya Bankası tarafından sağlanan sermaye tanımını da içermektedir. Bu denklem, girdilerin toplam maliyetlerinin ne kadarının emekten geldiğini yakalar ve firmaların ve sermayedarların karlarını hariç tutar. Firma düzeyindeki üçüncü ölçü, Zhou (2016) tarafından sağlanan emek payı tanımını takip etmektedir. Herhangi bir alımı olmayan firmaların girdi temin eden firmalardan daha büyük bir emek payı göstermesi nedeniyle tanımın belirsizleşmesi gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bu emek gelir payı tanımının değerinin bir kısmı sadece emeğe tahsis edilen katma değer miktarından ziyade üretimde kullanılan girdi miktarını da içerebilmektedir.

Teorik ve ampirik analizlerin çoğu, reel ücretlerin durgunluğunun ve emek payındaki düşüşün ardındaki yapısal faktörlerle ilgilidir. Bu faktörler; emeğin toplu

pazarlık gücünün zayıflaması, özelleştirme (deregülasyon), küreselleşme, ticari açıklık veya sermaye akışının serbestleştirilmesi, ekonominin değişen yapısı (sektörler arasında ve sektörler içinde işgücü payının düşüşü), teknolojik değişim (faktör ikamesi) ve demografik şeklindedir (Trofimov, Naris ve Rosli, 2018, s. 26). Son yıllarda, çok sayıda çalışma teknolojik değişimin, küreselleşmenin ve pazarlık gücünün gelirin azalan işgücü payına ilişkin rolünü ele almaktadır. Yaygın görüş, 1970'lerde Kıta Avrupası emeğinin gelir payındaki artışın büyük ölçüde kurumsal reformlardan ve dış şoklardan kaynaklandığı yönündedir. Aynı zamanda, reel ücretlerdeki artış emek üretkenliğini geride bırakmaktadır (Bertoli ve Farina, 2007). Firmaların tepkisi, işgücü talebini sermaye yoğun üretimdeki artışla değiştirerek kar paylarını eski haline getirmek olmuştur. Bununla birlikte bilgi iletişim teknolojileri, vasıfsız emeğin yerine geçmekte ve aynı zamanda vasıflı emeği tamamlamaktadır.

Emeğin gelir payındaki düşüşünün bir diğer nedeni Heckscher-Ohlin modeline dayanmakta ve ülkelerin karşılaştırmalı üstünlük alanlarına odaklanıldığını belirtmektedir. Bu nedenle, Kuzey'deki sermaye zengini ülkeler sermaye-yoğun üretime ve emek zengini Güney ülkeleri emek-yoğun üretime odaklanır. Bunu sonucunda, Kuzeydeki ülkelerde sermaye emekten daha fazladır ve dolayısıyla bu ülkelerin ücret payı azalmaktadır. Orijinal modelin genişletilmiş versiyonları, açıklığın sermaye ve emekten ziyade vasıflı ve vasıfsız emek üzerindeki etkisindeki farklılıkları ayırt eder. Bu modellere göre, yüksek vasıflı işgücünün bol olduğu ülkelerde uzun dönemde vasıfsız işçilerin ücretleri düşerken, vasıflı işçilerin ücretleri yükselecektir (Dünhaupt, 2017, s. 285-286). Gelirin işgücü payındaki düşüşe ilişkin bir başka argüman, işgücü piyasalarının kuralsız olmalarına ve buna bağlı olarak emeğin pazarlık pozisyonunun zayıflamasına vurgu yapmaktadır (Blanchard ve Giavazzi, 2003). Ülkelerin kendi iç dinamikleri göz önünde tutularak emek payını belirleyen faktörler temelde dört ana başlıkta toplanabilmektedir: (i) Küreselleşme, (ii) teknolojik gelişme, (iii) emek piyasası politikaları ve (iv) özelleştirme politikaları şeklindedir (Özdemir, 2019, s. 43).

2.2. Emek Payını Hesaplama Yöntemleri

İşlevsel gelir dağılımı, ekonomide uzun süredir çalışılmakta olup, 19. yüzyılın başından ve Ricardo'nun dağıtım teorisinden bu yana, birçok farklı yaklaşım önerilmiş ve her büyük düşünce okulu kendi gelir dağılımı teorisini geliştirmiştir (Atkinson, 1983; Glyn, 2009; Goldfarb & Leonard, 2005). 1960'lardan bu yana, neoklasik

iktisadın artan baskınlığıyla birlikte, fonksiyonel gelir dağılımından kişisel gelir dağılımına yönelen bir vurgu kayması meydana gelmiştir. Araştırma ilgisindeki bu değişiklik, odakta sınıflardan bireylere doğru bir sapma ve faktör paylaşımlarının zaman ve mekan boyunca sabit olduğu varsayımıyla daha kolay bir hale gelmiştir. Neoklasik çerçevede, Ricardo'nun azalan marjinal verimlilik ilkesi, tüm üretim faktörlerinin fiyatını belirlemek için genişletildi (Guerriero, 2012, s. 2). Solow (1958), emek payının değişmezliği konusunda şüphelerini dile getirdi ve bu çerçevede teknolojik ilerlemenin getirilmesi gibi bazı iyileştirmeler önerdi. Atkinson, faktör paylarını incelemek için üç neden sıraladı. Bunlardan birincisi, fonksiyonel gelir dağılımı; yani ekonomik performansın makroekonomik ölçütleri ile hanehalkı düzeyindeki gelirler arasında bir bağlantı kurulmasına yardımcı oldu. Bu sayede sınıf ayrımları (işçiler/sermayedarlar) ile gelir kaynakları (emek/sermaye) arasında basit bir bağlantı olmasa da, faktör payları değerli bir başlangıç noktası sağladı. İkincisi, faktör paylarının incelenmesi; bu da gelir eşitsizliğinin anlaşılmasını kolaylaştırabilir. İki dağıtım arasındaki bağlantı, özellikle günümüzde sözde popüler kapitalizmin yayılmasıyla birlikte çok karmaşıktır. Faktör gelir dağılımı, kişisel gelir dağılımının önemli bir belirleyicisi olabilir. Üçüncüsü, faktör paylaşımları ve refah ekonomisi; bu da sosyal adalet endişelerini ele almakla ilgilidir. Burada çalışanların “adil ücret” değerlendirmelerinin işverenlerinin karlarına bağlı olduğunu düşünmek mantıklı bir çıkarımdır (Atkinson, 2009).

Krueger (1999), gelir paylarını belirlemek için kullanılan hesaplama türlerinde geliri, emek ve emek dışı gelir olarak iki yapay kategoriye ayırdığına dikkat çekiyor olmasına rağmen gerçekte birçok farklı emek türü vardır. Dolayısıyla emek ve sermaye birbirini dışlayan kategorilere o kadar net bir şekilde bölünmemektedir ve her bir ekonomik aktör, kazançlarını birkaç farklı kaynaktan almaktadır. Bu nedenle, günümüzde işlevsel gelir dağılımına yönelik eleştirilerin büyük çoğunluğu iki sınıf arasında net bir sınır çizgisi çizmenin tehlikeli olabileceği endişesinden kaynaklanmaktadır. Emek payı, geleneksel olarak çalışanların toplam tazminatının milli gelire bölünmesiyle hesaplanır. Komisyonlar, ikramiyeler, aile ödenekleri, işverenlerin sosyal güvenlik programlarına katkıları gibi diğer bazı ücret dışı tazminat biçimlerini de dikkate aldığından, çalışanların tazminat ölçüsü basit ücretler ve maaşlardan daha iyi bir ölçüdür (Guerriero, 2012, s. 3-4). Aslında kavramsal bir bakış açısından, bu şekilde hesaplanan pay, serbest çalışanları ve onların işgücü gelirine

katkısını göz ardı ettiği için işgücü geliri payından farklıdır. Yalnızca şirket çalışanlarına yapılan ödemeleri dahil ederek, kendi hesabına çalışanlardan elde edilen tüm kazançları dolaylı olarak sermaye geliri şeklinde sınıflandırmaktadır. Bu, yanlış bir şekilde işgücü payının gerçek ölçüsünü hafife alır ve uluslararası karşılaştırmalarında sağlam olmayan sonuçlara neden olabilmektedir. Serbest meslek sahibi tarafından kazanılan gelir, aslında hem işe hem de sermayeye getiriye açıkça temsil eder. Bu nedenle, payın hesaplanmasında, emek geliri bileşeninin türetilmesi ve çalışanların tazminatına eklenmesi gerekmektedir (Johnson, 1954; Kravis, 1959; Kuznets, 1959). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kendi hesabına çalışanlar ve aile işletmelerinde çalışanlar işgücünün çok büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Kendi hesabına çalışma, yalnızca gelişmekte olan girişimciliği ve iş kurmayı değil aynı zamanda marjinal istihdamı ve örtülü işsizliği de temsil eder (Gollin, 2002). Emek payının hesaplama yöntemleri olarak Krueger'in (1999), Gollin'in (2002) ve Guerriero (2012) gözlemleri dikkate alınarak altı farklı emek payı ölçüsü ortaya atılmaktadır.

Birinci hesaplama yönteminde emek payı; toplam emek kazancı, katma değerden dolaylı vergiler ve sabit sermaye çıkarılarak elde edilen değere bölünerek bulunmaktadır. Söz konusu eşitlik aşağıda sunulmaktadır:

$$Emek Payı = \frac{Toplam Emek Kazancı}{Katma Değer - Dolaylı Vergiler - Sabit Sermaye}$$

İkinci hesaplama yönteminde emek payı; toplam emek kazancına 2/3 oranında karma gelir toplamı eklenerek elde edilen değer katma değerden, dolaylı vergiler ve sabit sermaye çıkarılarak elde edilen değere bölünerek bulunmaktadır. Burada emek payına hesaplamasına işişkin eşitlik aşağıdaki gibidir:

$$Emek Payı = \frac{Toplam Emek Kazancı + (2/3) \times Karma Gelir Toplamı}{Katma Değer - Dolaylı Vergiler - Sabit Sermaye}$$

Üçüncü hesaplama yönteminde emek payı; toplam emek kazancına karma gelir toplamı eklenerek elde edilen değer, katma değerden dolaylı vergiler ve sabit sermaye

çıkarılarak elde edilen değere bölünerek bulunmaktadır. İfade edelin bu emek payı hesaplaması aşağıdaki gibidir:

$$Emek Payı = \frac{Toplam Emek Kazancı + Karma Gelir Toplamı}{Katma Değer - Dolaylı Vergiler - Sabit Sermaye}$$

Dördüncü hesaplama yönteminde emek payı; toplam emek kazancı, katma değerden dolaylı vergiler, sabit sermaye ve karma gelir toplamı çıkarılarak elde edilen değere bölünerek bulunmaktadır. Bu emek payına ilişkin hesaplama aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$Emek Payı = \frac{Toplam Emek Kazancı}{Katma Değer - Dolaylı Vergiler - Sabit Sermaye - Karma Gelir Toplamı}$$

Beşinci hesaplama yönteminde emek payı; toplam emek kazancı ile toplam işgücü çarpılarak elde edilen değer toplam çalışan sayısına bölünür. Bulunan bu değerde katma değerden dolaylı vergiler ve sabit sermaye çıkarılarak elde edilen değere bölünerek bulunmaktadır. Buradaki emek payı eşitliği aşağıdaki gibidir:

$$Emek Payı = \frac{\frac{Toplam Emek Kazancı \times Toplam İşgücü}{Toplam Çalışan Sayısı}}{Katma Değer - Dolaylı Vergiler - Sabit Sermaye}$$

Altıncı hesaplama yönteminde emek payı; toplam emek kazancı toplam çalışan sayısına bölünür ve bu değer toplam işgücü ile çarpılır ve sonrasında işverenler çıkartılarak bir değer elde edilir. Bu değerde katma değerden dolaylı vergiler ve sabit sermaye çıkartılarak elde edilen değere bölünerek bulunmaktadır. Yukarıda ifade edilen emek payı hesaplamasına yönelik eşitlik aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

$$Emek Payı = \frac{\frac{Toplam Emek Kazancı}{Toplam Çalışan Sayısı} \times Toplam İşgücü - İşverenler}{Katma Değer - Dolaylı Vergiler - Sabit Sermaye}$$

2.3. Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı ile ilgili geçmiş çalışmalar incelendiğinde, bu dağılımı belirlemek için iki tane yaklaşım üzerinde durulmaktadır. Bunlar; kişisel ve fonksiyonel gelir dağılımlarıdır. En basit şekilde, neoklasik iktisadi düşüncenin gelir dağılımına yaklaşımı bireysel ise kişisel gelir dağılımından bahsedebiliriz. Fonksiyonel gelir dağılımı ise üretim sürecinde bulunan iktisadi faktörler üzerinden bölüşümü açıklamaktadır (Özdemir, 2019, s. 42). Gelir eşitsizliği son 200 yıldır ekonomistler için önemli bir endişe kaynağı olmakla birlikte, 1970'lerden sonra kişisel gelir dağılımına olan ilgi faktörlere doğru kayma eğiliminde olmuştur. Sermaye ve emeğin nasıl ödüllendirildiği üzerine bir buçuk asırlık tartışmalardan sonra ekonomistler, bir toplumdaki bireyler arasındaki gelir dağılımını neyin belirlediği konusunu ufuk açıcı çalışmaları ile ön plana çıkarmaktadır. Perspektifteki bu değişiklik büyük ölçüde iki konunun birleşiminden kaynaklanırken bir yandan nüfus genelinde sermaye sahipliğindeki artış, işçiler ve kiracılar arasındaki ayrımın daha az açık olduğunu ima etmektedir. Öte yandan, kişisel gelirlere ilişkin verilerin mevcudiyetinin gelirin faktör dağılımının kişisel dağılımın önemli bir belirleyicisi olduğunu söylemek mümkündür. Bireylerin piyasa gelirleri sermaye ve emek olmak üzere iki ana kaynaktan gelmektedir. Bu iki faktörün aracıları arasındaki dağılımlar farklıysa, iki faktörün her birini ödüllendirmek için kullanılan milli gelirin payı, kişisel gelir dağılımının belirleyicisi olacaktır. Bununla birlikte, son yıllarda ülkeler arasında kişisel gelir dağılımının belirleyicilerine olan ilginin artmasına rağmen, faktör paylarının rolü incelenmemiştir. Gelirin faktör dağılımı ile kişisel gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiye olan bu ilgisizlik, büyük olasılıkla ekonomistler arasında sermaye ve emek paylarının zaman içinde ve ülkeler arasında sabit olduğuna dair köklü inançtan kaynaklanmaktadır (Daudey ve Garcia-Penalosa, 2007, s. 812-813).

Dağıtım çatışması Keynesyen sonrası makroekonominin merkezinde yer alırken, odak noktası gelirin işlevsel dağılımıydı. Daha yakın zamanlarda, kişisel gelir dağılımını ve birbirine bağlı sosyal normları, dağıtım ve büyüme modellerine dahil etmek için birkaç girişimde bulunulmuştur (Prante. 2018, s. 289). Fonksiyonel gelir dağılımının kişisel gelir dağılımına etkileri birçok ampirik çalışmada araştırılmıştır. Bu çalışmaların çoğu, gelir kaynaklarının toplam gelir eşitsizliğine katkısının tahmin edilmesine izin veren eşitsizlik ayrıştırma tekniklerini kullanarak bu etkileri araştırmaktadır. Sonuçlar, ülkeler ve zaman dilimleri arasında farklılık gösterse de bazı

ortak bulgular, sermaye ve serbest meslek gelirinin toplam eşitsizliğe önemli katkısı, sosyal transferlerin ve vergilerin eşitleyici rolü ve ücret eşitsizliğinin toplam eşitsizlik üzerindeki önemli etkileri arasında göstermek mümkündür (Dafermos ve Papatheodorou, 2015, s. 789). Küresel eğilim, ulusal gelir dağılımında bir değişikliğe neden olmakta bununla birlikte işçi payı azalırken sermaye geliri payları ülkelerin çoğunda artma eğilimindedir (Global Wage Report, 2013).

2.4. Gelirdeki Emek Payının Belirlenmesine Yönelik Temel Model

Emek ve sermaye arasındaki gelir dağılımı sorunu, dinamiklerini ve ülkeler arası farklılıkları açıklamaya çalışan ekonomistlerin çok fazla ilgisini çekmektedir. İşgücü gelir paylarının dinamikleri genellikle işgücü piyasalarındaki gelişmelerle açıklanmaktadır. Avrupa'daki işgücü paylarındaki düşüşü işgücü piyasasının kuralsızlaştırılmasına bağlanmaktadır. İşgücü piyasası reformları, işçilerin pazarlık gücünde bir azalmaya ve dolayısıyla gelirin işgücü paylarında bir düşüşe yol açmaktadır (Blanchard ve Giavazzi, 2003). Sermaye piyasası kusurlarının gelir payları üzerinde işgücü piyasasındaki kusurlardan daha düşük bir etkiye sahip olduğunu savunmaktadır. Bu, sermayenin daha fazla pazarlık gücüne sahip olmasına yol açar ve emek paylarını düşürmektedir (Suchanek, 2009). Gollin (2002), serbest meslek sahiplerinin gelirlerinin genellikle sermaye geliri olarak değerlendirildiğini iddia etmiştir. İşgücü payları bu faktöre göre ayarlanırsa, ülkeler arasında daha az değişken hale gelmektedir. Bu alandaki diğer ana araştırma alanları, sermaye piyasasının küreselleşmesi ve teknolojik gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. İşgücü piyasasındaki gelişmeler ve düzenlemeler de ekonomilerin büyüklüğü üzerinde belirleyici bir etkiye sahipken, sermaye vergileri ve düzenlemeleri daha az önemlidir (Fedotenkov, 2019, s. 302).

Gelirdeki emek payını belirlenmesini düzenleyen yasaları oluşturmak (kira, kar ve ücretler arasında) politik ekonominin temel sorunudur (Ricardo, 1965, s. 5). Ricardo'nun bu yaklaşımı 1821 yılına kadar gitse de gelir dağılımı konusu önemini kaybetmemiştir. Günümüzde Ricardo dönemindeki gibi toprak, sermaye ve emek sahipleri arasında bölüşüm çatışması yaşanmamaktadır. Dolayısıyla geçmişteki bölüşüm çatışması, yerini firmalar ve hissedarların ücretli ve maaşlılara karşı bölüşüm çatışmasına bırakmıştır (Dünhaupt, 2017, s. 283).

Sermaye hareketliliği, emek ve sermayenin pazarlık pozisyonlarını doğrudan veya dolaylı yollarla etkileyebilmektedir. Sermaye ve emek arasındaki pazarlığın değişen konumunu değerlendirmek için sınıflar arasındaki faktör fiyatları (yani ücret oranı ve kar oranı) dikkate alınmalıdır. Bu nedenle, faktör fiyatlarına ilişkin her iki değişken de işgücü ve sermayenin geri dönüş seçenekleri üzerinde olumlu ya da olumsuz etkilere sahip olabilmektedir. Bu neredeyse bir kapitalist üretim tarzında iki sınıf yani sermaye ve emek arasındaki iktidar ilişkilerinin yapısına bağlıdır. Bu durumda, Mezzetti ve Dinopoulos'un (1991) modelinden geliştirilen Jayadev'in (2007) ücret pazarlığı modelinin genişletilmiş versiyonu sermaye hesabı açıklık derecesini dikkate almakta, değişen faktör fiyatlarını da hesaba katarak sermaye ve emeğin pazarlık pozisyonu hakkında önemli ipuçları ve teorik arka plan sağlayacaktır. Ancak bu modelde, teorik tartışmalar finansal gelişme düzeyine odaklanmamaktadır. Bunun yerine iki sınıfın pazarlık pozisyonları çerçevesinde sermaye hesabı açıklığının derecesine ve faktör paylaşımlarına dayanan basit bir varsayımda bulunmaktadır. Sonuç olarak, bu genişletilmiş ücret pazarlığı modelinde teorik nokta, toplam milli gelir içindeki emek payı dikkate alınarak sermaye hesabının serbestleştirilmesinin ve finansal gelişmenin sermaye ve emeğin pazarlık pozisyonları üzerindeki etkilerini göstermeye odaklanacaktır. Bu nedenle, diğer önlemler kontrol edilemeyecektir (örneğin, ticaret açıklığı, hükümet faaliyeti, yatırım seviyesi, teknolojik ilerleme, küreselleşme ve makroekonomik ve yapısal göstergeler). Dolayısıyla bu model, gelirin işgücü payı ile sermaye hesabı açıklığı ve finansal gelişme arasındaki çok basit bir yapıyı göstermektedir. Bununla birlikte, diğer önlemleri dikkate almadan teorik arka planı anlamak açısından da yararlı olacaktır (Jayadev, 2007).

2.4.1. Ücret Pazarlığı Modeli

Bir sendika ile bir firma arasındaki pazarlık etkileşimlerini modellemenin birkaç yolu vardır. Uygulamalı çalışmalarda en popüler olanı, bir sendikanın ve bir firmanın önce ücretler üzerinde pazarlık yaptığı ve ardından firmanın istihdamı belirlediği yönetim hakkı modelidir. Bu modelin benimsenmesinin bir nedeni, ücret pazarlığının sabit aralıklarla gerçekleştiğini, istihdamın ise daha periyodik olarak ayarlanabileceğini gözlemlenmesidir. İkincisi, sendikalar ve firmalar genel olarak istihdam konusunda pazarlık yapmadıklarını dile getirmektedir. Ücret pazarlık modelinin sonucu, tahminin temelini oluşturan örtük bir ücret işlevidir. Alt simge i , firmanın bir göstergesidir. W , bordro vergileri dahil ücret maliyetidir. β , birliğin göreceli

pazarlık gücüdür. $\bar{W}$ alternatif ücret, U işsizlik oranı, B işsizlik maaşı, Q verimlilik, ϕ fiyatlar ve vergiler nedeniyle reel işçilik maliyeti ile reel tüketim ücretleri arasındaki kamadır. Yukarıda açıklanan pazarlık modeli aşağıdaki şekilde gösterilmektedir (Wulfsberg, 1997, s. 421).

$$W_i = W_i(\beta_i, \bar{W}_i, U, B, Q_i, \phi_i)$$

Mezzetti ve Dinopoulos (1991) esasen verimli pazarlık modelini kullanmaktadır. Bu modelde, firmalar ve sendikalar, istihdam ve ücret düzeyi üzerinde ortaklaşa pazarlık yapma yetkisine sahiptir. Firmalar için bu çok basit ve doğrusal, tek faktörlü üretim işlevi sağlamaktadır. Bu modele göre; $U(w, x) = (w - \bar{w})^\theta x^y$, bu denklemde w müzakere edilen ücrettir, $\bar{w}$ mal dışı sektörün ücretidir ve x sendikalı sektör istihdam seviyesidir. Parametreler, $\theta \geq 0$, $y \geq 0$, fazla ücrete karşılık gelir, $(w - \bar{w})$, istihdam seviyesine $U(w, x)$ esneklikleridir. Eğer $\theta \rightarrow y$ ise sendika ücret (istihdam) odaklıdır. U , sendika açısından hem istihdamın (x) hem de ücretin (w) 'normal mallar' olduğunu ima eder. Bu modelin yardımcı fonksiyonunun avantajları izlenebilirlik ve esnekliktir. θ ve y parametreleri sırasıyla işçilerin ve liderliğin pazarlık gücüne karşılık gelmektedir (Mezzetti ve Dinopoulos, 1991, s. 82).

$P(x + y)$, endüstrinin ters talep fonksiyonunu gösterdiğinde, burada y , yabancı firmanın çıktısıdır. $P(x + y)$ 'nin azaldığını, yani $P' < 0$ olduğunda, her firmanın marjinal gelirinin aşağı doğru eğimli olduğunu ve ithalat ve iç üretimin stratejik ikameler olduğunu varsayılmaktadır. Yurtiçi karlar; $\pi(x, y) = P(x+y)x - wx$, burada w pazarlık edilen ücrettir (Mezzetti ve Dinopoulos, 1991, s. 82-83). Sendika ve firma, belirli bir ithalat düzeyi için (y) genelleştirilmiş Nash pazarlık süreci yoluyla ücret (w) ve istihdam düzeyi (x) üzerinden pazarlık yapmaktadır. Üretimi yurtdışına taşıma tehdidinin olmaması durumunda pazarlık anlaşmazlık noktası, hem sendika faydasını hem de karı sıfıra indiren sıfır istihdam seviyesiyle sonuçlanır. Bu nedenle, genelleştirilmiş Nash ürünü $G(x, y) = (Px - wx)^{1-a} (w - \bar{w})^\theta x^y)^a$, $0 \leq a \leq 1$ şeklindedir. Burada a birliğin göreceli pazarlık gücünü gösteren bir parametredir (Nash, 1950). Birinci dereceden koşul, $G_x = 0$ Nash pazarlık eğrisi olarak adlandırılan başka bir eğriyi tanımlanmaktadır Bu eğri aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

$w = (1-k) (P + x P') + kP$ (Nash pazarlık eğrisi), $k = ay / (1 - a + ay)$ pozitif bir sabittir. a birliğin göreceli pazarlık gücünü gösterir, y istihdamın esnekliği ile artan bir değeri ifade eder. Çünkü $0 \leq k \leq 1$, Nash pazarlık eğrisi basitçe müzakere edilen ücret (w), ters talep eğrisinin P ve işgücü talep eğrisi $P + xP'$ 'in ağırlıklı ortalamasıdır. Birliğin nispi pazarlık gücü ne kadar yüksek olursa, herhangi bir ithalat seviyesi için müzakere edilen ücret o kadar yüksek olur. Nash pazarlık eğrisinin eğimi, temel olarak talebin eğimlerinin ve marjinal gelir eğrilerinin ağırlıklı ortalaması olan $dw / dx = (1 - k) (P' + xP'') + P' < 0$ 'dır (Mezzetti ve Dinopoulos, 1991, s. 83).

Sendika pazarlığının ücret fazlası ve iktidara etkileri, sendikanın istihdam düzeyine yönelmesine bağlıdır. İstihdam edilen veya kiralanmış bir sendikanın pazarlık gücündeki artış; iç üretimi (x), müzakere edilen ücreti (w) ve toplam tüketimi ($x + y$) artırır ve ithalat seviyesini (y) düşürür. Bununla birlikte ücret odaklı bir sendikanın pazarlık gücündeki artış, iç üretimi (x) ve tüketimi ($x + y$) azaltır, ithalatı (y) ve müzakere edilen ücreti (w) artırır. Sendika, fazla ücrete ve istihdam düzeyine eşit önem verdiğinde, pazarlık gücündeki bir artış, müzakere edilen ücreti yükseltir ve diğer her şey aynı kalır (Mezzetti ve Dinopoulos, 1991, s. 88).

Yurtiçi istihdam ve ücret seviyeleri, belirli bir ithalat seviyesi için verimli bir Nash pazarlık süreci ile belirlenir. Uluslararası rekabet, yerli ve yabancı bir firma arasında işbirliğine dayalı olmayan bir oyun olarak modellenmiştir. Sendikanın pazarlık gücündeki artış, işçi sendikası istihdam (ücret) odaklıysa, iç refahı ve istihdamı artırır (azaltır). Koruma her zaman işçi sendikası faydasını ve müzakere edilen ücreti yükseltir. Sendika istihdama yönelikse, koruma iç karı ve refahı artırır. Endüstri talebi işlevi dışbükey olduğunda ve sendika ücret odaklı olduğunda, koruma iç üretimi ve refahı azaltabilir. Yurtiçi firma, üretimini yurtdışına kaydırmakla tehdit ederek pazarlık pozisyonunu iyileştirebilir ve müzakere edilen ücreti düşürebilir. Üretimi yurtdışına kaydırmaya yönelik bir tehdidin varlığında koruma, firmanın yurt dışından iç pazara tedarik etme maliyetini artırarak sendikaya fayda sağlamaktadır (Mezzetti ve Dinopoulos, 1991, s. 96-97).

Jayadev'in (2007) makalesinde yeniden geliştirilen Mezzetti ve Dinopoulos'un (1991) basit verimli pazarlık modelini finansal kalkınma parametresini ekleyerek yeni bir bakış açısı getirmiştir. Kullanılan modellerde, emek ve sermaye arasındaki pazarlık oyunu bağlamında artan sermaye hareketliliğinin en büyük etkisinin, artık üretimi yurtdışına taşımakla tehdit edebileceğinden, sermayenin geri dönüş seçeneğini

iyileştirmek olmasıdır. Dolayısıyla sermaye kontrollerinin kaldırılmasının ardından beklenebileceği gibi, kar oranı ve ücret oranı yükselir. Bu tür modellerden elde edilen gelirin işgücü payına etkileri daha az açıktır, çünkü değişen faktör fiyat oranlarından istihdam üzerindeki etki genellikle dikkate alınmaz. Bununla birlikte, sermaye hareketliliği ile gelirin emek payı arasındaki bağlantıları modellemenin makul yolları vardır (Javadev, 2007, s. 425). Örneğin Harrison (2002), üretimdeki fazla kiralar üzerinden emek ve sermaye arasında bir pazarlık oyununu modellemektedir. Kusurlu bir rekabet senaryosu altında, işe giden fazla kiraların payı, firmalar için yurtdışına taşınmanın sabit maliyetleriyle birlikte düşer. Böyle bir bağı motive etmenin bir başka yolu da çalışma ekonomisi literatürüne ve özellikle sendikaların amacının kira maksimizasyonu olduğu varsayımına başvurmaktır. Böyle bir varsayım altında, firmaların nesnel işlevleri hem ücret hem de istihdam sonuçlarını içerir. Mezzetti ve Dinopoulos (1991), sermaye hareketliliğini üretimi yurtdışına yerleştirme yeteneği olarak modellemekte ve etkiyi göstermek için çok basitleştirilmiş bir üretim işlevine sahip rekabet çerçevesi kullanılmaktadır.

Ülkeler arası bir çalışma bağlamında not edilmesi gereken konulardan biri, pazarlık etkisi gücünün muhtemelen incelenen belirli ekonomiye bağlı olmasıdır. Özellikle pazarlık etkisinin, iki nedenden ötürü gelişmekte olan ülkelere ziyade gelişmiş ülkelerde daha güçlü olması beklenmektedir. Bunlardan ilki, gelişmiş ülkelerdeki çok uluslu şirketlerin yurtdışına taşınmak için daha iyi bir konumda olmalarıdır. İkincisi ise, ücretleri kısma alanının gelişmekte olan ekonomilerde gelişmiş ekonomilere göre daha düşük olmasıdır. Çünkü ücretlerin var olan durumu geçinmek için uygun seviyelere yakın olabilir. Bu nedenle, pazarlık etkisinin ampirik kanıtının gelişmiş ekonomilerde daha güçlü olması beklenebilir. Modelin amacı, açıklığın firmalar ve işçiler arasındaki pazarlık süreci üzerindeki etkilerini ve bunun sonucunda emeğin gelir payı üzerindeki etkilerini izole etmek ve değerlendirmektir. Bununla birlikte, pazarlık süreci üzerinde güçlü etkileri olabilecek diğer önemli (ve bağlantılı) olayları dikkate almaz. Farklı ülkelere işgücünün entegrasyonuna izin veren uluslararası üretim ağlarının gelişimi ve küresel meta zincirlerinin büyümesi firmaların esnekliğini, üretim kararlarını ve pazarlık güçlerini geliştirmeye hizmet etmektedir. Buna ek olarak ticaretin serbestleştirilmesi, işgücü piyasası reformu, devletin geri çekilmesi ve endüstriyel deregülasyon gibi diğer geniş kapsamlı

değişikliklerin tümü emek ve sermaye arasındaki pazarlık alanını değiştirmeye hizmet edebilmektedir (Javadev, 2007, s. 425).

Genel sermaye hesabı açıklığı, son yirmi yılda birçok ülkede işgücü paylarında gözlemlenen düşüşle bağıntılıdır. Bu nedenle kanıtlar sermaye hareketliliğinin bir bütün olarak emeğin pazarlık gücü üzerinde önemli ve olumsuz etkileri olabileceği iddiasıyla tutarlıdır. Ancak, bu olumsuz etkiler tüm ülke grupları için geçerli olmamakla birlikte, gelir düzeyiyle beraber arttığı görülmektedir. Sermaye hesaplarının açılması, gelişmiş ülkelerde emek payı üzerinde güçlü bir olumsuz etkiye sahiptir. Bir bütün olarak orta gelirli ülkeler için, işgücü payı ile sermaye hesabı açıklığı arasında negatif bir ilişki olma ihtimali yüksektir. Son olarak, dışa açıklık ile işgücünün gelirdeki payı arasındaki negatif korelasyon, genel ülke örneğinde orta vade boyunca devam etmektedir (Javadev, 2007, s. 437).

2.5. Emeğin Payını Etkileyen Faktörler

Dünya ticaret sistemine yeni aktörlerin girmesi, ticaret ve sermaye akışları üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ve hızlı teknolojik ilerleme ile dünya çapında işgücü piyasaları son yirmi yılda giderek daha fazla entegre hale gelmektedir. Bununla birlikte, çoğu gelişmiş ülkelerde emeğin milli gelir içindeki payının azaldığı görülmektedir. Bilgi ve iletişim sektörlerindeki teknolojik ilerlemenin özellikle vasıfsız sektörlerdeki işgücü payı üzerinde daha büyük bir etkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca, her bir faktörün sosyo ekonomik ve politik yapı üzerindeki ortalama etkileri ülkeler arasında değişiklikleri beraberinde getirdiği için her ülkenin koşullarına bağlı olarak farklı bileşen türlerine çok daha fazla dikkat etme gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu farklı türdeki özellikler neoliberal dönemde ülkeye özgü bileşenlerin ortaya çıkmasını sağlasa da bu dönemin temel özellikleri, emek payındaki değişimlerin nedenini dört başlıkta genelleyebilmektedir: (1) Küreselleşme, (2) teknolojik değişim, (3) işgücü piyasası ve ürün piyasası politikaları ve (4) özelleştirme politikaları (Jaumotte ve Tytell, 2007, s. 54).

2.5.1. Küreselleşme

Küreselleşme uluslar, ekonomiler ve insanlar arasında yeni bir etkileşim çağını şekillendiren en önemli etkenlerden biridir. Ekonomide, teknolojiye, kültürde ve yönetişimde ulusal sınırların ötesindeki insanlar arasındaki temasları artırmakla birlikte üretim süreçlerini, emek piyasalarını, siyasi oluşumları ve toplumları da

parçaladığı göz önünde bulundurulmalıdır. Küreselleşmenin olumlu, yenilikçi, dinamik yönleri olduğu kadar olumsuz, yıkıcı, ötekileştirici yönlerinin de olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle küreselleşmeye ilişkin gerçeklerin araştırılması özellikle emek payı açısından önemli ve gereklidir. Emeğin gelirdeki payının düşme eğilimi, ticarete açıklığın artması ve küreselleşen finansal ilişkiler ile açıklanabilir (Subaşat, 2015). Küreselleşme olgusu özellikle ekonomik çerçevede farklı boyutları ve bakış açılarını içermektedir. Dolayısıyla bu geniş bağlamda küreselleşme, çoğunlukla finansal gelir dağılımının potansiyel bir faktörü olarak ifade edilen kalkınma sürecinin bir uzantısıdır (Dünhaupt, 2013). Bu geniş kapsamlı açıklama, Otsubo'nun (1996) küreselleşmenin dünya ekonomilerinin üretim, dağıtım ve mal ve hizmetlerin kullanımı açısından bütünleşmesi olduğunu belirten tutarlı varsayımıyla anlaşılabilir. Küreselleşme, bol miktarda bulunan üretim faktörlerine olan talebin artması ile birlikte fiyatlarında tetiklenmesine neden olabilmektedir. Eğer bol olan faktör emek ise o zaman ücretlerin artması gerekir bu da işçilerin milli gelir payından daha fazla alması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, küreselleşme kapsamında artan faktör hareketliliği işçilerin pazarlık gücünü zayıflatarak toplam gelir içindeki paylarını aşındırabilmektedir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik ve kurumsal yeniden yapılanmalardan kaynaklanan kaymalar, sosyal korumanın ortadan kalkması, ağır iş kayıpları ve istihdam koşullarının kötüleşmesi ile birlikte işler ve gelirler daha güvencesiz hale gelmektedir. Küresel rekabetin baskıları, ülkeleri ve işverenleri daha esnek çalışma politikaları benimsemeye yöneltmiş ve işveren ile çalışan arasında uzun vadeli bir taahhütün olmadığı iş düzenlemelerinin artmasına neden olmuştur (UNDP,1999).

Küreselleşme, düşük vasıflı işgücü kullanılan mallar için düşen fiyatlardan çok uluslu şirketler tarafından artan dış kaynak kullanımına kadar her şeyi içerecek şekilde geniş bir şekilde tanımlanmıştır. 1980'lerden bu yana, sermaye kontrollerinin ve ticaret engellerinin kaldırılması gelişmiş ekonomilerin ticaret, sermaye ve emek piyasalarının entegrasyonu ile ekonomik küreselleşmenin yolunu giderek daha fazla açtığı belirtilebilir. Küreselleşmenin önemli boyutlarından birinin, uluslararası ticaretteki artış olduğu söylenebilir. Küresel rekabet, artan fiyat rekabeti anlamına gelmektedir ve kar marjı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olurken işgücünün payı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilmektedir. Uluslararası ticaret, hammadde ve yarı mamul fiyatları (ücret maliyetlerine göre) aracılığıyla emeğin gelir payını daha fazla

etkileyebilmektedir. Üretim tesislerinin gelişmekte olan veya az gelişmiş olan ülkelere taşınması nedeniyle yarı mamul ithalatı ucuzlarsa, emeğin payı artar. Bununla birlikte, dünya talebindeki artış, hammadde fiyatlarının da yükselmesine neden olabilmektedir (Dünhaupt, 2017, s. 289).

Geçiş ekonomileri, 1990'ların başında pazarlarını küreselleşmenin güçlerine açtıklarından dolayı, çoğu geleneksel pazarlarını kaybettiler ve küresel pazardan gelen şiddetli rekabetle karşı karşıya kaldılar. Bu durumun üretimde ciddi bir çöküşe neden olduğu söylenebilir. Devlete ait sermayenin özelleştirilmesiyle birlikte gelen geçiş sürecine sıklıkla fiziki ve beşeri sermayenin erozyonu eşlik etti ve birçok geçiş ekonomisinde yıllarca makinelere yatırım yapılmaması ve becerilerin geçerliliğini yitirmesine neden olan kitlesel işten çıkarmalar yaşandı (Lehmann ve Muravyev, 2012). Dolayısıyla kalıplar ülkeler arasında heterojen olmasına rağmen, atıl emek aşıldığı için işçilerin gücünün azalmasına ve ücretlerin düşmesine neden oldu (Svenjar, 1999). Geçiş yapan birkaç ülke dışında çoğunluğu geç dönemde konsolidasyona geçiş yaptığından, bu ülkeler temel ekonomik bir sorun olan büyük ve yapısal işsizlik ile baş başa kaldılar. Düşük katma değerli ürünler ihraç etmelerine rağmen birçok geçiş ekonomisinin ticarete açılması sonucu, küresel ticaret akışlarına entegrasyon kaçınılmazdı. Bu durum, örtülü 'ucuz işgücü' teklifi kapsamında doğrudan yabancı yatırımları çekmek için devlet yardımına dayalı programlar başlatmalarına neden oldu (Petreski, 2021).

Küreselleşmenin işgücünün gelirdeki payı üzerindeki etkisini analiz eden birçok çalışma yapılmıştır. Guscina (2006), ticarete açıklığın gelişmiş ülkelerde işgücünün gelirdeki payını olumsuz etkilediğini tespit etmiştir. Avrupa Komisyonu (2007) tarafından yapılan bir araştırma bu sonucu doğrulamaktadır. Harrison (2002), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ticaret açıklığı ile işgücü payı arasında negatif bir ilişki olduğunu savunmuştur.

Küreselleşmenin bir diğer belirleyici özelliği doğrudan yabancı yatırım biçimindeki finansal sermaye akışlarındaki artıştır. Alderson ve Nielsen (2002), doğrudan yabancı yatırımın eşitsizliği etkilemesinin farklı yollarını tanımlamaktadır. Bunlardan ilki, dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlarla imalat firmaları üretim tesislerini düşük maliyetli bölgelere taşırlarsa, imalat sektöründeki daha iyi ücretli ve daha sendikalı işlerin yerini, hizmet sektöründeki ortalama olarak daha düşük ücretli ve daha az sendikalı işlerin alması etkisi ortaya çıkar. Bu etki, gelişmiş ülkelerde

sanayinin kötü etkilenmesine neden olabilmektedir. İkincisi, işgücünün çok uluslu firmalardaki konumunun ulusal firmalardan daha zayıf olduğu göz önüne alındığında çok uluslu firmaların yükselişi nedeniyle doğrudan yabancı yatırımların işçilerin pazarlık gücü üzerinde etkisi olabilir. İçeriden doğrudan yabancı yatırımlar, işçilerin örgütsel kapasitelerini, işçi muhalefetini dile getirme istekliliklerini ve ekonomik konumlarını baltalayarak, işçilerin direnişini engellemeye yönelik daha geniş bir işveren stratejisinin parçası haline gelebilme ihtimali ortaya çıkmaktadır (Brady ve Wallace, 2000, s. 92). Hem Kristal (2010) hem de Harrison (2002), doğrudan yabancı yatırım girişlerinin işgücünün gelir payı üzerindeki istatistiksel olarak anlamlı bir olumsuz etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki düşük ücretli işçilerin küreselleşme ile birlikte, işsizlerin yedek ordusunu büyüttüğü göz önüne alındığında vasıfsız işçilerin pazarlık gücünün kısıtlandığı söylenebilir. Bu nedenle işverenler, işyerlerini düşük ücretli ülkelere taşımakla tehdit ederek işçilerin ücret taleplerini bastırabilirler (Pollin, 2000). Küreselleşmenin yükselişi sendikaların zayıflamasına da katkıda bulunmuştur (Brady ve Wallace, 2000). Tarihsel süreç içerisinde güçlü sendikalar ile gelirin emek payı artışı arasında güçlü bir ilişki olduğu gözlemlenirken küreselleşme ve finansallaşmadaki artış, emek payının düşmesine neden olduğu dikkat çekmektedir.

2.5.2. Teknolojik İlerleme

Daha güçlü bilgisayarlar ve endüstriyel robotlar gibi teknolojiye gelişmeler yatırım malları fiyatlarını düşürmekte emeğin yerini sermayenin almasına neden olmaktadır. Eğer emeğin üretimdeki rolü azalırsa, üretim faktörü olarak emeğe olan ihtiyacın azalmasına yola açar bu durumda, istihdam oranlarının düşmesine ve emeğin gelir içindeki payının azalmasına neden olur. Sermaye derinleşmesinin ve otomasyondan kaynaklanan aktarım kanallarının karmaşık olduğunu belirtmek önemlidir. Teknoloji emeğin yerini alabilir ve payını sıkıştırabilir bununla birlikte emeği tamamlayabilir, çıktıyı ve üretkenliği artırabilir ve ücret artışlarının temelini oluşturabilir. Sermaye ikamesi, nominal sermaye-üretim oranlarını (veya sermaye getirisini) yükseltirse emek paylarının azalmasına yol açabilmektedir. Bunun sonucu olarak, çıktıya göre sermaye getirisini ve dolayısıyla sermaye payını artırabilir (Manyika vd., 2019, s. 7-8)

Emek ve sermaye arasındaki gelir dağılımının dinamikleri temel olarak teknolojik ilerleme ve ekonomik büyümeye ilişkin parametreler tarafından

belirlenmektedir. Bu nedenle gelir dağılımı tartışmaları esas olarak sınıf temelli bakış açılarından soyutlanarak teknolojik gelişmelere odaklanmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri sektöründeki gelişmeler sanayi ve finans sektörlerinde, üretim sistemi ve mali ilişkilerin dönüşümüne yol açar. Bu dönüşümler, sermaye ile emek arasındaki ikame esnekliği dinamiklerini değiştirse de, aynı zamanda vasıflı ve vasıfsız işçiler arasındaki ayrımın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

İstihdam ve ücretler için teknolojik değişimin etkileri konusunda değişik yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazıları, bilgisayar sayısal kontrol makineleri, endüstriyel robotlar ve yapay zeka tarafından örneklenen devam eden otomasyon sürecini yaygın işsizliğin habercisi olarak görmesine rağmen diğerleri önceki teknoloji dalgaları gibi mevcut otomasyonun nihayetinde işgücü talebini ve dolayısıyla istihdamı ve ücretleri artıracağını düşünmektedir. Otomasyon, bir dizi görevde sermayenin emeğin yerine geçmesini sağlayan yeni teknolojilerin geliştirilmesine ve benimsenmesine karşılık gelir. Sermaye daha önce emek tarafından gerçekleştirilen görevleri devraldığından otomasyon, yer değiştirme etkisi nedeniyle üretimin görev içeriğini emek için olumsuz yönde değiştirir. Bu yer değiştirme etkisi ile, otomasyonun katma değerdeki işgücü payını azaldığı görülmektedir. Otomasyon teknolojisi, görevlerin faktörlere göre daha esnek dağılımını sağlayarak verimliliği de artırmakta ve verimlilik etkisi dediğimiz bu kanal aracılığıyla otomatik olmayan işlerde işgücü talebine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla, otomasyonun emek talebi üzerindeki etkisi, yer değiştirme ve üretkenlik etkilerinin birbirine karşı ne kadar ağır olduğuna bağlıdır (Acemoglu ve Restrepo, 2019, s. 3-4).

Teknoloji tarihi sadece insan emeğinin otomasyon teknolojileriyle yer değiştirmesinden ibaret değildir. Öyle olsaydı, ulusal gelirden sürekli olarak azalan emek payına sahip, azalan bir dizi eski görev ve işle sınırlı kalırdık. Bunun yerine, otomasyonun yer değiştirme etkisi, emeğin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu yeni görevler yaratan teknolojilerle dengelendi. Bu tür yeni görevler yalnızca pozitif bir üretkenlik etkisi yaratmakla kalmadı, aynı zamanda eski durumuna getirme etkisi de yarattı. Bu durum sayesinde emek daha geniş bir görev yelpazesi içinde yer aldı ve üretimin görev içeriğini emek lehine değiştirilmesine olanak sağladı. İşe iade etkisi, yerinden etme etkisinin tam tersidir ve işgücü talebinin yanı sıra işgücü payını da doğrudan artırır. Otomasyon, bir yer değiştirme etkisi yaratarak, üretimin görev içeriğini emeğe karşı kaydırırken, emeğin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu yeni

görevlerin getirilmesine neden oldu böylece eski durumuna getirme etkisiyle emeği iyileştirdi. Bu teknolojiler, üretimin görev içeriğini etkilemeyen faktör artırıcı teknolojilerden niteliksel olarak farklıdır. Örneğin, otomasyon her zaman işgücü payını azaltır ve işgücü talebini azaltabilir ve yeni görevler her zaman işgücü payını artırır (Acemoglu ve Restrepo, 2019, s. 3-4).

2.5.3. Emek Piyasası Politikaları ve Ürün Piyasası Politikaları

Ürün ve işgücü piyasalarında kurumların karşılıklı etkileşimi ve ilgili politika tamamlayıcılığı literatürde bir tartışma konusudur. Bu tartışmanın kökeni, Avrupa ve ABD'nin ilgili performansları ile "evroskleroz" teşhisi arasındaki karşılaştırmada bulunur. Literatürde en yaygın olarak bulunan argüman, Avrupa işgücü piyasalarındaki istihdam koruma seviyesinin, bu piyasaların düzgün işleyişini engellediği ve onları esnek hale getirdiğidir (Nickell, 1997; Siebert, 1997). Bu firmaların faaliyetleri üzerinde önemli kısıtlamalar yol açmaktadır. Ayrıca ürün piyasası düzenlemesi, firmaların rekabet yoluyla seçimini daha az verimli hale getirmektedir. İstihdam, toplam üretim ve büyüme açısından sonuçların son derece olumsuz olduğu varsayılabilir. Çok fazla katılığın performansa zarar verdiği düşünüldüğünden, işsizlik yardımlarını azaltmak, iş koruma mevzuatını kaldırmak, emeğin hareketliliğini artırmak, ürün pazarındaki rekabeti geliştirmek gibi açık politika tavsiyeleri esnekliğin önündeki engelleri kaldırmak gerekmektedir (IMF, 2003; OECD, 1997). Son zamanlarda yapılan çalışmalar, esnek bir işgücü piyasasının önündeki engellerin kaldırılmasının görüldüğünden daha karmaşık olabileceğini, çünkü çeşitli katılık kaynaklarının birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu tartışmaktadır. Coe ve Snower (1997) göre çok çeşitli işgücü piyasası kurumlarının (işsizlik yardımları, iş güvenliği mevzuatı ve bordro vergileri gibi) işsizlik üzerinde tamamlayıcı etkilere sahip olmasıdır. Sonuç olarak, bu kurumları reforme etmeye yönelik politikalar da tamamlayıcı niteliktedir. Bu tamamlayıcılık durumu, kısmi işgücü piyasası reformunun işsizlik oranında herhangi bir önemli düşüş sağlamasını pek mümkün kılmaması ile birlikte reformdan kaybedenlerin aktif siyasi muhalefetiyle karşılaşması çok muhtemel görünmektedir. Bu bağlamda politika tamamlayıcılığı nedeniyle kısmi emek yerine temel emek işgücü piyasası katılıklarını bir anda azaltmak amacıyla piyasa reformu yapılması önerilmektedir (Amable ve Gatti, 2006, s. 101-102).

Politika tamamlayıcılığı hakkındaki bu tartışma, son zamanlarda ürün piyasası reformları dikkate alınarak yeniden ele alınmıştır. Nickell'de (1999) işaret edildiği gibi, ürün piyasası serbestleştirilmesi rekabeti artırmalı ve böylece her bir firmanın emek talep eğrisini kaydırmalı ve/veya yeni firmaların girişini desteklemelidir. Artan ürün pazarı rekabetinin faydaları, ücret belirleme sürecine de bağlıdır. Ürün pazarındaki daha fazla rekabet, firmaların işgücü talebini reel ücrete karşı daha duyarlı hale getirmektedir. Dolayısıyla, ücretlerdeki herhangi bir artışın hem istihdam hem de karlar üzerindeki olumsuz etkisi daha büyüktür. İşgücü piyasası katılıklarını bir kerede azaltmak amacıyla piyasa reformu yapılmalıdır (Amable ve Gatti, 2006, s. 102). Bu durum, sendikaların taleplerini ve gerçek ücretin pazarlık edilen seviyesini azaltabilir. Bu nedenle, artan rekabetle karşı karşıya kalan sendikalaşmış firmalar, daha yüksek bir emek talebinden ve daha düşük bir pazarlıklı reel ücret programından faydalanabileceklerdir. Amable ve Gatti (2004), mal piyasasında eksik rekabet ile dinamik bir verimlilik ücret çerçevesi geliştirdiğini düşünmektedir. Yazarlar, ürün pazarındaki rekabetteki artışın işgücü devrini artırdığını ve iş güvenliğini azalttığını savunmaktadırlar. Sonuç olarak, daha yoğun ürün piyasası rekabeti ile uyumlu verimli ücret tarifesi yukarı doğru kaydığından, reel ücretleri, artan rekabetin istihdam kayıplarına yol açabileceği noktaya kadar itebilir. Blanchard ve Giavazzi (2003), ürün pazarındaki artan rekabetin, azalan kiralalar ve ücretler gibi kısa vadeli maliyetleri olabileceğini göstermektedir. Olumsuz ücret etkileri korkusuyla, ürün piyasası reformlarına muhalefet açıkça ortaya çıkabilir. Dolayısıyla, işgücü piyasasındaki kurlsızlaştırmanın, kiralaları düşürerek, onları ele geçirmek için mücadele etme güdülerini azalttığı ve ürün piyasasında kurlsızlaştırma politikalarının uygulanmasını kolaylaştırabileceği ve bunun tersi olduğu görülmektedir. Bununla aynı çizgide, Koeniger ve Vindigni'nin (2003) bir çalışması, serbest girişin firmaların "esnek olmayan" bir işgücü piyasasıyla ilişkili maliyetleri üstlenmesini zorlaştırdığını ileri sürmekte ve artan ürün piyasası rekabetinin istihdam üzerindeki olumlu etkisi nedeniyle işleri korumaya yönelik teşvikler azaldığını savunmaktadır (Amable ve Gatti, 2006, s. 102).

2.5.4. Özelleştirme Politikaları ve Yapısal Değişiklikler

Özelleştirme politikaları, politika yapıcılar tarafından ekonominin genel etkinliğinin artırılması, kamu harcamalarının ve devletin kapsamının azaltılması, verimsiz kamu işletmelerinin dönüştürülmesi, yerli sermaye piyasalarının

geliştirilmesi ve genel kamu tarafından hisse sahipliğinin genişletilmesi için bir araç olarak kullanılmıştır (Atiyas, 2009, s. 101). Kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirme hareketlerinin sosyo-ekonomik yapının gelirdeki işgücü payına etkisi ve devlet faaliyetlerinin ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisinin çökmesi iki senaryoda değerlendirilebilir. Bunlarda ilki, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirme sürecinden sonra katma değeri düşük sektörlerdeki işgücü payının, olumsuz şekilde etkilenmesidir. İkincisi, eğer kamu sektörünün kar payı sıfır kabul edilirse, o zaman tanım gereği kamu sektörünün özelleştirilmesi ortalama olarak emeğin gelirdeki payında bir düşüşle sonuçlanacaktır (Dünhaupt, 2013, s. 19).

2.6. Emek Payının Azalma Nedenleri

Genişleme yolunu tanımlayan işletmenin neoklasik teorisi, üretim araçlarının optimal kombinasyonunun, sermayenin emek için teknik ikame marjinal oranı, emek faktörünün (emek-sermaye) nispi fiyatına eşit olduğunda gerçekleştiğini öne sürer. Sermayenin göreceli fiyatındaki düşüş, sermaye talebinde bir artışa ve emek talebinde bir düşüşe (esneklik ve ikameye bağlı olarak) yol açar. Üretim ölçeğindeki bir artış, eşdeğer faktörler olarak ele alınmaları koşuluyla, genellikle işgücü ve sermaye tüketiminde bir artışla sonuçlanır (Houthakker, 1955; Jones, 2005). Çok sayıda iktisatçı, şimdiye kadar öne çıkan neoklasik iktisat teorisinin, her üretim aracının milli geliri marjinal verimliliğine göre belirlediğini öne süren varsayımların yerine, milli gelirin artmasında emeğin önemini etkileyen diğer faktörlerin göz ardı edildiğini kabul etmişlerdir (Gawrycka ve Szymczak, 2019, s. 8). Harrison (2005), emeğin milli gelirdeki payının belirleyicilerini gösteren modelleri takip ederek araştırmasında bu soruyu ele almıştır. Ona göre, tek tek ülkeler arasında sermaye akışını (doğrudan yabancı yatırım girişi) sağlayan finansal açıklığın emeğin önemini azalttığını belirtmiştir. Bu durumun milli gelir üzerindeki etki söz konusu olduğunda ise sermayenin emekten daha önemli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Sermaye akışında kısıtlamalar ortaya çıktığında emeğin payı artmaktadır. Ayrıca emeğin milli gelir içindeki payının azalmasına yol açan kur dalgalanmalarının da önemli bir faktör olduğu kanıtlanmıştır (Gawrycka ve Szymczak, 2019, s. 8-9). Lee & Jayadev (2005), bir ülkenin finansal açıklığının hem çok gelişmiş ülkelerde hem de kalkınmanın erken aşamalarında olan ülkelerde işgücü payını azalttığı sonucuna varmışlardır. Bu etki finansal krizlerin etkilerinden bağımsızdır. Mali krizler sırasında ve onu takip eden kısa dönemde, milli gelir kriz öncesi seviyeye 'toparlansa' bile emeğin payı azalır ve

düşük kalır. Tüm ampirik çalışmalar, finansal açıklığın ve finansal krizlerin emeğin milli gelir içindeki payını azalttığını göstermektedir. Ampirik araştırmalar ayrıca, belirli çalışan koruma politikalarıyla ilgili olarak emeğin milli gelir içindeki payındaki değişikliklere ilişkin bazı açıklamalar sağlar. Emeğin korunmasına elverişli bir politika, emek faktörünün milli gelir için yüksek öneminin korunmasına katkıda bulunur. Bu açıdan, ücretlerin veya istihdamın ekonomik büyümeye ayak uyduramadığı unutulmamalıdır. Emeğin milli gelir içindeki payı sabit olsaydı (ve azalmıyorsa), ekonomik büyümenin daha yüksek ücretler veya azalan istihdam (veya her ikisi) üzerinde etkisi olacaktı. Ücretlerdeki yavaş artış ve düşük istihdam esnekliği, emeğin milli gelir içindeki payının azalmasının nedenleridir (Gawrycka ve Szymczak, 2019, s. 9). Birçok kişinin kendi hesabına çalışarak veya aile şirketlerinde çalışarak gelir elde ettiği ülkelerde emekten elde edilen geliri ölçmek zor olabilir. Gollin (2002) tarafından yürütülen bir çalışma, serbest meslek sahibi olanların yüzdesinin ve gelişmişlik düzeyinin, bireysel ülkelerde emeğin milli gelirdeki payı üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

De Serres, Scarpetta ve de la Maisonneuve (2002) tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarına göre, emeğin milli gelir içindeki payındaki bir düşüşün aşağıdaki sebeplerden kaynaklanabileceği belirtilmiştir:

- ✓ Çalışan gruplarının ülke ekonomisinin sektörleri arasında kayması, işgücü maliyeti yüksek sektörlerden düşük işgücü maliyeti olan sektörlerle geçiş,
- ✓ İstihdam yapısındaki değişiklikler, toplam istihdam içinde kendi hesabına çalışanların payında azalma,
- ✓ Sektörler arası geçişlerinden kaynaklanan çalışan ücretleri ile katma değer arasındaki ilişkideki değişimler.

Arpaia, Pérez ve Pichelmann'ın çalışmasına göre, yüksek nitelikli çalışanların sermaye ve becerilerinin tamamlayıcı olduğu durumlarda emeğin milli gelir içindeki payı artmaktadır. Varlıklardaki bir artış nitelikli işgücü kaynaklarına olan görece ihtiyacı artırırken ücret priminin artmasına da katkıda bulunmaktadır. Vasıflı ve vasıfsız işçiler arasında ikame olması durumunda vasıflı işçi arzında bir fazlalık olacaktır. Görece ücretlerinde güçlü bir düşüşe ve sonuç olarak emeğin milli gelir içindeki payında bir düşüşe yol açacaktır. Sermaye ve vasıfsız emek yüksek oranda ikame edilebilir ise sermaye fazlası artar ve sermaye fiyatının vasıfsız emeğin fiyatına oranı düşer. Vasıfsız işçilerin sermaye ile değiştirilmesi vasıfsız işçilerin gelirlerdeki

payını azaltmaktadır (Arpaia, Pérez ve Pichelmann, 2009, s. 14). Sermaye ve çalışan niteliklerinin tamamlayıcılığı nitelikli çalışanlar için ücret priminin artmasına katkıda bulunacaktır. Bu durumda vasıflı işgücüne olan talep ve göreceli ücretler artacak, emeğin milli gelir içindeki payı ise azalacaktır (Gawrycka ve Szymczak, 2019, s. 10).

2.7. Gelişmiş Ülkelerde Emek Payı

Tablo 7’de tez çalışmasında kullanılan 32 gelişmiş ülkenin 1990, 1995, 2000, 2005, 2010, 2015 ve 2019 yıllarındaki emek payları verilmektedir. Bu ülkelerin neredeyse tamamında emek payının yıllar içinde azaldığı görülmektedir. Belirli dönemlerde küçük artışlar göstermiş olsa da emek payı özellikle gelişmiş ülkelerde azalma eğilimindedir. Bu küçük artışların emek payına etkisi çok düşük olduğu görülmekte olup, emek payının her geçen yıl azaldığını aşağıdaki tabloda görebilmekteyiz. 2019 yılı itibari ile İsviçre aşağıdaki gelişmiş ülkeler içinde 0,684 ile en yüksek emek payına sahip ülke, İrlanda ise 0,316 ile en düşük emek payına sahip ülkedir. Ayrıca İrlanda için emek payının en fazla düştüğü ülke diyebiliriz. Birleşik Krallık, Çek Cumhuriyeti, Fransa, İsviçre, Letonya, Litvanya, Singapur ve Yunanistan’ın verilerini incelediğimizde 2019 yılındaki emek payının 1990 yılından az da olsa yüksek olduğu görülmektedir. Bu artış çok küçük bir artış olup, genel olarak emek payı bu ülkelerde de düşme eğilimindedir.

Küreselleşme, teknolojik gelişmeler, özelleştirme politikaları, piyasanın değişiklik göstermesi, işçilerin pazarlık güçlerini kaybetmeleri gibi nedenlerden dolayı emek payının azaldığı görülmektedir. Bom ve Erauskin (2022), gelişmiş ekonomilerde devlet yatırımları ile işgücünün payı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Bu yatırımlar emek payını olumlu bir şekilde etkileme eğiliminde olsa da emek payının azalmasının önüne geçememiştir. Erauskin (2020), emek payındaki azalmanın ülkelerdeki gelir dağılımında adaletsizliğe yol açtığından bahsetmiştir. Gelirdeki bu adaletsiz dağılım, sosyoekonomik açıdan ülkelere ve bireylere zararlar vermektedir. Emek payının gelir adaletsizliği üzerindeki etkisinden yola çıkarak ülkelerin emek payını artırıcı yönde politikalar üretmeleri gerektiğini söyleyebiliriz. Nitelikli, eğitilmiş işgücünü artırmak olumlu bir etki yaratabilmektedir. Bununla birlikte küreselleşme ile birlikte finansal açıklığın etkileri emek payından sermaye payına doğru bir kayma olmasına neden olmakta, bu da emek payının azalması sonucunu doğurmaktadır. Emek payının bu düşüşü, kalkınma için de olumsuz bir etki yaratmaktadır (Maarek ve Orgiazzi, 2020).

Tablo 7. Gelişmiş Ülkelerde Emek Payı

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Amerika	0.615	0.607	0.637	0.605	0.587	0.595	0.597
Almanya	0.668	0.661	0.654	0.612	0.615	0.629	0.641
Avusturalya	0.626	0.607	0.606	0.593	0.574	0.604	0.571
Avusturya	0.632	0.632	0.596	0.563	0.576	0.578	0.583
Belçika	0.618	0.617	0.616	0.602	0.613	0.601	0.594
Birleşik Krallık	0.575	0.544	0.588	0.594	0.599	0.585	0.589
Çek	0.513	0.527	0.514	0.520	0.522	0.512	0.549
Danimarka	0.641	0.641	0.622	0.634	0.641	0.619	0.620
Estonya	0.655	0.646	0.586	0.545	0.585	0.587	0.588
Finlandiya	0.679	0.590	0.566	0.572	0.596	0.593	0.571
Fransa	0.617	0.620	0.615	0.615	0.620	0.617	0.624
Hırvatistan	0.642	0.642	0.706	0.643	0.650	0.590	0.590
Hollanda	0.652	0.616	0.621	0.598	0.601	0.591	0.595
İrlanda	0.555	0.555	0.482	0.484	0.490	0.328	0.316
İsrail	0.582	0.582	0.582	0.564	0.554	0.536	0.552
İspanya	0.627	0.627	0.645	0.624	0.594	0.558	0.555
İsveç	0.596	0.518	0.521	0.527	0.532	0.541	0.556
İsviçre	0.683	0.683	0.672	0.677	0.662	0.688	0.684
İtalya	0.570	0.525	0.502	0.507	0.524	0.517	0.522
Japonya	0.573	0.598	0.581	0.554	0.561	0.555	0.563
Kanada	0.710	0.683	0.653	0.629	0.650	0.670	0.654
Kıbrıs	0.716	0.499	0.487	0.546	0.595	0.553	0.552
Letonya	0.528	0.568	0.501	0.489	0.529	0.531	0.571
Litvanya	0.504	0.504	0.521	0.503	0.486	0.503	0.535
Malta	0.537	0.537	0.513	0.545	0.514	0.493	0.513
Norveç	0.539	0.539	0.485	0.463	0.503	0.542	0.528
Portekiz	0.642	0.642	0.655	0.654	0.619	0.572	0.586
Singapur	0.429	0.440	0.457	0.421	0.439	0.439	0.439
Slovakya	0.582	0.535	0.553	0.516	0.516	0.533	0.573
Slovenya	0.722	0.722	0.659	0.645	0.670	0.631	0.636
Yeni Zelanda	0.567	0.538	0.539	0.535	0.568	0.546	0.552
Yunanistan	0.488	0.488	0.502	0.541	0.550	0.518	0.550

Kaynak: PWT, 2023.

Sonuç olarak, emek payının milli gelir içerisinde azalması ülkeler için önemli sosyoekonomik sonuçlar doğurmakta olup kalkınmayı, gelir dağılımını olumsuz

etkilemektedir. Gelişmiş ülkelerin bu konu üzerinde yoğunlaşıp, emek payını artırıcı politika önlemleri almaları gerekmektedir.

2.8. Gelişmekte Olan Ülkelerde Emek Payı

Tablo 8’de tez çalışmasında kullanılan 26 gelişmekte olan ülkenin, 1990, 1995, 2000, 2005, 2010, 2015 ve 2019 yıllarındaki emek payı verileri paylaşılmıştır. Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Endonezya, İran, Jamaika, Kosta Rika, Peru, Rusya, Türkiye ve Ürdün de 2019 yılındaki emek payları çok az da olsa 1990 yılındaki emek paylarından daha yüksektir. Emek payının arttığını söylemek mümkün değildir çünkü bu ülkelerde de bir önceki dönemlerine göre düşüş görülmektedir. Genel olarak gelişmekte olan ülkeler içinde emek payını yıllar içinde bir düşüş seyrinde olduğunu söyleyebiliriz. Tablo 8’de gelişmekte olan ülkeler arasında 2019 yılı itibari ile Jamaika 0,594 ile en yüksek emek payına sahip ülke, Gabon ise 0,274 ile en düşük emek payına sahip ülkedir. Onu Bostvana 0,277, Sudi Arabistan da 2,80 ile takip etmektedir. Bu ülkelerde ki emek payının çok düşük olduğunu, bu durumun da ülkelerdeki gelir dağılımlarında sorunlara yol açabileceği söylenebilir. Türkiye’nin emek payı 0,436 olup diğer ülkelere göre son yıllarda emek payında bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte Türkiye içinde, emek payının düşük seviyelerde olduğu ve durumun gelir dağılımında bir adaletsizliğe yol açabileceğini belirtmek gerekir.

Bom ve Erauskin (2022), gelişmekte olan ülkeler devlet yatırımları ile işgücünün hiçbir etki bulamamışlardır. Gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarının çok az olması, emek payını etkilememektedir. Bu ülkelerde gelir adaletsizliği daha fazla olması, nitelikli ve eğitilmiş işgücü sayısının daha düşük olmasından dolayı emek payları gelişmiş ülkelere göre daha düşüktür diyebiliriz. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerde de karar vericilerin emek payını artırıcı yönde politikalar uygulaması gerekmektedir. Emek payı sosyal kalkınma açısından, gelir dağılımı açısından, insanların refahı açısından önemli bir olgudur, emek payının azalması bu anlamda önemli sonuçlar doğurabilir.

Tablo 8. Gelişmekte Olan Ülkelerde Emek Payı

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Arjantin	0.441	0.393	0.391	0.338	0.440	0.543	0.543
Botsvana	0.349	0.331	0.277	0.277	0.277	0.277	0.277
Brezilya	0.514	0.573	0.537	0.535	0.552	0.581	0.577
Bulgaristan	0.409	0.409	0.504	0.467	0.480	0.512	0.527
Çin	0.592	0.567	0.591	0.568	0.548	0.583	0.586
Dominik	0.644	0.658	0.584	0.488	0.470	0.435	0.426
Endonezya	0.444	0.444	0.444	0.438	0.465	0.463	0.463
Gabon	0.377	0.355	0.334	0.274	0.274	0.274	0.274
Guatemala	0.546	0.546	0.546	0.524	0.501	0.484	0.493
Güney Afrika	0.603	0.582	0.561	0.518	0.528	0.561	0.570
Hindistan	0.679	0.624	0.595	0.500	0.510	0.507	0.521
İran	0.350	0.372	0.362	0.277	0.287	0.360	0.355
Jamaika	0.495	0.553	0.583	0.563	0.586	0.592	0.594
Kazakistan	0.511	0.591	0.504	0.434	0.419	0.408	0.380
Kolombiya	0.475	0.498	0.478	0.469	0.468	0.493	0.495
Kosta Rika	0.575	0.575	0.575	0.575	0.575	0.588	0.579
Macaristan	0.653	0.653	0.608	0.613	0.572	0.550	0.555
Malezya	0.305	0.305	0.305	0.305	0.353	0.395	0.395
Paraguay	0.464	0.471	0.511	0.436	0.448	0.447	0.449
Peru	0.430	0.430	0.430	0.430	0.432	0.460	0.447
Polonya	0.626	0.626	0.625	0.563	0.563	0.545	0.579
Rusya	0.519	0.519	0.519	0.494	0.537	0.575	0.539
Sudi Arabistan	0.327	0.327	0.327	0.257	0.280	0.280	0.280
Tayland	0.661	0.661	0.661	0.661	0.664	0.657	0.637
Türkiye	0.384	0.384	0.397	0.381	0.413	0.429	0.436
Ürdün	0.484	0.502	0.486	0.456	0.490	0.490	0.490

Kaynak: PWT, 2023.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMETRİK METODOLOJİ VE AMPİRİK ANALİZ

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafınca birden fazla alanda ülkeler arası karşılaştırma yapmak, ülkelere yol göstermek, durumlarını görmelerini sağlamak ve gelişmelerine katkı sağlamak amacı ile her yıl düzenli bir şekilde İnsani Gelişme Raporları sunulmakta ve İnsani Gelişme Endeksi hesaplanmaktadır. Diğer taraftan, emek payının milli gelir içerisinde azalması iktisadi olarak farklı boyutlarda küresel problemlere yol açmakla beraber milli gelir içindeki üst gelir sahiplerinin payının artışı tetikleyerek gelir dağılımının emek kesimi aleyhine bozulmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, emek payının milli gelir içerisinde azalması ücretli kesimin refah düzeylerini olumsuz etkileyerek üretimdeki yavaşlama ve artan düzeyli finansallaşmadan kaynaklı alt ve orta düzey seviye çalışanların gelirlerini negatif etkileme potansiyelini şiddetlendirmektedir. Mevcut sorunsal emek payı çerçevesinde, dolaylı ve dolaysız yönlerden, ülkelerdeki yaşam beklentilerini, eğitim seviyelerini ve milli gelirlerini olumsuz yönde etkileyecek faktörlerin ortaya çıkışını hızlandıracaktır. Bu açıdan ele alınan tez çalışması ile yukarıda açıklanan varsayım çerçevesinde amprik bir araştırma yapılmıştır.

3.1. Literatür İncelemesi

3.1.1. İnsani Gelişme Endeksine İlişkin Literatür

Wijaya vd. (2021), 2013-2019 dönemi için Romanya’da demografik baskı, mutluluk ve insani gelişme endeksinin işgücü ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini Path analiz yöntemi ile incelemiştir. Yazarlar, insani gelişme endeksinin işgücü aracılığıyla ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmıştır.

Chikalipah ve Makina (2019), 1970 ile 2015 arasındaki dönemde Zambiya’da ekonomik büyüme ile insani gelişme arasındaki iki yönlü ilişkiyi Johansen Eşbütünleşmesi, Gregory-Hansen eşbütünleşme, DOLS tahmincisi ve VECM nedensellik yaklaşımlarını kullanarak analiz etmiştir. Ulaşılan bulgular, ekonomik büyüme ve insani gelişmenin eşbütünleşik olduğunu ve kısa vadede ekonomik büyüme ile insani gelişme arasında gözlemlenebilir iki yönlü bir nedensel etki olduğuna dair bir kanıt olmadığını yönünde görüş bildirdiler. Ayrıca, ekonomik büyümenin insani

gelişme üzerinde uzun vadeli bir etkisi olduğuna dair kanıtların varlığına vurgu yapılmaktadır.

Aravind (2019), SAARC ülkelerinde 1990'dan 2015'e kadar makroekonomik verileri ile insani gelişme endeksi arasındaki ilişkiyi, panel regresyon analizinin rastgele etkiler modeli ile incelemektedir. GSYİH ve kişi başına düşen GSYİH'nin bu ulusların insani gelişimini etkileyebileceğini ama ekonomik büyümenin insani gelişme üzerinde %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna varmıştır.

Haseeb vd. (2020), Endonezya'da 1990-2016 yıllarında Morlet'in dalgacık yaklaşımını kullanarak küreselleşme, gelir eşitsizliği ve insani gelişme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışma, Endonezya ekonomisinde küreselleşme, gelir eşitsizliği ve insani gelişme endeksi arasında bir ilişki olduğu ve birlikte hareket ettiği yönünde sonuca varmıştır.

Trandafir (2019), Romanya'da 2000-2018 döneminde insani gelişme ile GSYİH arasındaki korelasyona bakarak kısa vadede birbirlerini etkilediklerini ve çift yönlü bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

Balcı ve Özcan (2019), OIC ülkelerinde 2005-2017 yıllarında insani gelişme ile büyüme arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca yapılan Pedroni eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri sonucunda da uzun dönemde değişkenler arasında anlamlı ilişki söz konusu olduğu ve her iki değişkenin de pozitif yönde birbirinin nedeni olduğunu savunmuşlardır.

Şaşmaz ve Yayla (2018), Avrupa geçiş ekonomilerindeki 11 ülke için DLM ve CD yatay kesit bağımlılığı testleri, CADF birim kök testi ve nedensellik testi yaparak bazı sonuçlara ulaşmışlardır. Bunlar, dolaysız vergilerden insani gelişmeye doğru ve insani gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü, dolaylı vergiler ile insani gelişme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğudur.

Bulut, Babacan ve Ertekin (2021), 2005-2017 yıllarında panel ARDL testi ile 16 ülke için kamu harcamaları, ticaret hacmi, nüfus, enflasyon gibi değişkenlerin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu etkinin ülkelerin insani gelişmişlik düzeylerine göre farklılık arz etmediği sonucuna ulaşmışlardır.

Prasetyo ve Zudhi (2013), 81  lke için 2006-2010 dönemini kapsayan verilerle veri zarflama yöntemini kullanarak kamu harcamalarının insani gelişme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu özellikle sağlık ve eğitim harcamalarının artması açısından insani gelişme üzerinde tetikleyici bir etki yarattı ından bahsetmişlerdir.

Patel ve Annapoorna (2019), Hindistan’da Granger Nedensellik testi kullanarak yaptıkları çalışmada insani gelişme ile kamunun eğitim harcamaları arasında tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiş ve insani gelişmenin kamu eğitim harcamalarına neden olduğu sonucuna varılmıştır.

Fadilah vd. (2018), Endonezya’da 2010-2015 yılları için kamu harcamaları ile insani gelişme arasındaki ilişkiyi panel Sabit Etkiler ve Rastgele Etkiler yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Bulgular; kamunun eğitim, sağlık ve ekonomiye yaptığı harcamaların insani gelişme endeksinin her bileşeni üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucunu göstermektedir.

Hamid ve Amin (2013), 1980-2005 yıllarında Genelle tirilmi  Momentler Metodu (GMM) kullanarak İ lam İ birli i Teşkilatı  lkeleri için insani gelişme ile ticaret arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Burada, ticaretin tüm gelir kategorileri için insani gelişme ile anlamlı bir pozitif ilişkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Jawaid ve Waheed (2017), 1980-2013 yılları için Pakistan’da uluslararası ticaret ile insani gelişme ilişkisine baktığı çalışmada e b t nle me ve nedensellik analizi kullanmışlardır. Bu  alı mada, Pakistan için ticaretin insani gelişme üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Mbabazi (2017), Sahraaltı Afrika (SSA)  lkelerinde ticaretin gelir, eğitim ve yaşam beklentisi üzerindeki etkisini inceleyerek ticaret ve insani gelişme ilişkisine odaklanmıştır. 38 ülkeyi ve 11 yılı kapsayan bir panel için Genelle tirilmi  Momentler Metodu yaklaşımı ile ticaretteki artışın SSA’daki insani geli medeki artışla pozitif yönde ilişkili olduğu ortaya koyulmaktadır.

Sharma (2004), 1975-1999 yıllarını kapsayan dönemde orta ve düşük gelirli ülkeler için doğrudan yabancı yatırımın insani gelişme üzerindeki etkisini panel sabit etkiler modeli incelemektedir. Bu çalışmada, her iki ülke grubu için doğrudan yabancı yatırımın insani gelişme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu belirtilmiştir.

Azam, Khan, Zainal, Karupiah, ve Khan (2015), gelişmekte olan 34 ülke için 1981’den 2013’e kadar olan periyotta insani gelişme ve doğrudan yabancı yatırımlar

arasındaki ilişkiyi panel sabit etkiler modeli test etmiştir. Burada yazarlar, doğrudan yabancı yatırımların insan sermayesi üzerinde istatistiksel olarak olumlu bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Djokoto, Pomeyie ve Wongnaa (2023), 1991-2021 yılları için 18 gelişmiş 26 gelişmekte olan ülkelerde Genelleştirilmiş Momentler Metodu kullanılarak doğrudan yabancı yatırımların, gelişmekte olan ülkelerin tüm insani gelişme aşamaları için insani gelişme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu dile getirmişlerdir.

Sehrawat ve Giri (2014), 1980-2012 yıllarında Hindistan’da finansal gelişme ile insani gelişme arasında ilişkiyi araştırmışlardır. Değişkenlerin uzun vadeli ve kısa vadeli ilişkilerini tespit etmek için ARDL sınır testi kullanılmaktadır. Finansal gelişme göstergelerinin insani gelişme üzerindeki etkisini incelemek için Granger nedensellik testi ve varyans ayrıştırma tekniklerinden faydalanmışlardır. ARDL sınır testi yaklaşımı, İGE ile finansal gelişme göstergeleri arasındaki uzun vadeli ilişkiyi doğrulamaktadır. Nedensellik sonuçları, finansal gelişme göstergeleri ile İGE arasında tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Varyans ayrıştırma analizi sonucunda geniş para arzının tüm finansal gelişme göstergeleri arasında insani gelişmedeki değişimleri etkilemede en büyük paya sahip tek gösterge olduğu sonucuna varılmıştır.

Akhmat vd. (2014), SAARC ülkelerinde 1988–2008 yılları için finansal gelişme ve insani gelişme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme yöntemi ile inceleyerek aralarında uzun vadeli bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Onakoya vd. (2019), 2005-2014 yıllarında 21 Afrika ülkesi için OLS ve eşbütünleşme analizleri vasıtasıyla insani gelişme ve reel efektif döviz kuru arasında negatif bir korelasyon olduğunu tespit etmişlerdir.

3.1.2. Emek Payına İlişkin Literatür

Growiec (2012), 1995-2008 yıllarında Polonya’da işgücü payı değişimlerinin kaynaklarını ve işgücü payındaki genel düşüş eğilimini panel veri analiz tekniklerini kullanarak test etmiştir. Sektöre özgü faktörler, sahiplik yapısındaki değişiklikler ve insan sermayesi birikiminin işgücü payında gözlemlenen düşüş eğiliminin büyük bir kısmını açıklarken işgücü piyasası özelliklerinin, piyasa yapılarının ve firma demografisinin arasında güçlü korelasyonlar olduğu ve işgücü payının sıklıkla değiştiği sonucuna varmıştır.

Maarek ve Orgiazzi (2020), 1963 ile 2003 yılları arasında 28 gelişmiş, 78 gelişmekte olan ülkeler için imalat sektörlerinde panel veri analiz tekniklerinden faydalananarak kalkınma ve emek payı arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Kim ve Park (2020), 1980 ile 2008 yılları arasında 23 OECD ülkesinde panel veri yöntemlerini kullanarak büyüme ve emek payı ilişkisini incelemişlerdir. Büyüme oranının emek payı ile arttığı ve zirveye ulaştıktan sonra azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bom ve Erauskin (2022), 1970'den 2017'ye kadar olan dönemde 79 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için devlet yatırımları ve işgücü arasındaki ilişkiyi GMM tahmincisi kullanarak açıklamaya çalışmışlardır. Gelişmiş ekonomilerde devlet yatırımları ile işgücünün payı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulmuşlar ama gelişmekte olan ülkeler için anlamlı bir etki bulamamışlardır.

Erauskin (2020), 1990-2015 yıllarında 62 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere GMM tahmincisi kullanarak emek payı ve gelir eşitsizliği arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Bises vd. (2023), 2000-2017 yılları için 33 OECD ülkesinde panel veri analiz tekniklerini kullanarak harcanabilir gelir ile piyasa geliri eşitsizliği arasındaki korelasyonun emek payı seviyesine bağlı olduğunu ve bunun da vergi yardım sisteminin genel etkinliğini etkileyebileceği sonucuna varmışlardır.

Sergi vd. (2023), 2000 ve 2020 yılları arasında 11 Sovyet sonrası ülkelerinde panel veri ile hükümetlerin aracı rolüne odaklanarak ekonomik büyümenin eşitsizlik üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Devlet harcamaların eşitsizliği azaltma potansiyeline sahip olduğu ama etkinliği büyük ölçüde hükümetin verimliliğine ve demokratik kurumların gelişimine bağlı olduğu sonucuna varmışlardır.

Carbonero vd. (2023), 1980-2007 yıllarında 8 Avrupa ülkesi ve Amerika için işgücü payındaki düşüşün nedenlerini analiz etmişlerdir. Sermaye-emek ikamesini çok önemli olmadığını ifade etmelerine rağmen Bilgi İletişim Teknolojilerinin emek payındaki düşüşün nedenini açıkladığı sonucuna varmışlardır.

Bom ve Erauskin (2022), 1970-2017 yılları için 79 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere GMM tahmincisi kullanarak, gelişmiş ekonomilerde devlet yatırımları ile işgücünün payı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığı

kanıtlanmaktayken gelişmekte olan ülkeler için istatiksels olarak anlamsız bir etki olduğu dikkat çekmektedir.

Ahsan ve Mitra (2014), 1989-2004 yıllarında Hindistan’da panel veri analizi ile ticaretin serbestleşmesinin işçilerin pazarlık gücünde bir düşüşe yol açtığı sonucuna varmışlardır. Ayrıca küçük, emek yoğun firmalar için emeğin gelir payında artışa yol açtığını bulmuşlardır. Ancak daha büyük, daha az emek yoğun firmalarda bu payda bir azalmaya yol açtığını belirtmişlerdir.

Le (2020), 1970-2013 yılları için 30 ülkeyi kapsayan bir panel veri seti uygulayarak finansal açıklık ve emeğin gelir payı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Finansal açıklığın farklı ölçüm yöntemleri kullanılmasına rağmen, hepsinde elde edilen sonuçlar, finansal entegrasyonun tüm ülkeler örneklemeleri için emeğin gelir payında bir düşüşe yol açtığını gözlemlemişlerdir.

3.2. Veri Seti ve Model

3.2.1. Veri Seti

Bu tezin ampirik analizi, 1990-2019 yılları için 58 ülke gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeden oluşan bir panel ile gerçekleşmektedir. İnsani gelişme endeksinin Birleşmiş Milletler tarafından 1990 yılından itibaren hesaplanmaya başlaması başlangıç tarihi olarak 1990 yılının seçilmesine neden olmuştur.

Yapılan bu tez çalışmasında kullanılan ülkelerin; 26’sı gelişmekte olan ülkeler, 32’si de gelişmiş ülkelerdir (IMF 2023). Tablo 9’da gelişmiş ülkelere yer verilirken, Tablo 10’da gelişmekte olan ülkelere yer verilmiştir. Ayrıca bu tez çalışmasında kullanılan ekonomik göstergelere, kısaltmalarına ve bu ekonomik göstergelerin elde edildiği veri tabanlarına Tablo 11’de yer verilmiştir.

Tablo 9. Gelişmekte Olan Ülkeler

Arjantin	İran
Botsvana	Jamaika
Brezilya	Ürdün
Bulgaristan	Kazakistan
Çin	Malezya
Kolombiya	Paraguay
Kosta Rika	Peru
Dominik Cumhuriyeti	Polonya
Gabon	Rusya
Guatemala	Sudi Arabistan
Macaristan	Güney Afrika
Hindistan	Tayland
Endonezya	Türkiye

Kaynak: IMF, 2023.

Tablo 10. Gelişmiş Ülkeler

Avusturalya	Japonya
Avusturya	Letonya
Belçika	Litvanya
Kanada	Malta
Hırvatistan	Hollanda
Kıbrıs	Yeni Zelanda
Çek	Norveç
Danimarka	Portekiz
Estonya	Singapur
Finlandiya	Slovakya
Fransa	Slovenya
Almanya	İspanya
Yunanistan	İsveç
İrlanda	İsviçre
İsrail	Birleşik Krallık
İtalya	ABD

Kaynak: IMF, 2023.

Tablo 11. Değişkenler ve Kısaltmaları

Kısaltmalar	Değişkenler	Veri Kaynakları
hdi	İnsani gelişmişlik endeksi	UNDP
labsh	Mevcut ulusal fiyatlarla işgücü tazminatının GSYİH içindeki payı, emek payı	PWT
gdp	Kişi başına düşen GSYİH (sabit 2015 ABD Doları)	Dünya Bankası
inf	Enflasyon, GSYİH deflatörü (yıllık yüzdesi)	Dünya Bankası
govexpe	Genel kamu nihai tüketim harcamaları (GSYİH'nin yüzdesi)	Dünya Bankası
hc	Beşeri sermaye endeksi	PWT
trade	Ticaret (GSYH'nin yüzdesi)	Dünya Bankası
fdi	Doğrudan yabancı yatırım, net girişler (GSYH'nin yüzdesi)	Dünya Bankası
reer	Reel efektif döviz kuru	Bruegel Datasets
fdIndex	Finansal gelişme endeksi	IMF
kaopen	Sermaye hesabı açıklığı	The Chinn-Ito index

İnsani Gelişmişlik Endeksine; Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın İnsani Gelişme Raporundan ulaşılmıştır. Emek Payı ve beşeri sermaye verilerine; Penn World Tables'dan elde edilmiştir. PWT 10.0 sürümü, 1950 ile 2019 yılları arasında 183 ülkeyi kapsayan görelî gelir, çıktı, girdi ve üretkenlik düzeyleri hakkında bilgi içeren bir veri tabanıdır (University of Groningen, 2021). Dünya Bankası'ndan, vergiler, kişi başına düşen GSYİH, enflasyon, ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlar verileri alınmıştır. Sermaye Hesabı Açıklığı; Chinn-Ito endeksi (KAOPEN), bir ülkenin sermaye hesabı açıklık derecesini ölçen bir endekstir. Finansal açıklık, IMF'nin Döviz Düzenlemeleri ve Döviz Kısıtlamaları Yıllık Raporunda bildirilen sınır ötesi finansal işlemlere ilişkin kısıtlamaların tablolarını kodlayan ikili kukla değişkenlere dayanmaktadır (Chinn-Ito Index, 2023). Döviz kuru verilerine, Bruegel

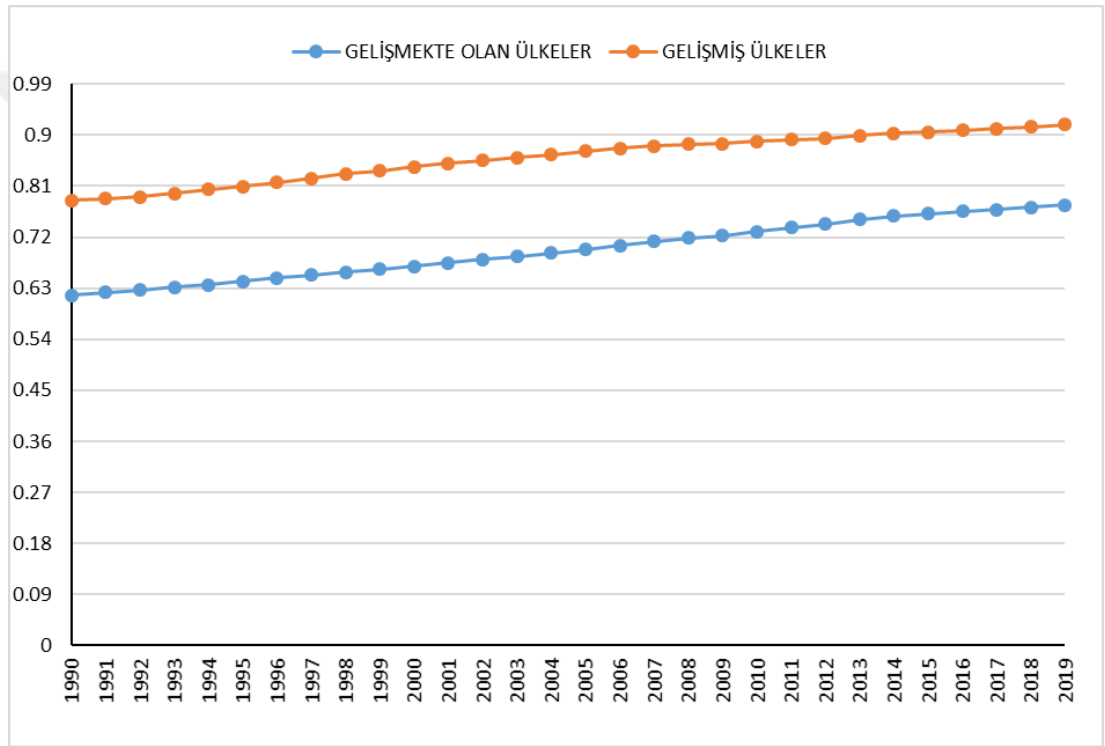
Datasets'ten ulaşılmıştır. Finansal gelişmişlik endeksine IMF veri tabanından ulaşılmıştır. Ek olarak, Şekil 1 ve 2'de sırasıyla insani gelişme ve emek payının ülkeler açısından yıllar içerisindeki seyri gösterilmektedir.

Sekil 1, 1990-2019 yılları arasında tez çalışmasında kullanılan 32 gelişmiş ve 26 gelişmekte olan ülkelerdeki insani gelişme endeksi ortalamaları alınarak hazırlanmıştır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde insani gelişmenin yıllar içinde artan bir eğilim içerisinde olduğu gözlenmekle birlikte, gelişmiş ülkelerin insani gelişiminin gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu da beklenen bir durum olup, insani gelişme endeksini oluşturan alt endeksler bakımından gelişmiş ülkelerin daha iyi değerlere sahip olmasından kaynaklıdır. Gelişmiş ülkelerdeki kişi başına düşen gelir, sağlık ve eğitime ulaşılabilirlik daha yüksektir. Ayrıca teknolojik gelişmeler, finansal gelişmeler, ticaret hacimleri açısından bu ülkeler gelişmekte olan ülkelere göre daha iyi seviyedir. Bu da bireylerin tüketim tercihlerini değiştirmelerine eğitim ve sağlık gibi sosyal refahı artıran alanlara daha fazla harcama yapabilmelerine olanak sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki gelir dağılımı eşitsizliği, kamu harcamaların yetersizliği, bireylerin sağlık ve eğitim harcamalarındaki kararlarını etkilemekte, bu alanlara ulaşılabilirliklerini azaltmaktadır. Bu sebeplerden dolayı insani gelişmeleri gelişmiş ülkelere göre daha düşük olmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin insani gelişme endeksi 1990 yılında 0,78 iken 2019 yılında 0,91 seviyesine ulaşmış, gelişmekte olan ülkelere ise 1990 yılında 0,61 iken 2019 yılında 0,77 seviyesine ulaşmıştır. 2010 sonrası gelişmekte olan ülkelere insani gelişmenin gelişmiş ülkelere göre artışının daha fazla olduğu söylenebilir. 2008 yılında dünya genelindeki küresel finansal kriz nedeni ile 2008-2009 yılları arasında insani gelişme endeksinin de diğer yıllara göre daha az arttığı gözlemlenmiştir. Bu da beklenen bir durumdur çünkü kriz dönemlerinde bireylerin tüketim kararları farklı bir seyir gösterir ve sağlık ve eğitim gibi harcamalar daha ikinci plana atılabilir. Sonuç olarak, her geçen yıl, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin insani gelişmelerinin artış göstermekte olduğu tespit edilmiştir. 1990 yılından beri hesaplanan insani gelişme endeksinin, ülkelerin politika kararlarına yön verdiği söylenebilir. Ülkeler büyümenin sadece gelir anlamında büyümek olmadığını, bireylere yüksek standartlara sahip yaşam sağlamanın, sağlığa ve eğitime ulaşabilmenin, kalkınma açısından çok önemli olduğunu anlamışlardır. Gelişmiş ülkelerin hepsi, gelişmekte olan ülkelerin de bazıları

2019 yılı itibari ile çok yüksek insani gelişme seviyesine ulaşmışlardır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının katkıları ile birlikte kalkınmanın insan açısından önemi ülkeler tarafından anlaşılmaya başlanmıştır. Sosyal refahın ekonomik refah kadar önemli olduğunu, ikisinden biri olmadıkça kalkınmadan söz edilemeyeceği sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerin insani gelişmeye fazla önem vermesi gerekmekte olup, bu konuda doğru politikaları uygulayıp ülkelerdeki sosyal refahı artırmaları gerekmektedir.

Şekil 1. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İnsani Gelişme

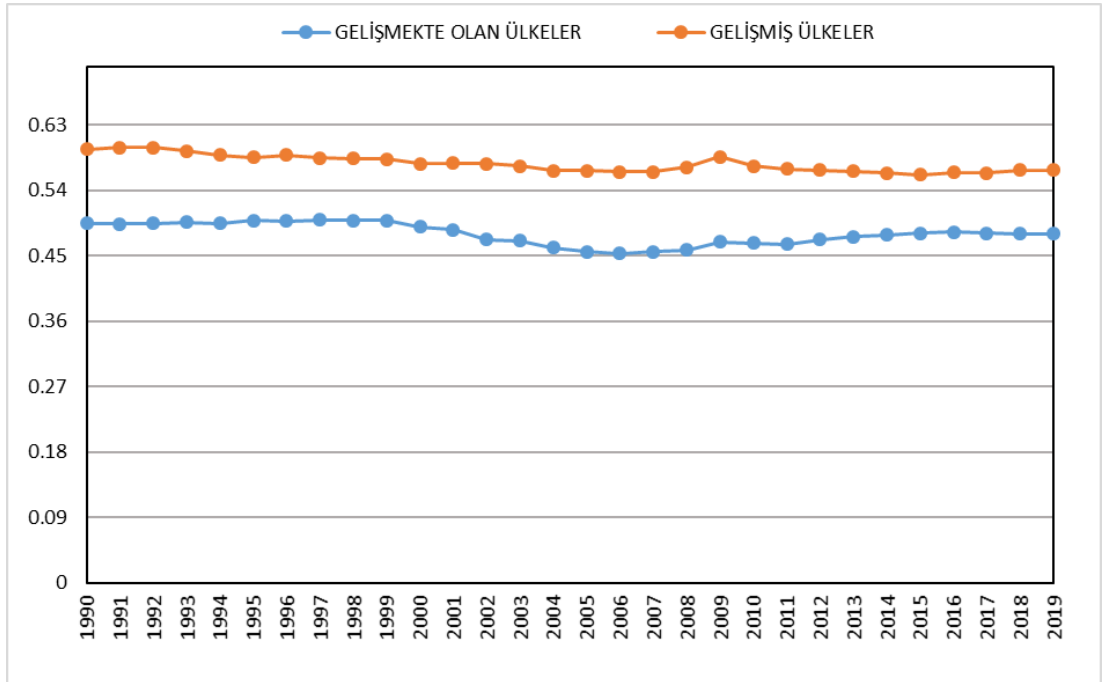

Kaynak: UNDP, 2022.

Şekil 2’de 1990-2019 yılları arasında tez çalışmasında kullanılan 32 gelişmiş ve 26 gelişmekte olan ülkelerdeki emek payı ortalamaları alınarak hazırlanmıştır. Gelişmiş ülkelerde 1990 yılından 2007 yılına kadar 1996 yılı hariç emek payında her geçen yıl bir düşüş gözlemlenmiştir. 2007 yılında bir artış başlamış ve 2008 yılında en büyük artışı göstermiş olmasına rağmen 1990 yılındaki seviyenin altında kalmıştır. 2008 yılındaki bu artış kriz dönemlerinde emeğin önemini göstermektedir. 2009 yılı itibari ile de emek payı tekrar bir düşüş eğilimine geçmiştir. Ayrıca, 1990’lı yıllardaki

seviyelerine ulaşamamıştır. 1990 yılında emek payı ortalama 0,596 iken 2019 yılı itibari ile 0,567 seviyesindedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise 1990-1999 yılları arasında küçük değişimler dışında aynı seviyede kalmasına rağmen 1999 yılı itibari ile emek payı düşmeye başlamıştır. Bu düşüş 2006 yılına kadar devam etmiş ve bu yılda 0,45'e düşerek 30 yıllık dönemde en düşük emek payına ulaşmıştır. 2006'dan itibaren emek payındaki bu düşüş durmuş ve artış eğilimine geçmiştir. Bununla birlikte son dönemlerde emek payının aynı seviyelerde kaldığını söylemek mümkündür. 1990 yılında dikkate alınan ülkelerde emek payı ortalaması 0,494 iken 2019 yılında bu ortalama 0,480 civarındadır. Bu da bize 1990 yılına göre daha düşük bir emek payının olduğunu göstermektedir. Gelişmiş ülkelerdeki emek payının düşüşünün gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla olduğunu söylenebilmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki teknoloji, finansal gelişme gibi birçok etkenden dolayı, emek payından sermaye payına doğru daha fazla bir kayma olmaktadır. Bununla birlikte gelişmiş ülkelerdeki emek payları daha yüksektir. Gelişmiş ülkelerdeki kamu harcamalarının emek payına etkisi olmakla birlikte, gelişmekte olan ülkelere böyle bir etkiden söz etmek mümkün değildir (Bom ve Erauskin, 2022).

Şekil 2. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Emek Payı

Kaynak: UNDP, 2022.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde teknoloji, küreselleşme, özelleştirme politikaları, pazarlık gücünün düşmesi, piyasa yapılarının değişmesi gibi nedenlerle emek payının bir düşüş içinde olduğunu söylemek mümkündür. Emek payının düşüşü ülkelerdeki gelirin adil dağılmamasına neden olduğu ve ülkelerin bunun önüne geçmesi için emek payını artırıcı politika kararları uygulamaları gerekmektedir. Emek payının ülkelerin kalkınmalarına etkisinden dolayı daha nitelikli ve daha eğitilmiş emeğin varlığıyla ülkelerdeki emek payı artırılarak, kalkınma sağlanabilir. Böylelikle emeğin gelir içinde payı artırılarak gelir dağılımındaki sorunlar ortadan kaldırılabilir. Bu durum, bireylerin sosyal refahını artırarak ülkelerin kalkınmalarına olumlu bir etki sağlayabilmektedir.

3.2.2. Model

Emek payı ve insani gelişme arasındaki ilişkilerin tahmininde ele alınan model Denklem (1) yardımıyla açıklanabilmektedir. Bu tez çalışmasında; tahmin edilen tüm modeller ile panelin geneli, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler açısından analiz gerçekleştirilmektedir. Burada toplamda 16 tahmin modeli ile analiz yapılmaktadır. Modellerde, insani gelişmişliğin belirleyicilerine emek payına ilaveten kişi başına düşen GSYİH, enflasyon, kamu harcamaları, beşeri sermaye, ticari açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar, reel efektif döviz kuru, finansal gelişme ve finansal açıklık değişkenleri eklenmektedir. Yukarıdaki açıklamalardan hareketle, aşağıdaki gibi bir tahmin denklemi oluşturulmaktadır.

$$\ln hdi_{i,t} = a_0 + a_1 labsh_{i,t} + a_n X_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Denklem (1)'deki a_0 ve ε sırasıyla sabit ve hata terimlerini simgelemektedir. a_1 emek payının insani gelişme üzerindeki etkisine ilişkin katsayıyı göstermektedir. X ve a_n sırasıyla diğer açıklayıcı değişkenleri ve bunlara ilişkin katsayıları işaret etmektedir. Bu tahmin modelleri vasıtasıyla aşağıdaki boş ve alternatif hipotezlere cevap aranmaktadır:

H_0 : Emek payının insani gelişme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur.

H_1 : Emek payının insani gelişme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

Tablo 12’de analizde ele alınan insani gelişme, emek payı, kişi başına düşen GSYİH, enflasyon, kamu harcamaları, beşeri sermaye, ticari açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar, reel efektif döviz kuru, finansal gelişme ve finansal açıklık değişkenlerine ilişkin korelasyon matrisi sunulmaktadır.

Tablo 12. Korelasyon Matrisi

	hdi	labsh	gdp	inf	govexpe	hc	trade	fdi	reer	dIndex	kaopen
hdi	1.000										
labsh	0.3473	1.000									
gdp	0.9194	0.3381	1.000								
inf	-0.1130	-0.0456	-0.0962	1.000							
govexpe	0.3233	0.2924	0.2981	-0.0766	1.000						
hc	0.8523	0.3891	0.7429	-0.0985	0.3231	1.000					
trade	0.2100	-0.1062	0.1911	-0.0589	0.0151	0.1726	1.000				
fdi	0.0998	0.0152	0.0848	-0.0195	0.0006	0.0409	0.2779	1.000			
reer	-0.0477	-0.1305	-0.0358	-0.0163	-0.0960	-0.1253	-0.0484	-0.0123	1.000		
fdIndex	0.6976	0.3796	0.7253	-0.0896	0.2528	0.5512	0.0761	0.0624	-0.0237	1.000	
kaopen	0.6164	0.2218	0.6163	-0.1507	0.1864	0.5114	0.1940	0.0910	-0.0519	0.4646	1.000

3.2. Ekonometrik Metodoloji

Bu tez çalışmasında emek payının insani gelişme üzerindeki etkisini belirlemek için panel veri analizi uygulanmıştır. Bu kapsamda, tahmin tekniği olarak Driscoll ve Kraay (1998) tarafından ortaya koyulan Driscoll-Kraay tahmincisi kullanılmıştır. Bu yöntemle ilişkin ayrıntılı açıklamalar çalışmanın bu kısmında ele alınmaktadır.

3.2.1 Driscoll ve Kraay Tahmincisi

Yapılan ekonomik analizlerde yatay kesit ve zaman serisi verileri ayrı ayrı kullanılabildiği gibi, araştırmalarda tek bir boyutun yetersizliğinden dolayı bu iki boyutun bir arada kullanıldığı panel verileri de bulunmaktadır. Hem dönemlere göre hem de birimlere göre analizlerin yapılması istenildiğinde panel veri kullanımı gerekmektedir. Yatay kesit ve zaman serisi verilerinin birleştirildiği panel verilere ilk olarak; Hildreth(1950), Kuh, (1959), ve Swamy (1970) tarafından yapılan araştırmalarda bahsedilmiştir. Uygulamalı çalışmalarda tam olarak kullanımı 1990’lı yıllarda başlamıştır (Yerdelen Tatoğlu, 2021, s.3).

Zaman boyutuna sahip yatay kesit veriler kullanılarak elde edilen panel veri modelleri ile ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemine panel veri analizi denilmektedir. Panel veri analizinde, yatay kesit birim sayının (N) dönem sayısından (T) fazla ($N > T$) olduğu ile karşılaşılmaktadır. Genel olarak panel veri modeli aşağıdaki gibi yazılmaktadır:

$$Y_{it} = \alpha_{kit} + \beta_{kit} X_{kit} + u_{it} \quad i=1, \dots, N; t=1, \dots, T$$

Y bağımlı değişken, X_k bağımsız değişkenler, α sabit parametre, β eğim parametreleri ve u hata terimi olup, i alt indisi, birimleri t alt indisi ise zamanı göstermektedir. Değişkenlerin ve hata teriminin i ve t indisini taşıması, panel veri s_{ti} olduğunu göstermektedir. Ayrıca sabit ve eğim parametrelerinin i ve t alt indislerine sahip olması bu analizin hem birimlere hem de zamana göre değer aldığını göstermektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2021, s. 4-5).

Bu araştırma kapsamında yapılan ampirik analizde sabit etkiler modeli ve Driscoll-Kraay tahmincisi kullanılmıştır. Sabit etkiler modeli her bir yatay kesit birimi için farklı bir sabit değer oluşturmaktadır. Sabit etkiler modelinde β ile gösterilen eğim katsayılarının değişmediği, ancak sabit katsayıların sadece kesit verileri arasında veya sadece zaman verileri arasında veya her iki veri içinde değişme gösterdiği varsayılmaktadır. Farklılaşma yalnızca zamana bağlı olarak oluşuyorsa bu tür modeller tek yönlü zamana bağlı sabit etkiler modeli olarak adlandırılır. Eğer panel verilerde hem zamana ve hem de kesite göre bir farklılaşma söz konusuysa bu modellere çift yönlü sabit etkiler modeli denir (Özer ve Çiftçi, 2009, s. 229).

Bu tahminciyi kullanmamızın nedeni panel veri analizlerinden karşılaşılan otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığını ortadan kaldırmaktır. Ayrıca Driscoll ve Kraay (1998) veri setlerinde eksiklik olsa dahi analize imkan tanıyan güçlü bir tahmincidir (Avcı vd., 2024).

Zaman boyutu T 'nin büyük olduğu fark edildiğinde, Driscoll ve Kraay (1998) standart parametrik olmayan zaman serisi kovaryans matris tahmincilerinin uzamsal ve dönemsel korelasyonun tüm genel formları için dirençli olabilecek şekilde geliştirilebileceğini göstermiştir. Bu metodoloji, yatay kesit ortalamaları serisi için Newey- West türü düzeltme yapmaktadır. Bu şekilde düzeltilmiş standart hata tahminleri, yatay kesit boyut N 'den bağımsız olarak ($N \rightarrow \infty$ bile) kovaryans matris tahminlerinin tutarlılığını sağlamaktadır. Bundan dolayı Driscoll ve Kraay'ın

yaklaşımı, özellikle mikro ekonometrik panellerde karşılaşılan yatay kesit boyutunun büyüklüğü durumunda zayıf olan sadece büyük T olduğu durumda tutarlı kovaryans matris tahmincileri üreten Parks-Kmenta veya Beck-Katz tahmincilerine alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Bu iki tahminci sadece klasik model için kullanılmaktadır. Driscoll-Kraay tahmincisi ise sabit ve tesadüfi etkiler modelleri için de kullanılabilir. Bu tahminci, büyük T ve N durumunda bile heteroskedastik varlığında tutarlı ve uzamsal ve dönemsel korelasyonun genel formlarında dirençli standart hatalar üretmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2021, s. 359-360).

Bu test, değişen varyans, seri korelasyon ve yatay kesit bağımlılığı konularını etkili bir şekilde ele alır. Bu testin bir diğer faydası da en sıradan kayıp değer sorunlarını ele alırken dengesiz ve dengeli panel veri analizi için daha uygun olmasıdır, Aynı zamanda panellerdeki olası yatay kesit bağımlılığına ve eğim heterojenliğine karşı da güvenilir ve sağlamdır (Chandio vd., 2022).

$Y_{it} = \beta X_{it} + u_{it}$ panel veri modelinde, hata teriminin heteroskedastik, otokorelasyonlu veya birimler arası korelasyonlu olduğu varsayımları altında, parametreler havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ile tutarlı tahmin edilebilmektedir.

$$\hat{\beta} = (X'X)^{-1} X'Y \quad (2)$$

Parametre tahminlerinin Driscoll-Kraay standart hataları ise, asimptotik (dirençli) kovaryans matrisinin diyagonal elemanlarının karekökleri yardımı ile elde edilmektedir. Driscoll-Kraay varyans kovaryans matrisi;

$$V(\hat{\beta}) = (X'X)^{-1} \hat{S}_T (X'X)^{-1} \quad (3)$$

$$\hat{S}_T = \hat{\Omega}_0 + \sum_{j=1}^{m(T)} w(j, m) [\hat{\Omega}_j + \hat{\Omega}'_j] \quad (4)$$

Denklem 4'teki $m(T)$, otokorelasyon için gecikme uzunluğunu temsil eder. $w(j, m(T)=1-J/(m(T)+1))$ olarak ifade edilen Barlett ağırlıkları, $\hat{S}_T$ 'nin pozitif tanımlı

olmasını sağlamak ve örnek otokovaryans fonksiyonunda yüksek mertebeden gecikmelerin ağırlıklar almasına imkan sağlamaktadır. $(K+1) \times (K+1)$ boyutlu Ω_j matrisi ise aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$\hat{\Omega}_j = \sum_{t=j+1}^T h_t(\hat{\beta})h_{t-j}(\hat{\beta})' \quad (5)$$

Burada; $h_t(\hat{\beta}) = \sum_{i=1}^{N(t)} h_{it}(\hat{\beta})$ eşitliği vardır. Her birim için t moment koşullarının karesi $h_{it}(\hat{\beta})$ farklı T'lere sahip N'ler için hesaplanmaktadır. Bu küçük düzeltme ile Driscoll ve Kraay kovaryans matris tahmincisi, dengesiz panel veri modellerinde de kullanılabilmektedir. Havuzlanmış en küçük kareler tahmininde birimler için ortogonalite koşulları $h_{it}(\hat{\beta})$ doğrusal regresyonun $(K+1) \times 1$ boyutlu moment koşullarıdır. Örneğin şu şekilde gösterilebilmektedir:

$$h_{it}(\hat{\beta}) = X_{it} \hat{u}_{it} = X_{it}(Y_{it} - X'_{it}\hat{\beta}) \quad (6)$$

Denklem 4 ve 5 yardımı ile hesaplanan Driscoll-Kraay'ın kovaryans matris tahmincisi $h_{it}(\hat{\beta})$ 'nin yatay kesit ortalamalarının zaman serileri için uygulanan Newey-West'in heteroskedasite ve otokorelasyon varlığında dirençli kovaryans matris tahmincisine eşittir. Yatay kesit ortalamalara dayanan bu yaklaşımla, standart hata tahminleri, birimlerin yatay kesit boyutu N'e bağlı olmaksızın tutarlıdır. Driscoll ve Kraay, N'nin sonsuza gittiği durumda bile tutarlılığın sağlandığını göstermiştir. Ayrıca tahmin edilen kovaryans matrisinden elde edilen standart hatalar, uzamsal ve dönemsel korelasyonun tüm genel formları için de dirençlidir (Yerdelen Tatoğlu, 2021, s.360-361).

3.3. Ekonometrik Bulgular

Tablo 13, 14 ve 15'de 58 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kapsayan genel panel için bağımlı değişken olarak insani gelişme endeksi dikkate alınarak 5, 6 ve 7 bağımsız değişkenli 16 model kurgulanmış ve tahmin edilmiştir. Bütün modellerde emek payı ve insani gelişme arasında anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiş olup,

anlamlılık düzeyleri farklılık göstermektedir. Model 2, 3, 6, 8, 9 ve 13 % 1, Model 1, 5, 7, 10, 11, 12, 14, 15 ve 16 % 5, Model 4 ise %10 anlamlılık seviyesinde emek payının anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tüm modeller için 58 ülkede emek payının insani gelişmeyi azalttığına yönelik amprik kanıtlar ortaya konulmaktadır. Bu tez çalışmasının test ettiği hipotezlerden H_0 red edilmiş, H_1 kabul edilmiştir. Emek payı ve insani gelişme arasındaki negatif ilişkinin temel nedeni olarak, panelde yer verilen birçok ülkenin gelir dağılımında adaletsizliğinin olması gösterilebilir. Bununla birlikte Grimm vd. (2008), İGE'ye yönelik gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından aynı hesaplama yönteminin kullanılmasını eleştirmekte ve bu hesaplama yönteminde hem ülke içinde hem de ülkeler arasındaki gelir dağılımının göz ardı edildiğini vurgulamaktadır. Her ne kadar emek payının değişmesi ile karşılaşılrsa da panelde yer verilen ülkelerdeki kişi başına düşen reel gelirin adil bir şekilde dağılmadığı ve kişilerin gelirleri arasında yüksek farklılıkların olduğu düşünülmektedir. Özellikle, panelde kullanılan çoğu ülkede asgari ücretli nüfusun payının yüksek olması, gelir eşitsizliğinin temel nedenlerinden biridir (Filauro vd., 2023). Literatürdeki birçok çalışmada gelir eşitsizliği, insani gelişme ve emek payı arasındaki ilişkiden bahsedilmektedir. Haseeb vd. (2020) büyük gelir farklılıklarının varlığından yola çıkarak, bu farklılıkların düşük insani gelişmenin önemli bir kaynağı olduğundan bahsetmiştir. Lei (2023) emeğin payındaki bir düşüşün, gelir eşitsizliğinde bir artışa neden olduğu sonucuna varmıştır. Petrakos vd. (2023) emek payının gelir eşitsizliğinin önemli bir belirleyicisi olduğunu belirtmiştir. Bu gelir eşitsizliği kişilerin gelirlerini, sağlık ve eğitim harcamalarını negatif etkileyebileceğinden dolayı insani gelişme endeksinin olumsuz bir tepki göstermesine neden olabilmektedir.

Bütün modellerde, beşeri sermaye ve insani gelişme arasında %1 düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla bu bulgu, işgücünün eğitim seviyesinin veya niteliğinin daha fazla olmasının insani gelişme endeksine olumlu katkı sağladığını göstermektedir. Çünkü insani sermayedeki artışlar insani gelişme endeksini pozitif etkilerlerken, emek payındaki olumlu gelişmelerin negatif şekilde etkilediği göze çarpmaktadır. Bu nedenle, emek payındaki artışlar insani gelişme endeksi üzerinde pozitif bir etki sağlamak için yeterli değildir. Beşeri sermaye açısından nitelikli işgücünden bahsedilebilmekte ama aynı durum emek payı için söylenememektedir. Emek payındaki adaletsiz ücret dağılımdan dolayı insani gelişmeye negatif bir etki ettiği çıkarımında bulunmaktadır. Bu adaletsizlik ortadan

kaldırılabilirse, beşeri sermayede olduğu gibi emek payının da insani gelişme üzerinde olumlu bir etki yaratabileceği düşünülmektedir. Çünkü ulaşılan bulgularda, beşeri sermayenin (yani nitelikli ve eğitilmiş işgücünün) fazla olması insani gelişme endeksini tetikleyebilen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan, 58 ülke için oluşturulan modellerin hepsinde kişi başına düşen GSYİH ile insani gelişme arasında %1 anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu değişkenin insani gelişme endeksini oluşturan endekslerden biri olan gelir endeksine katkı sağladığı düşünüldüğünden dolayı beklenen ampirik bir bulgu olduğunu söylemek mümkündür. Ranis (2000), gelişmekte olan ülkeler arasında yaptığı çalışmada insani gelişme ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü anlamlı pozitif bir ilişki bulmuştur. Suri vd. (2011), yapmış olduğu panel veri analizinde insani gelişme ile ekonomik büyüme arasında anlamlı pozitif bir ilişki bulmakla birlikte, ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması için insani gelişmeye odaklanması gerektiği sonucuna varmıştır. Chikalipah ve Makine (2019) ekonomik büyümenin insani gelişme üzerinde uzun vadeli bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Bulunan analiz sonuçları ile literatür paralellik göstermektedir. Bireylerin gelirleri arttıkça tüketim kararları değişkenlik gösterir, eğitim ve sağlık alanlarına yönelik daha fazla harcama yapmalarına olanak sağlar. Dolayısıyla, sağlık ve eğitim alanlarına ulaşılabilirlik seviyesi arttıkça insani gelişmenin de artacağı söylenebilmektedir.

Ayrıca enflasyon ve insani gelişme arasında Model 2, 3, 6, 8 ve 11’de %10, Model 4’de %5 anlamlılık seviyesinde ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Fischer (1993) enflasyonun bir eşik değerin altında olması durumunda ekonomik büyümeye yardımcı olduğunu, bu eşğin üzerinde olması durumunda ise olumsuz bir etkiye sahip olduğunu savunmaktadır. Enflasyondaki bir artış kişilerin reel gelirlerini azaltmakta ve dolayısıyla bu durum bireylerin alım güçlerinde bir düşüşün olduğu anlamına gelmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, modellerde yer verilen enflasyon değişkeninin İGE üzerinde negatif bir etkisinin tespit edilmesi beklenen bir sonuçtur. Çünkü enflasyonist bir ortamda kişilerin reel gelirlerinin düşmesi sağlık ve eğitim gibi harcama kararlarının ertelenmesine ve hatta azalmasına neden olmaktadır.

Kamu harcamaları ve insani gelişme arasında 58 ülke için pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu anlamlılık düzeyi Model 10, 13, 14, 15 ve 16’da %5, diğer modellerde %1 düzeyindedir. Bu sonuç, kamunun yapmış olduğu tüketim harcamalarının insani gelişmişliği olumlu yönde ve yüksek önem düzeyinde

etkilediğini göstermektedir. Kamunun özellikle sağlık ve eğitime yapmış olduğu harcamaların insani gelişmişliği olumlu etkilediği literatürde birçok araştırmacının üzerinde durduğu bir konudur. Prasetyo ve Zudhi (2013), Fadilah vd. (2018) ve Patel ve Annapoorna (2019) tarafından yapılan çalışmalarda sağlık ve eğitime yapılan kamu harcamalarının insani gelişmeyi olumlu etkilediğini gösteren sonuçlara ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmadan elde edilen bulgular Prasetyo ve Zudhi (2013), Fadilah vd. (2018) ve Patel ve Annapoorna (2019) gibi çalışmaların analiz sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Ticari açıklığın ilave edildiği modellerin hepsinde insani gelişme ile arasında pozitif ve %1 anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunmaktadır. Ticari açıklık, kişi başına düşen reel gelire olumlu katkı sağlamasının yanında kişilerin eğitim ve sağlık alanındaki tercihlerinin çeşitlenmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca ticari açıklığın artması ülkeler arasındaki teknoloji transferinin hız kazanmasına yol açmakta ve dolayısıyla sağlık ve eğitim alanında yeniliklerin ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Hamid ve Amin (2013), Jawaid ve Waheed (2017) ve Mbabazi (2017) tarafından yapılan çalışmalarda ticari açıklık ve insani gelişme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Literatürdeki çalışmaların elde ettiği bu sonuçlar, ulaşılan analiz sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Doğrudan yabancı yatırım ile insani gelişme arasında sadece Model 3'te %10 düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır, diğer tahmin modellerinde bu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar, ülkelerdeki sermayeyi ve istihdamı artırdığı için, kişi başına düşen geliri de artırmaktadır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde ülkelere bilgi ve teknoloji transferleri de olmakta, bu da ülkedeki beşeri sermaye kalitesini artırmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, doğrudan yabancı yatırımların insani gelişmişliği pozitif etkilemesi beklenen bir sonuçtur. Sharma (2004), Azam vd. (2015) ve Djokoto vd. (2023) yapmış olduğu çalışmalarda doğrudan yabancı yatırımlarla insani gelişmişlik arasında pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Dolayısıyla ulaşılan bulgular Sharma (2004), Azam vd. (2015) ve Djokoto vd. (2023) gibi çalışmaların analiz sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Döviz kuru değişkeninin kullanıldığı tüm modellerde, reel efektif döviz kuru ile insani gelişme arasında %1 anlamlılık düzeyinde negatif bir ilişki ortaya koyulmaktadır. Reel döviz kurunun artması ülkelerin yerli para birimleri üzerinde

olumlu bir etki sağlamasına rağmen dış ticaret açığına neden olarak GSYİH üzerinde olumsuz bir etki doğurabilecektir. Dolayısıyla bu durum, insanların kişisel gelirlerinin düşmesine ve sağlık-eğitim harcamalarında da azalmaya neden olmaktadır. Bu sebeple, aralarında negatif bir ilişkinin olması beklenen bir sonuçtur. Onakoya vd. (2019) yaptığı çalışmada bu negatif ilişkiden bahsetmiştir.

Bununla birlikte finansal gelişme endeksinin kullanıldığı tüm modellerde insani gelişme ile arasında %1 anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu, çeşitli nedenlere dayanabilmektedir. Finansal gelişme düzeyinin artması; bireyler için finansal risklerin azalmasını, ekonomik birimlerin yatırım yaparken daha fazla bilgi sahibi olmalarını ve dolayısıyla asimetrik bilginin az olmasını, finansal sistemin kontrol altında olmasını, kişilerin tasarruflarını etkin bir şekilde kullanma imkanı bulmalarını sağlamaktadır. Bununla birlikte finansal aracılık hizmetlerinin kalite ve verimlilik açısından gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca finansal kriz dönemlerinde ülkelerin daha az etkilenmesine, yani ülkelerin kırılganlık yapılarının daha az olmasına neden olmaktadır. Ülkelerin finansal gelişmişlik düzeylerinin insani gelişme açısından değerlendirildiğinde, sağlık ve eğitim alanlarında meydana gelecek olan yatırım ve tüketim kararlarının artmasına olanak tanıyabilmektedir. Bu bağlamda, finansal gelişmenin insani gelişmeyi olumlu etkilemesi beklenen bir sonuçtur. Sehwat ve Giri (2014), Akhmat vd. (2014) ve Azam vd. (2015) yaptığı çalışmalarında finansal gelişme ile insani gelişme arasında pozitif bir korelasyonun olduğunu ortaya koymaktadır. Yukarıda bahsedilen literatürdeki çalışmaların bulgularıyla bu tezin analizinden elde edilen tahmin sonuçlarının uyumlu olduğu görülmektedir.

Ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlara ek olarak, ekonomik küreselleşmenin insani gelişme üzerindeki etkisini daha kapsamlı yorumlayabilmek için Model 9, 12, 13 ve 14'te sermaye açıklığı değişkenine de yer verilmektedir. Sermaye açıklığı ile insani gelişme arasında %1 anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu, yukarıda açıklanan ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin ulaşılan analiz sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Ülkelere sermayenin girmesi istihdamı, kişi başına düşen geliri artırıcı bir etki yaratabileceğinden dolayı insani gelişmeyi anlamlı ve pozitif etkilemesi beklenen bir sonuçtur. Ayrıca sermaye girişleri ile teknoloji transferleri olabileceğinden, bu durum kişilerin daha iyi sağlık ve eğitim hizmetleri alabilmelerine olanak tanımaktadır.

Tüm ülkeler için oluşturduğumuz bu modelleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler içinde test edilmiştir.

Tablo 13. Tüm Ülkeler İçin 5 Bağımsız Değişkenli Modeller

Bağımlı Değişken: hdi						
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
labsh	-0.0339** (0.020)	-0.0613*** (0.000)	-0.0812*** (0.000)	-0.0282* (0.089)	-0.0393** (0.011)	-0.0613*** (0.000)
gdp	0.262 *** (0.000)	0.394 *** (0.000)	0.410 *** (0.000)	0.398 *** (0.000)	0.343 *** (0.000)	0.394 *** (0.000)
inf		-5.41* (0.069)	-4.64 * (0.051)	-7.57** (0.015)		-5.41* (0.069)
govexpe	0.0015 *** (0.002)	0.0025 *** (0.003)	0.0023 *** (0.004)		0.0020 *** (0.009)	0.0025 *** (0.003)
hc	0.1033 *** (0.000)					
trade		0.0002 *** (0.000)		0.0002 *** (0.000)	0.0001 *** (0.000)	0.0002 *** (0.000)
fdi			0.00008* (0.095)			
reer	-0.00001 *** (0.000)			-0.00004 *** (0.000)		
fdIndex					0.1094 *** (0.000)	
Sabit	-0.5982 *** (0.000)	-0.8756 *** (0.000)	-0.9043 *** (0.000)	-0.8545 *** (0.000)	-0.7133 *** (0.000)	-0.8756 *** (0.000)
R ²	0.9018	0.8166	0.8116	0.8112	0.8401	0.8166
Gözlem sayısı	1740	1740	1740	1740	1740	1740
Grup Sayısı	58	58	58	58	58	58

Not: Olasılık değeri parantez içinde verilmiştir.

*** p < 0.01

** p < 0.05

* p < 0.1

Tablo 14. Tüm Ülkeler İçin 6 Bağımsız Değişkenli Modeller

Bağımlı Değişken: hdi					
	Model 7	Model 8	Model 9	Model 10	Model 11
labsh	-0.0355** (0.014)	-0.0570*** (0.000)	-0.0522*** (0.001)	-0.0461** (0.012)	-0.0259** (0.029)
gdp	0.261*** (0.000)	0.396*** (0.000)	0.384*** (0.000)	0.353*** (0.000)	0.350*** (0.000)
inf		-5.61* (0.067)	-3.21 (0.329)	-3.79 (0.130)	-5.21* (0.056)
govexpe	0.0015*** (0.002)	0.0024*** (0.008)	0.0024*** (0.009)	0.0017** (0.030)	
hc	0.1029*** (0.000)				
trade		0.0002*** (0.000)	0.0002*** (0.000)		
fdi	0.00004 (0.102)				0.0007 (0.151)
reer	-0.00001*** (0.000)	-0.00003*** (0.000)		-0.00003*** (0.000)	-0.00004*** (0.000)
fdIndex				0.1144*** (0.000)	0.1180*** (0.000)
kaopen			0.0045*** (0.000)		
Sabit	-0.5954*** (0.000)	-0.8791*** (0.000)	-0.8379*** (0.000)	-0.7287*** (0.000)	-0.6962*** (0.000)
R ²	0.9021	0.8188	0.8214	0.8394	0.8364
Gözlem sayısı	1740	1740	1740	1740	1740
Grup Sayısı	58	58	58	58	58

Not: Olasılık değeri parantez içinde verilmiştir.

*** p < 0.01

** p < 0.05

* p < 0.1

Tablo 15. Tüm Ülkeler İçin 7 Bağımsız Değişkenli Modeller

Bağımlı Değişken: hdi					
	Model 12	Model 13	Model 14	Model 15	Model 16
labsh	-0.0286** (0.033)	-0.0477*** (0.002)	-0.0329** (0.045)	-0.0356** (0.024)	-0.0487** (0.010)
gdp	0.257*** (0.000)	0.386*** (0.000)	0.335*** (0.000)	0.344*** (0.000)	0.352*** (0.000)
inf		-3.39 (0.314)	-2.39 (0.440)	-4.37 (0.134)	-3.80 (0.126)
govexpe	0.0014*** (0.005)	0.0022** (0.019)	0.0019** (0.022)	0.0019** (0.026)	0.0017** (0.031)
hc	0.1010*** (0.000)				
trade		0.0001*** (0.000)	0.0001*** (0.003)	0.0001*** (0.000)	
fdi	0.0002 (0.227)				0.0007 (0.157)
reer	-0.00001*** (0.000)	-0.00003*** (0.000)		-0.00003*** (0.000)	-0.00003*** (0.000)
fdIndex			0.10585*** (0.000)	0.10889*** (0.000)	0.11359*** (0.000)
kaopen	0.0026*** (0.001)	0.0045*** (0.000)	0.0037*** (0.000)		
Sabit	-0.5753*** (0.000)	-0.8409*** (0.000)	-0.6822*** (0.000)	-0.7122*** (0.000)	-0.7240*** (0.000)
R ²	0.9038	0.8237	0.8436	0.8424	0.8402
Gözlem sayısı	1740	1740	1740	1740	1740
Grup Sayısı	58	58	58	58	58

Not: Olasılık değeri parantez içinde verilmiştir.

*** p < 0.01

** p < 0.05

* p < 0.1

Tablo 16, 17 ve 18’de 32 gelişmiş ülke için bağımlı değişken olarak insani gelişme endeksi dikkate alınarak 5, 6 ve 7 bağımsız değişkenli 16 model kurgulanmış ve tahmin edilmiştir. Model 4 ve 11 dışındaki tüm modellerde gelişmiş ülkeler için emek payının insani gelişmişlik üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Fakat emek payının insani gelişme üzerindeki negatif ilişkinin

anlamlılık düzeyi modellerde farklılık göstermektedir. Bu anlamlılık düzeyi Model 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14 ve 16'da %1 iken Model 15'te %5 olduğu gözle çarpmaktadır. Dolayısıyla panelde kullanılan 32 gelişmiş ülkede emek payının insani gelişmeyi azalttığı sonucuna varılmıştır. Hipotezlerimizden H_0 hipotezi red edilmiş, H_1 kabul edilmiştir. Gelişmiş ülkelerde açıklayıcı değişkenlerin insani gelişme üzerinde gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla etkisi olduğu görülmektedir.

Model 1, 7 ve 12'de kullanılan beşeri sermaye değişkeninin insani gelişme endeksini pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Yani beşeri sermayedeki gelişmeler İGE'ye pozitif bir katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte bütün modellerin hepsinde kişi başına düşen GSYİH'nin insani gelişme endeksini pozitif ve %1 önem düzeyinde anlamlı etkilediği tespit edilmiştir.

Enflasyon değişkeninin yer verildiği tüm tahmin modellerinde enflasyonun %1 anlamlılık düzeyinde insani gelişmeyi negatif etkilediği kanıtlanmaktadır. Başka bir ifade ile gelişmiş ülkelerde enflasyonun insani gelişmeyi olumsuz etkilediği belirlenmektedir. Fakat gelişmiş ülkelerdeki enflasyonun etkisi her ne kadar olumsuz olsa da gelişmekte olan ülkelere göre insani gelişme üzerinde daha az bozucu bir etkisi bulunmaktadır. Çünkü gelişmekte olan ülkelere fiyat istikrarının gelişmiş ülkelere göre daha kötü olduğu veya gelişmekte olan ülkelere enflasyon seviyesinin yüksek olması bunun temel nedenidir.

Gelişmiş ülkeler için tahmin edilen tüm modellerde kullanılan kamu harcamaları değişkeninin İGE üzerinde pozitif ve %1 önem düzeyinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Gelişmiş ülkelerde kamu harcamaları, yatırımlar daha fazla olduğundan bu harcamaların insani gelişmeyi olumlu etkilemesi beklenen bir sonuçtur. Özellikle sağlık ve eğitime yapılan yatırımlar sayesinde, bireylerin bu alanlardan iyi hizmet almalarına neden olmakla birlikte, bu durum sosyal refahı ve sosyal kalkınmayı tetiklemektedir.

Ek olarak, gelişmiş ülkeler için oluşturulan tüm modellerde kullanılan ticari açıklık değişkeni ile insani gelişmişlik arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Model 13'de ticari açıklığın insani gelişme üzerindeki etkisinin anlamlılık düzeyi %10 iken diğer modellerde %1'dir. Diğer taraftan, model 11'de doğrudan yabancı yatırımlar değişkeni, insani gelişmişliği %10 önem düzeyinde pozitif olarak

etkilemektedir. Doğrudan yabancı yatırımlara yer verilen diğer modellerde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Dolayısıyla ekonomik küreselleşme göstergeleri arasında olan ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımların ülkelerdeki insani gelişmeye katkı sağladığı tespit edilmiştir. Bu durum, ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonun titizlikle yönetilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Analizden elde edilen bir diğer sonuç, reel efektif döviz kuru değişkeni ile insani gelişme arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu anlamlılık düzeyi Model 4 ve 11’de %1, Model 8, 10, 13 ve 16’da %5, Model 15’de ise %10 seviyesindedir. Fakat reel efektif döviz kurunun insani gelişme üzerindeki etkisinin Model 1, 7 ve 12’de negatif bir katsayıya sahip olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı olmadığı göze çarpmaktadır.

Gelişmiş ülkeler için oluşturulan tüm modellerde kullanılan finansal gelişme değişkeni insani gelişmeyi %1 önem düzeyinde anlamlı ve pozitif olarak etkilemektedir. Finansal gelişme bireylere çeşitli ekonomik avantajlar sağladığı için tespit edilen bu pozitif ilişki beklentiler doğrultusunda bir sonuçtur. Ayrıca, sermaye açıklığı ve insani gelişme arasında pozitif ve %1 önem düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı sermayenin ülkelere rahatlıkla girmesi gelişmiş ülkelerde insani gelişmeyi artırmaktadır.

Tablo 16. Gelişmiş Ülkelerde 5 Bağımsız Değişkenli Modeller

Bağımlı Değişken: hdi						
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
labsh	-0.1099*** (0.000)	-0.1500*** (0.000)	-0.1820*** (0.000)	-0.0295 (0.200)	-0.0871*** (0.004)	-0.1500*** (0.000)
gdp	0.350*** (0.000)	0.406*** (0.000)	0.431*** (0.000)	0.428*** (0.000)	0.381*** (0.000)	0.406*** (0.000)
inf		-0.0016*** (0.000)	-0.0017*** (0.000)	-0.0023*** (0.000)		-0.0016*** (0.000)
govexpe	0.0032*** (0.000)	0.0050*** (0.000)	0.0052*** (0.000)		0.0038*** (0.000)	0.0050*** (0.000)
hc	0.0738*** (0.000)					
trade		0.0002*** (0.000)		0.0001*** (0.007)	0.0002*** (0.000)	0.0002*** (0.000)
fdi			0.00005 (0.125)			
reer	-0.0017 (0.167)			-0.0006*** (0.004)		
fdIndex					0.0715*** (0.000)	
Sabit	-0.9169*** (0.000)	-0.9739*** (0.000)	-1.0509*** (0.000)	-0.9769*** (0.000)	-0.9274*** (0.000)	-0.9739*** (0.000)
R ²	0.9121	0.8961	0.8930	0.8871	0.8956	0.8961
Gözlem sayısı	960	960	960	960	960	960
Grup Sayısı	32	32	32	32	32	32

Not: Olasılık değeri parantez içinde verilmiştir.

*** p < 0.01

** p < 0.05

* p < 0.1

Tablo 17. Gelişmiş Ülkelerde 6 Bağımsız Değişkenli Modeller

Bağımlı Değişken: hdi					
	Model 7	Model 8	Model 9	Model 10	Model 11
labsh	-0.1148*** (0.000)	-0.1081*** (0.001)	-0.1603*** (0.000)	-0.1035*** (0.008)	-0.0434 (0.131)
gdp	0.349*** (0.000)	0.436*** (0.000)	0.384*** (0.000)	0.415*** (0.000)	0.395*** (0.000)
inf		-0.0021*** (0.000)	-0.0013*** (0.000)	-0.0020*** (0.000)	-0.0021*** (0.000)
govexpe	0.0031*** (0.000)	0.0041*** (0.000)	0.0046*** (0.000)	0.0035*** (0.000)	
hc	0.0735*** (0.000)				
trade		0.0001*** (0.008)	0.0001*** (0.003)		
fdi	0.0004 (0.131)				0.0005* (0.097)
reer	-0.00017 (0.166)	-0.00040** (0.032)		-0.00033** (0.028)	-0.00047*** (0.003)
fdIndex				0.05411*** (0.000)	0.06829*** (0.000)
kaopen			0.0087*** (0.000)		
Sabit	-0.9053*** (0.000)	-1.0698*** (0.000)	-0.8728*** (0.000)	-0.9914*** (0.000)	-0.8627*** (0.000)
R ²	0.9127	0.9031	0.9096	0.9082	0.8983
Gözlem sayısı	960	960	960	960	960
Grup Sayısı	32	32	32	32	32

Not: Olasılık değeri parantez içinde verilmiştir.

*** p < 0.01

** p < 0.05

* p < 0.1

Tablo 18. Gelişmiş Ülkelerde 7 Bağımsız Değişkenli Modeller

Bağımlı Değişken: hdi					
	Model 12	Model 13	Model 14	Model 15	Model 16
labsh	-0.1233*** (0.000)	-0.1256*** (0.000)	-0.1232*** (0.000)	-0.0838** (0.014)	-0.1096*** (0.007)
gdp	0.314*** (0.000)	0.410*** (0.000)	0.346*** (0.000)	0.382*** (0.000)	0.413*** (0.000)
inf		-0.0017*** (0.000)	-0.0013*** (0.000)	-0.0019*** (0.000)	-0.0020*** (0.000)
govexpe	0.0029*** (0.000)	0.0039*** (0.000)	0.0038*** (0.000)	0.0034*** (0.000)	0.0035*** (0.000)
hc	0.0683*** (0.000)				
trade		0.0001* (0.054)	0.0001*** (0.000)	0.0001*** (0.000)	
fdi	-2.22 (0.923)				0.0005 (0.129)
reer	-0.00012 (0.125)	-0.00032** (0.014)		-0.00027* (0.074)	-0.00033** (0.028)
fdIndex			0.05494*** (0.000)	0.05864*** (0.000)	0.05387*** (0.000)
kaopen	0.0094*** (0.000)	0.0079*** (0.000)	0.0071*** (0.000)		
Sabit	-0.7478*** (0.000)	-0.9589*** (0.000)	-0.7408*** (0.000)	-0.8793*** (0.000)	-0.9752*** (0.000)
R ²	0.9288	0.9140	0.9174	0.9118	0.9092
Gözlem sayısı	960	960	960	960	960
Grup Sayısı	32	32	32	32	32

Not: Olasılık değeri parantez içinde verilmiştir.

*** p < 0.01

** p < 0.05

* p < 0.1

Tablo 19, 20 ve 21’de 26 gelişmekte olan ülke için bağımlı değişken olarak insani gelişme endeksini baz alınarak 5, 6 ve 7 bağımsız değişkenli 16 model oluşturulmuş ve test edilmiştir. Model 1, 4, 7, 11, 12, 14 ve 16’ta yer verilen emeğin ücret payı ve insani gelişme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bununla birlikte, emeğin ücret payı geriye kalan 9 tahmin modelinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir katsayıya sahiptir. Emek payı ve insani gelişme arasında Model 2, 5, 6, 8 ve 15’te %5, Model 3, 9, 10 ve 13’de %10 anlamlılık düzeyinde negatif bir korelasyonun olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için bazı modellerde emek payının insani gelişme üzerindeki etkisinin anlamsız çıkması veya gelişmiş ülkelerdeki gibi bu değişkenler arasında güçlü bir ilişki elde edilememesi, gelişmekte olan ülkelerin emek payına daha az önem verdiklerini göstermektedir. Beşeri sermaye değişkeninde dahil edildiği Model 1, 7 ve 12’de, gelişmekte olan ülkeler için emek payının insani gelişme üzerinde anlamsız bir etkisinin olduğunu özellikle vurgulamak gerekmektedir. Çünkü beşeri sermayenin göreceli olarak bu ülkelerde daha kıt olması ve bu nedenle ülkelerdeki gelir eşitsizliğinin daha fazla olması söylenebilmektedir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde eğitime ve nitelikli işgücüne daha fazla önem verilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Kısaca gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermaye olarak görülebilecek eğitilmiş nüfusun artması ile insani gelişmede olumlu etkilerin meydana gelebileceği çıkarımı yapılabilmektedir.

Gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkelerde enflasyonun insani gelişme üzerindeki etkisinin daha büyük negatif bir katsayıya sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bunun nedeni gelişmekte olan ülkelerin daha yüksek oranlarda enflasyona sahip olmaları gösterilebilir. Ayrıca bu ülkelerdeki gelir adaletsizliğinin de fazla olduğu düşünüldüğünde, enflasyona ilişkin tahmin edilen katsayının beklentiler doğrultusunda bir değer aldığı görülmektedir.

Tablo 19, 20 ve 21’deki Model 1, 5, 7 ve 12’de kamu harcamalarının insani gelişme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Fakat diğer tahmin modellerinde kamu harcamalarının İGE üzerinde etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır. Bom ve Erauskin (2022), gelişmiş ülkelerde devlet harcamaları ile işgücünün payı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulmuş olmasına rağmen gelişmekte olan ülkeler için hiçbir etki tespit edilememiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik birimlere yönelik transfer harcamalarının yeterli olmaması bir neden olarak gösterilebilmektedir. Ayrıca asgari ücretli çalışanların çok fazla sayıda olması,

kamusal harcamaların gelişmekte olan ÷lkelerde çok daha fazla olması gerekliliğini doğurmaktadır. Çünkü gelişmiş ÷lkeler gibi kalkınma aşamasını tam olarak tamamlayamamış ve dolayısıyla bireylerin kamu harcamalarına daha fazla ihtiyaçının olduğu düşün÷lmektedir. Ek olarak ulaşılan bu anlamsız bulgu, kamu harcamalarının gelişmekte olan ÷lkelerde gör÷len gelir eşitsizliğini giderici yönde olmadığını, sağlık ve eğitim gibi hük÷met harcamalarının gelişmiş ÷lkelere göre daha az olduğunu göstermektedir.

Gelişmekte olan ÷lkelerdeki modellerde ticari açıklık ve insani gelişme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiş olup, bu ÷lkelerin daha az dış ticaret hacmine sahip olmaları ulaşılan bu sonucu destekler niteliktedir. Çünkü ihracatın artması istihdam olanaklarının gelişmesini, üretim hacmin artmasına, teknolojik gelişme gibi unsurlara katkı sağlarken ithalatın gelişmesi teknoloji transferinin fazla olmasına ve ekonomik entegrasyonun hız kazanmasına neden olmaktadır. Fakat gelişmekte olan ÷lkeler gelişmiş ÷lkelere kıyasla ihracat ve ithalat kalemlerinde daha düşük bir paya sahiptir. Bu durum insani gelişme üzerinde dış ticaretin etkisinin gözlemlenememesine sebep olmaktadır.

Tablo 19, 20 ve 21’de doğrudan yabancı yatırımlarla insani gelişme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Gelişmekte olan ÷lkelere yapılan yabancı yatırımların azlığı, bu ÷lkelerin yatırımcılara güven vermemesi nedeni ile insani gelişmeyi etkileyecek düzeyde olmadığını göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırımların yeterince ÷lkeye girmemesi, gelişmekte olan ÷lkelerin teknolojiye erişmelerini engellemekle birlikte kişi başına düşen geliri de etkilemektedir. Bu sebeplerden dolayı bu ÷lkelerde sağlık ve eğitim harcamalarının daha düşük olduğu söylenebilmektedir.

Gelişmekte olan ÷lkelerde reel efektif döviz kuru ile insani gelişme arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Anlamlılık düzeyi Model 12’de % 5 diğer modellerde % 1 düzeyinde olduğu için iki değişken arasında güçlü bir ilişkinin olduğu gör÷lmektedir. Yukarıdaki açıklamalarda da bahsedildiği üzere, bir ÷lkenin yerli para biriminin değer kazanması ÷lkelerin dış ticaret açığına artırabileceğinden ve dolayısıyla kişi başına düşen GSYİH’yi azaltacağından dolayı; sağlık ve eğitim harcamalarını olumsuz şekilde etkileyerek insani gelişmeyi baskılayabilmektedir. Dolayısıyla bu negatif etki beklenen bir sonuçtur. Bununla birlikte gelişmekte olan

lkelerdeki döviz kurları gelişmiş ülkelere göre daha istikrarsız olduğundan bu ülkelerde insani gelişmenin döviz kurundan daha fazla etkilendiği belirtilebilmektedir.

Yukarıdaki tablolarda oluşturulan Model 5, 10, 11, 14, 15 ve 16’da kullanılan finansal gelişme ve insani gelişme arasında %1 düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Finansal gelişme ülkelere; teknoloji transferi, tasarruflarını daha iyi değerlendirme imkanları ve finansal araçlara ulaşılabilirlik sağladığından ülkelerin insani gelişmelerine olumlu bir etki yaratmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler için oluşturulan tahmin modellerinde sermaye açıklığına ilişkin katsayıların farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Yani gelişmekte olan ülkeler için sermaye açıklığı ile insani gelişme arasında istikrarlı bir ilişkinin olmadığı göze çarpmaktadır. Gelişmiş ülkelere göre gelişmekte olan ülkelere olan sermaye girişleri daha düşüktür. Bu ülkelere sermaye girişlerinin az olması, bireylerin teknolojiye erişimlerini azaltmakta, gelirlerini düşürmekte, sağlık ve eğitime ulaşılabilirliklerini engellemektedir.

Tablo 19. Gelişmekte Olan Ülkelerde 5 Bağımsız Değişkenli Modeller

Bağımlı Değişken: hdi						
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
labsh	0.0182 (0.287)	-0.0329** (0.025)	-0.0313* (0.080)	-0.0160 (0.300)	-0.0274** (0.027)	-0.0329** (0.025)
gdp	0.235 *** (0.000)	0.381 *** (0.000)	0.382 *** (0.000)	0.387 *** (0.000)	0.311 *** (0.000)	0.381 *** (0.000)
inf		-6.73 *** (0.009)	-6.08 *** (0.010)	-7.84 *** (0.005)		-6.73 *** (0.009)
govexpe	0.0011* (0.058)	0.0014 (0.138)	0.0014 (0.123)		0.0014* (0.075)	0.0014 (0.138)
hc	0.1145 *** (0.000)					
trade		0.00006 (0.437)		0.00004 (0.695)	-0.00007 (0.379)	0.00006 (0.437)
fdi			0.0005 (0.124)			
reer	-9.42 *** (0.005)			-0.00004 *** (0.000)		
fdIndex					0.1778 *** (0.000)	
Sabit	-0.4905 *** (0.000)	-0.7406 *** (0.000)	-0.7414 *** (0.000)	-0.7404 *** (0.000)	-0.5294 *** (0.000)	-0.7406 *** (0.000)
R ²	0.9074	0.7770	0.7788	0.7793	0.8076	0.7770
Gözlem sayısı	780	780	780	780	780	780
Grup Sayısı	26	26	26	26	26	26

Not: Olasılık değeri parantez içinde verilmiştir.

*** p < 0.01

** p < 0.05

* p < 0.1

Tablo 20. Gelişmekte Olan Ülkelerde 6 Bağımsız Değişkenli Modeller

Bağımlı Değişken: hdi					
	Model 7	Model 8	Model 9	Model 10	Model 11
labsh	0.0182 (0.291)	-0.0287** (0.031)	-0.0291* (0.054)	-0.0205* (0.088)	-0.0039 (0.748)
gdp	0.235*** (0.000)	0.383*** (0.000)	0.380*** (0.000)	0.311*** (0.000)	0.316*** (0.000)
inf		-7.01*** (0.008)	-6.26** (0.025)	-3.83 (0.134)	-4.46 (0.105)
govexpe	0.0011* (0.057)	0.0012 (0.220)	0.0014 (0.154)	0.0013 (0.144)	
hc	0.1145*** (0.000)				
trade		0.00005 (0.528)	0.00005 (0.492)		
fdi	-8.28 (0.986)				0.0005 (0.388)
reer	-9.42*** (0.005)	-0.00003*** (0.000)		-0.00003*** (0.000)	-0.00004*** (0.000)
fdIndex				0.1714*** (0.000)	0.1678*** (0.000)
kaopen			0.0009 (0.224)		
Sabit	-0.4905*** (0.000)	-0.7398*** (0.000)	-0.7356*** (0.000)	-0.5313*** (0.000)	-0.5368*** (0.000)
R ²	0.9074	0.7816	0.7772	0.8122	0.8104
Gözlem sayısı	780	780	780	780	780
Grup Sayısı	26	26	26	26	26

Not: Olasılık değeri parantez içinde verilmiştir.

*** p < 0.01

** p < 0.05

* p < 0.1

Tablo 21. Gelişmekte Olan Ülkelerde 7 Bağımsız Değişkenli Modeller

Bağımlı Değişken: hdi					
	Model 12	Model 13	Model 14	Model 15	Model 16
labsh	0.0130 (0.467)	-0.0243* (0.087)	-0.0196 (0.155)	-0.0236** (0.030)	-0.0180 (0.124)
gdp	0.237*** (0.000)	0.381*** (0.000)	0.305*** (0.000)	0.311*** (0.000)	0.312*** (0.000)
inf		-6.48** (0.024)	-2.33 (0.424)	-3.67 (0.135)	-3.52 (0.154)
govexpe	0.0011** (0.041)	0.0012 (0.241)	0.0013 (0.114)	0.0012 (0.166)	0.0013 (0.128)
hc	0.1153*** (0.000)				
trade		0.00004 (0.598)	-0.00008 (0.333)	-0.00008 (0.329)	
fdi	0.0003 (0.553)				0.0034 (0.354)
reer	-8.94** (0.017)	-0.00003*** (0.000)		-0.00003*** (0.000)	-0.00003*** (0.000)
fdIndex			0.17917*** (0.000)	0.17638*** (0.000)	0.16852*** (0.000)
kaopen	-0.0013*** (0.004)	0.0010 (0.161)	0.0019* (0.099)		
Sabit	-0.4969*** (0.000)	-0.7341*** (0.000)	-0.5117*** (0.000)	-0.5251*** (0.000)	-0.5353*** (0.000)
R ²	0.9078	0.7819	0.8090	0.8127	0.8130
Gözlem sayısı	780	780	780	780	780
Grup Sayısı	26	26	26	26	26

Not: Olasılık değeri parantez içinde verilmiştir.

*** p < 0.01

** p < 0.05

* p < 0.1

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında 1990-2019 yılları arasında 32 gelişmiş, 26 gelişmekte olan ülkelerin verileri Discroll-Kraay tahmincisi sabit etkiler modeli kullanılarak emek payı ve insani gelişme ilişkisi incelenmiştir. Bu ekonometrik analiz yapılırken beşeri sermaye, kişi başına düşen GSYİH, kamu harcamaları, enflasyon, reel döviz kuru, ticari açıklık, finansal gelişme, sermaye açıklığı ve doğrudan yabancı yatırımlar gibi diğer ekonomik göstergelerde tahmin modellerine eklenmiştir. Analiz bulguları, emek payı ve insani gelişme arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu negatif ilişkinin, ülkelerdeki gelir dağılımının adaletsiz olmasından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Ülkelerde asgari ücretli çalışan sayısının fazla olması ve gelir eşitsizliğinden dolayı emeğin aldığı ücret payının düşük olması sonucu ile karşılaşılabilmektedir. Son yıllarda, gelişmiş ülkelerde teknolojinin ilerlemesi ve küreselleşme sonucunda emek payından sermaye payına doğru bir kaymanın olduğu görülmektedir. Emek payının bu düşüşü ülkelerdeki gelir eşitsizliğini de etkilemekte ve gelirler arasında adaletsizlik olmasına neden olabilmektedir.

Bu çalışma kapsamında yapılan ekonometrik analizlerde beşeri sermaye değişkeni ile insani gelişme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunması, işgücünün niteliğinde ve eğitim düzeyinde meydana gelen artışların insani gelişmeye bir katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Emek payı, yüksek eğitim düzeyini ve nitelikli işgücünü kapsamadığı için adaletsiz ücret dağılımlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla bu adaletsiz gelir dağılımı emek payı ve insani gelişme arasındaki korelasyonun negatif olması sonucunu doğurmaktadır. Bununla birlikte; kişi başına düşen GSYİH, hükümet harcamaları, ticari açıklık, finansal gelişme, sermaye açıklığı ve doğrudan yabancı yatırımlar ile insani gelişme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkiye rastlanmıştır. Elde edilen bu bulgular beklentiler doğrultusunda bir sonuç olmakla, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklılık göstermiştir. Özellikle finansal açıklık, ticari açıklık, sermaye açıklığı ve doğrudan yabancı yatırımlar konusunda gelişmekte olan ülkelerde bu anlamlı ve pozitif ilişki ya daha düşük bir katsayıya sahip ya da istatistiksel olarak anlamsız bulunulmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin ticaret hacimlerinin, finansal gelişmişliklerinin, sermaye açıklıklarının düşük olması ve o ülkelere yapılan yatırımların azlığının, bu sonuçlara ulaşılmasında önemli bir etken olduğu çıkarımında bulunulabilmektedir. Ayrıca enflasyon ve reel döviz kurları ile insani gelişme arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu görülmektedir.

Bütün analizlerde enflasyon katsayısının diğer değişkenlerin katsayısından daha büyük olduğu sonucuna varılmıştır. Enflasyonun insani gelişme üzerindeki etkisinin daha fazla olduğunu özellikle gelişmekte olan ülkelerde politika yapıcıların enflasyonu önleyici kararlar almaları gerekliliğini göstermektedir. Enflasyonist ortamlarda bireylerin tüketim kararları değişebileceği için eğitim ve sağlık harcamaları azalabilmekte ve bireysel gelirleri düşebilmektedir. Bu durum ise insani gelişmenin yavaşlamasına veya azalmasına sebep olabilmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki enflasyon rakamları istikrarlı bir seyir gösterdiği için gelişmekte olan ülkelerde insani gelişmenin enflasyondan daha fazla etkilendiği söylenebilmektedir. Diğer taraftan, reel döviz kurları gelişmiş ülkelerde genellikle daha durağan olduğundan ve gelişmekte olan ülkelerde ise daha dalgalı bir seyir gösterdiğinden insani gelişme üzerindeki etkisinin farklılaştığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, reel döviz kurları gelişmekte olan ülkelerde insani gelişmeyi daha fazla etkileyebilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ülkelerin yerli parasındaki değer artışı ihracatları üzerinde olumsuz bir etki gösterebileceğinden dış ticaret açığının tetiklenmesine ve bunun sonucunda da GSYİH'nin azalmasına neden olabilmektedir. Yapılan analizler sonucunda gelişmiş ülkelerde açıklayıcı değişkenlerin insani gelişme üzerindeki etkisinin gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Ulaşılan bulgulardan hareketle politika yapıcılara çeşitli politika önerileri sunulabilmektedir. İnsani gelişmenin gelişmekte olan ülkelerde iyi seviyelere çıkarılabilmesi için kamu harcamalarının sağlık eğitim gibi alanlara yapılması gerekmektedir. Transfer harcamalarının artırılması ve devletin bireylere destek olması önerilmektedir. Kamunun yapmış olduğu bu destekler sayesinde daha eğitilmiş, daha nitelikli işgücü ortaya çıkacağından dolayı emek payındaki bu ücret farklılıkları da azalmış olacaktır. İşgücünün niteliği, kalitesi ve eğitimi artıktıkça pazarlık güçleri de artacak bu da ücretlerine yansıtacaktır. Beşeri sermaye verisi ile insani gelişme arasında pozitif bir ilişki olması buna örnek gösterilebilir. Yukarıda açıklamalardan hareketle işgücü desteklenirse emek payı da insani gelişmeyi olumlu etkileyebilecektir. Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarının gelişmiş ülkelere göre daha az olması ve devlet desteğinin azlığı bu ülkelerdeki insani gelişmenin daha düşük çıkmasına ve emek payının ücretlerinde adaletsizliğe neden olmaktadır. Yine gelişmekte olan ülkelerde ticaret hacmini artırıcı destekler sağlanması, özellikle ihracatın artırılması, ülkelerdeki endüstrilerin geliştirilip katma

değeri daha yüksek ürünler üretmeleri gerekmektedir. Finansal gelişme; piyasalardaki fonların etkin dağılımına, bireylerin finansal araçlara ulaşabilmelerine, ticaretin kolaylaşmasına ve finansal sistemin kontrol altında olmasıyla bireylerin kendilerini güvende hissetmelerine neden olabilmektedir. Kaynak dağılımı ve sermaye birikiminde etkinliği artırabilmektedir. Teknolojik yeniliklerle beraber uzun dönemli yatırımların artması, ülkelerin refah seviyesinin artmasını sağlayabilir ve dolayısıyla insani gelişme de bundan olumlu bir şekilde etkilenebilir. Bu sebeplerden dolayı gelişmekte olan ülkelerde politika yapıcılar finansal gelişmeyi artırıcı kararlar almalıdır.

Doğrudan yabancı yatırımlar ve ülkelerin sermaye girişlerini artırmaları, ülkelerdeki istihdamı artırabileceğinden bilgi ve teknolojinin transferi ile birlikte kaliteli ve nitelikli işgücüne sahip olabileceklerdir. Bu hem emek payındaki ücret adaletsizliğini ortadan kaldırabilir hem de insani gelişmeye olumlu bir etki yapabilir. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerde asgari ücretli sayısının fazla olması gelir dağılımında bir eşitsizliğe neden olmakta ve emek payını düşürmektedir. Ayrıca enflasyonist ortamlar, gelir eşitsizliğini tetiklediğinden hem emek payını hem de insani gelişmeyi olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle politika yapıcıların enflasyonu daha düşük bir seviyede tutacak önlemler alması gerekmektedir. Reel döviz kurlarının artışı, ihracatın azalmasına ithalatın artmasına sebep olabileceği için insani gelişme ve emek payı üzerinde olumsuz etki edebilmektedir. Bu sebeple, yine merkez bankalarının para politikalarıyla ülkenin para biriminin daha istikrarlı bir seyir göstermesini sağlamaları gerekmektedir. Kişi başına düşen GSYİH insani gelişmeyi olumlu etkileyen değişkenlerden biri olup ülkelerin üretim hacimlerini artırabilmesi için yatırımcılara, politika yapıcılar tarafından destekler sağlanmalıdır.

Bu çalışma için bazı kısıtlar bulunmaktadır. Özellikle analizde kullanılan insani gelişme endeksi; sağlık, eğitim ve gelir endekslerinin ortalaması alınarak Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan veri setidir. Tüm ülkeler için aynı şekilde hesaplanan bu veri seti gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler açısından temel farklılıkları göz ardı etmektedir. Bu ülke gruplarının ekonomik göstergeleri ve gelir dağılımları birbirlerinden çok farklı olduğundan bu hesaplama yönteminin her ülke grubu için doğru sonuç vermeme ihtimalinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalar öneri olarak bu ülke grupları için farklı hesaplama yöntemleri kullanılması gerektiği ifade edilebilmektedir. Bu ülkelerdeki

gelir adaletsizlikleri sonuçları etkileyebilmektedir. Ayrıca bundan sonraki çalışmalarda sağlık, gelir ve eğitim endeksleri ayrı ayrı analize dahil edilebilir. Böylelikle ülkeler açısından farklılıkların iyi tespit edilebilmesine olanak sağlayabilecektir. Bu sayede yukarıda üzerinde durulan diğer ekonomik değişkenlerin etkisi ve ülkelerdeki sağlık, eğitim ve gelir farklılıkları daha net ortaya koyulabilecektir. Bununla birlikte analizlere farklı ülke grupları da dahil edilerek çalışmanın sınırları genişletilebilir. Ayrıca yapılan bu tez çalışmasında sadece bir adet tahminci kullanılmıştır. Gelecek çalışmalarda birden fazla tahminci kullanılarak sonuçlar arasında kıyaslama daha iyi yapılabilir. Bu çalışmanın analizinde insani gelişmenin belirleyicileri arasına daha farklı bağımsız değişkenler eklenerek gelecek çalışmalar tarafından tahmin modelleri genişletebilecektir.

KAYNAKÇA

- Acemoglu, D. and Restrepo, P. (2019). Automation and new tasks: How technology displaces and reinstates Labor. *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 3-30.
- Adeleke, O. and McSharry, P., E. (2022). Female enrollment, child mortality and corruption are good predictors of a country's UN Education Index. *International Journal of Educational Development*, 90(2022), 102561.
- Ahsan, N. and Mitra, D. (2014). Trade liberalization and labor's slice of the pie: Evidence from Indian firms. *Journal of Development Economics*, 108(2014) 1–16.
- Akhmat, G., Zaman, K. and Shukui, T. (2014). Impact of financial development on SAARC'S human development. *Quality & Quantity*, 48(5), 2801-2816.
- Alderson, A. and Nielsen, F. (2002). Globalization and the great U-turn: income inequality trends in 16 OECD countries. *American Journal of Sociology*, 107(5), 1244-99.
- Amable, B. and Gatti, D. (2004). Product market competition, job security and aggregate employment. *Oxford Economic Papers*, 56(4), 667–686.
- Amable, B. And Gatti, D. (2006). Labor and product market reforms: questioning policy complementarity. *Industrial and Corporate Change*, 15(1), 101–122.
- Anselmann, A. (2020). *Secular stagnation theories. A Historical and contemporary analysis with a focus on the distribution of income*. Springer.
- Aravind, M. (2019). Economic performance and human development: A Critical examination on SAARC Region. *The Romanian Economic Journal*. 71, 79-92.
- Arpaia, A., Pérez, E., & Pichelmann, K. (2009). Understanding labour income share dynamics in Europe (Economic Papers No. 379).

- Atiyas, I. (2009). Recent Privatization Experience of Turkey: A Reappraisal. Z. Onis and F. Senses (Ed.). *Turkey and the Global Economy: Neo-liberal Restructuring and Integration in the Post-Crisis Era* (pp. 101-123). London and New York: Routledge.
- Atkinson, A. B. (1983). *The Economics of Inequality*. Oxford: Clarendon Press.
- Atkinson, A. B. (2009). Factor Shares: The Principal Problem of Political Economy? *Oxford Review of Economic Policy*, 25(1), 3-16.
- Autor, D., Dorn, D., Katz, L. F., Patterson, C., & Reenen, J. V. (2020). The fall of the labor share and the rise of superstar firms. *Quarterly Journal of Economics*, 135, 645–709.
- Avcı, P., Sarıgül, S., Karataşer, B., Çetin, M. ve Aslan, A. (2024). Analysis of the relationship between tourism, green technological innovation and environmental quality in the top 15 most visited countries: evidence from method of moments quantile regression. *Clean Technologies and Environmental Policy*. <https://doi.org/10.1007/s10098-023-02708-8>
- Azam, M., Khan, S., Zainal, Z. B., Karuppiyah, N. ve Khan, F. (2015). Foreign direct investment and human capital: Evidence from developing countries. *Investment Management and Financial Innovations*, 12(3), 155-162.
- Balcı, E. ve Özcan, S. (2019). İnsani gelişmişlik ve büyüme arasındaki ilişki: OIC ülkeleri üzerinde bir analiz. *Sakarya İktisat Dergisi*, 8(3), 222-235.
- Barro, R. J. and X. Martin, X. S. (1995). *Economic growth*. New York: McGraw-Hill.
- Becker, G. S. (2002). The Age of human capital. Lazear, E.P (ed.). *In Education in the Twenty-First Century* (p. 3-8). Stanford: Hoover Institution Press.
- Bertoli S. and Farina F. (2007). *The Functional Distribution of Income: A Review of the Theoretical Literature and of the Empirical Evidence around its Recent Pattern in European countries*. Department of Economic Policy, Finance and Development, University of Siena.

- Bises, B., Bloise, F. and Scialà, A. (2023). Labor share as an "automatic stabilizer" of income inequality. *International Tax and Public Finance*, 31, 511-532. <https://doi.org/10.1007/s10797-023-09782-0>
- Blanchard, O. and Giavazzi, F. (2003). Macroeconomic effects of regulation and deregulation in goods and labour markets. *Quarterly Journal of Economics*, 118(3), 879–907.
- Blanchard, O. and Giavazzi, F. (2003). Macroeconomic effects of regulation and deregulation in goods and labor markets. *Quarterly Journal of Economics*, 118(3), 879–907.
- Bom, P., R., D. ve Erauskin, I. (2022). Productive government investment and the labor share. *International Review of Economics and Finance*, 82(2022), 347-363.
- Brady, D. and Wallace, M. (2000). Spatialization, foreign direct investment and labor outcomes in the American States, 1978–1996, *Social Forces*, 79(1), 67–99.
- Bulut, Ş., Babacan, A. ve Ertekin, Ş. (2021). Ekonomik büyümenin belirleyicilerinin farklı insani gelişmişlik düzeyindeki ülkelere göre analiz. *Sayıştay Dergisi*, 32(120), 113-114.
- Campano, F. and Salvatore, D. (2006). *Income Distribution*. Oxford University Press.
- Carbonero, F., Offermanns, C., J. And Weber, E. (2023). The fall of the labor income share: The role of technological change and hiring frictions. *Review of Economic Dynamics*, 49 (2023), 251-268.
- Carvalho, A., Nepal, R. and Jamasb, T. (2016). Economic reforms and human development: evidence from transition economies. *Applied Economics*, 48(4), 1330-1347.
- Cette, G., Koehl, L. and Philippon, T. (2020). Laborshare. *Economics Letters*, 188 (2020), 108979.

- Chandio, A., Sethi, N., Dash, P. Ve Usman, M. (2022) Towards sustainable food production: What role ICT and technological development can play for cereal production in Asian-7 countries? *Computers and Electronics in Agriculture*, 202(2022), 107368.
- Chikalipah S. and Makine, D. (2019). Economic growth and human development: Evidence from Zambia. *Sustainable Development*, 27, 1023–1033.
- Chikalipah, S. and Makina, D. (2019). Economic growth and human development: Evidence from Zambia. *Sustainable Development*, 27(6), 1023-1033.
<https://doi.org/10.1002/sd.1953>
- Chowdhury, E. K. and Chowdhury, R. (2023). Role of financial inclusion in human development: Evidence from Bangladesh, India and Pakistan. *Journal of the Knowledge Economy*. Erişim adresi:
<https://link.springer.com/article/10.1007/s13132-023-01366-x>
- Coe, D. and D. Snower (1997). *Policy complementarities: the case for fundamental labour market reform*. Erişim adresi:
<https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/Policy-Complementarities-The-Case-for-Fundamental-Labor-Market-Reform-2067>
- Dafermos, Y. and Papatheodorou, C. (2015). Linking functional with personal income distribution: A Stock-flow consistent approach. *International Review of Applied Economics*, 29(6), 787–815
- Dasic, B. et. (2020). Human development index in a context of human development: Review on the western Balkans countries. *Brain and Behavior*, 10(9), 1-12.
- Dasic, B., Devic, Z., Denic, N., et al. (2020). Human development index in a context of human development: Review on the western Balkans countries. *Brain Behav.*, 10. <https://doi.org/10.1002/brb3.1755>

- Daudey, E. and Garcia-Penalosa, C. (2007). The Personal and the Factor Distributions of Income in a Cross-Section of Countries. *Journal of Development Studies*, 43(5), 812-829.
- de Serres, A., Scarpetta, S., & de la Maisonneuve, Ch. (2002). *Sectoral shifts in Europe and the United States: How they affect aggregate labour shares and the properties of wage equations (Economics Department Working Papers No. 326)*. Paris: OECD Publishing.
- Demirbaş, D. and Delgado, J. L. A. (2021). Comparison of Argentina and Turkey in calculation of regional human development index. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1) 204-210.
- Djokoto, J. G., Pomeyie, P. and Wongnaa, C. A. (2023). Foreign direct investment in food manufacturing and stages of human development. *Cogent Economics & Finance*, 11(2). <https://doi.org/10.1080/23322039.2023.2267738>
- Driscoll, J.C. and Kraay, A.C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549-560.
- Dünhaupt, P. (2013). *Determinants of functional income distribution: Theory and Empirical evidence*, International Labour Organization, (Global Labour University Working Paper No: 18, November). OECD.
- Dünhaupt, P. (2017). Determinants of labour's income share in the era of financialisation. *Cambridge Journal of Economics*, 41(1), 283–306.
- Erauskin, I. (2020). The labor share and income inequality: some empirical evidence for the period 1990-2015. *Applied Economic Analysis* 28(84), 173-195
- EU-Commission. (2007). *Employment in Europe*. Brussels: European Commission
- Fadilah, A., Ananda, C. F. and Kaluge, D. (2018). A panel approach: How does government expenditure influence human development index? *Jurnal Ekonomi dan Studi Pembangunan*, 10(2), 130-139.

- Fedotenkov, I. (2019). Corporate labour share of income and the shadow economy: A cross-country analysis. *Applied Economics Letters*, 26(4), 302–305.
- Filauro, S., Grunberger, K. and Narazani, E. (2023). The Impact of minimum wages on income inequality in the EU. *JRC Working Papers on Taxation & Structural Reforms 2023-04*. Erişim adresi: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC131596>
- Fischer, S. (1993). The role of macroeconomic factors in growth. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 485-512.
- Fleurbaey, M. and Blanchet, D. (2013). *Beyond GDP: Measuring welfare and assessing sustainability*. Oxford: Oxford University Press.
- Gawrycka, M. and Szymczak, A. (2019). Reasons behind changes in the share of labour in national income in the Polish economy: Selected aspects. *Journal of Economics and Management*, 36(2), 5-18.
- Global Wage Report 2012/13 (2013). *Global Wage Report 2012/13: Wages and Equitable Growth*. Geneva: International Labour Office.
- Glyn, A. (2009). Functional distribution and inequality. In W. Salverda, B. Nolan & T. M. Smeeding (Eds.). *Economic Inequality*. Oxford: Oxford University Press.
- Goldfarb, R. S. & Leonard, T. C. (2005). Inequality of what among whom? Rival conceptions of distribution in the 20th Century. *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, 23(A), 75-118.
- Goldin, C. and Katz, L. (2008). *The race between education and technology*. Harvard University Press.
- Gollin, D. (2002). Getting income shares right. *Journal of Political Economy*, 110(2), 458-474.
- Gomme, P. and P. Rupert. (2004). *Measuring labor's share of income: Policy discussion paper 7*. Cleveland: Federal Reserve Bank of Cleveland.

- Grimm, M., Harttgen, K., Klasen, S. & Misselhorn, M. (2008). A Human Development Index by Income Groups. *World Development*, 36(12), 2527-2546. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2007.12.001>
- Growiec, J. (2012). Determinants of the labor share. *Eastern European Economics*, 50(5), 23–65.
- Grubaugh, S. G. (2015). Economic growth and growth in human development. *Applied Econometrics and International Development*, 15(2), 5-16.
- Guerriero, M. (2012). *The Labour Share of Income around the World: Evidence from a Panel Dataset*. Erişim adresi: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/484346/adbi-wp920.pdf>
- Guscina, A. (2006). *Effects of Globalization on Labor's Share in National Income: IMF Working Paper no. 06/294*. IMF. Erişim adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Effects-of-Globalization-on-Labors-Share-in-National-Income-19244>
- Hamid, Z. and Amin, R. M. (2013). Trade and human development in OIC Countries: A Panel data analysis. *Islamic Economic Studies*, 21(2), 55-70.
- Harrison, A. (2005). *Has globalization eroded labor's share? Some cross-country evidence (MPRA Paper No. 39649)*. CA, Berkeley: University of California at Berkeley and NBER.
- Harrison, A. (2002). *Has Globalization Eroded Labor's Share? Some Cross-Country Evidence*. Mimeo: University of California at Berkeley.
- Haseeb, M., Suryanto, T., Hartani N., H. and Jermisittiparsert, K. (2020). Nexus between globalization, income inequality and human development in Indonesian economy: Evidence from application of partial and multiple wavelet coherence. *Social Indicators Research*, 147, 723–745.
- HDR (1990). *Human development report 1990*. Erişim adresi: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1990>

- HDR (1999). *Human development report 1999*. Erişim adresi: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1999>
- HDR (2010). *Human development report 2010*. Erişim adresi: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2010>
- Helpman, E. (2018). *Globalization and inequality*. Harvard University Press.
- Hildreth, C. (1950). *Combining Cross- Section Data and Time Series: Cowles Commission Discussion Paper: Statics No:347*. Erişim adresi: <https://cowles.yale.edu/sites/default/files/2022-08/r1949-50.pdf>
- Houthakker, H. S. (1955). The Pareto distribution and the Cobb-Douglas Production Function in activity analysis. *Review of Economic Studies*, 23(1), 27-31.
- IMF (2003). *Unemployment and labour market institutions: Why reforms pay off*. Erişim adresi: https://www.ilo.org/integration/themes/pci/WCMS_079157/lang--en/index.htm
- Irmen, A. (2021). Automation, growth, and factor shares in the era of population aging. *Journal of Economic Growth*, 26, 415–453.
- Jaumotte, F and Tytell, I. (2007). *How has the globalization of labor affected the labor share in advanced countries?* IMF. Erişim adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/How-Has-The-Globalization-of-Labor-Affected-the-Labor-Income-Share-in-Advanced-Countries-21520>.
- Jawaid, S. T. and Waheed, A. (2017). Contribution of International Trade in Human Development of Pakistan. *Global Business Review*, 18(5), 1155–1177.
- Jayadev, A. and Epstein, G. (2007). *The Correlates of rentier returns in OECD Countries*. Erişim adresi: <https://doi.org/10.7275/1282585>
- Johnson, D. G. (1954). The functional distribution of income in the United States, 1850-1952. *The Review of Economics and Statistics*, 36(2), 175-182.

- Jones, Ch. I. (2005). The shape of production functions and the direction of technical change. *Quarterly Journal of Economics*, 120(2), 517-549.
- Karabarbounis, L. and Neiman, B. (2014). The global decline of the labor share. *The Quarterly Journal of Economics*, 129(1), 61–103.
- Kehrig, M., and Vincent, N. (2017). *Growing Productivity Without Growing Wages: The Micro-Level Anatomy of the Aggregate Labor Share Decline*. Erişim adresi: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w25275/w25275.pdf
- Kim, Y., M. and Park, K., S. (2020). Labour share and economic growth in OECD Countries. *Global Economic Review*, 49(1), 1–22.
- Kinnunen, J., Androniceanu, A. and Georgescu, I. (2019). *The role of economic and political features in classification of countries- in-transition by human development index*. *Informatica Economică*, 23(4), 26-40.
- Koeniger, W. and Vindigni, A. (2003). *Employment protection and product market regulation: IZA Discussion Papers 880*. Erişim adresi: <https://docs.iza.org/dp880.pdf>
- Kravis, I. B. (1959). Relative income shares in fact and theory. *The American Economic Review*, 49(5), 917-949.
- Kristal, T. (2010). Good times, bad times: Postwar labor's share of national income in capitalist democracies. *American Sociological Review*, 75(5), 729–63.
- Krueger, A. B. (1999). Measuring labor's share. *The American Economic Review*, 89(2), 45-51.
- Kuh, E. (1959). The validity of cross- sectionally estimated behavior equations in time series actions. *Econometrica*, 27, 197-214.
- Kuznets, S. (1959). Quantitative aspects of the economic growth of nations: IV. Distribution of national income by factor shares. *Economic Development and Cultural Change*, 7(3), 1-100.

- Le, H. (2020). The Impact of financial integration on the labor share of income: An empirical evidence from a panel dataset. *The Indian Journal of Labour Economics*, 63, 597–627
- Lee, K., & Jayadev, A. (2005). The effects of capital account liberalization on growth and the labor share of income: Reviewing and extending the cross-country evidence. In G. Esptein (Eds.), *Capital flight and capital controls in developing countries* (pp. 15-50). Cheltenham: Edward Elgar.
- Lehmann, L. and Muravyev, A. (2012). Labour market institutions and labour market performance. What can we learn from transition countries. *Econ. Transition*, 20(2), 235–269.
- Lei, Kun-Ying, (2023). *Labor Share and Income Inequality: Inequality Between-Skill*. Erişim adresi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4569470>
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Lübker, M. (2007). *Labour shares: Technical brief no. 1*. Geneva: ILO.
- Maarek, P. and Orgiazzi, E. (2020). Development and the Labor Share. *The World Bank Economic Review*, 34(1), 232–257.
- Maarek, P. and Orgiazzi, E. (2020). Development and the labor share. *The World Bank Economic Review*, 34(1), 2020, 232–257 doi:10.1093/wber/lhy001.
- Manyika, J., Mischke, J., Bughin, Woetzel, J., Krishnan, M. and Cudre, S. (2019). *A new look at the declining labor share of income in the United States*. McKinsey Global Institute. Erişim adresi: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/a-new-look-at-the-declining-labor-share-of-income-in-the-united-states>
- Mbabazi, G. (2017). *The Impact of Trade on Human Development in Sub-Saharan Africa (SSA)*. (Master Thesis). Erişim adresi: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1137004/FULLTEXT01.pdf>

- Mezzetti, C. and Dinopoulos, E. (1991). Domestic unionization and import competition. *Journal of International Economics*, 31(1-2), 79-100.
- Mittal, C., Griskevicius V. and Haws, K. L. (2020). From cradle to grave: how childhood and current environments impact consumers' subjective life expectancy and decision-making. *Journal of Consumer Research*, 47, 350-372.
- Nash, J. (1950) The bargaining problem. *Econometrica*, 18(2), 155-162.
- Nickell, S. (1997). Unemployment and labour market rigidities: Europe versus North America. *Journal of Economic Perspectives*, 11(3), 55–74.
- Nickell, S. (1999). Product markets and labour markets. *Labour Economics*, 6(1), 1–20.
- OECD (1997). *Employment Outlook*. Paris: OECD.
- OECD (2022). *Handbook for Internationally Comparative Education Statistics*. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1787/9789264279889-en>.
- OECD (2022). *Life expectancy at birth*. Erişim adresi: <https://data.oecd.org/healthstat/life-expectancy-at-birth.htm>
- Omonga, K., M. (2012). *The Effects Of Governance on Economic Growth and Human Development In Sub-Saharan Africa: An Empirical Investigation Using Cross Sectional and Panel Analysis*. (Master Thesis). University Of Johannesburg.
- Onakoya, A., Johnson, B., and Ogundajo, G. (2019). Poverty and trade liberalization: Empirical evidence from 21 African countries. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 32(1), 635-656.
- Otsubo, S. (1996). Globalization: A new role for developing countries in an integrating world. The World Bank.

- Öz, B., Avan S. and Kar, M. (2010). Kümeleme analizi ile Türkiye ve AB Ülkelerinin beşeri sermaye göstergeleri açısından karşılaştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1).
- Özdemir, O. (2019). Emek payının hesaplanması: Farklı yaklaşımlar, farklı paradigmlar. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 41-57.
- Özer, M. ve Çiftçi, N. (2009). Ar-Ge tabanlı içsel büyüme modelleri ve Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: OECD ülkeleri panel veri analizi. *The Journal of Social Economic Research*. 8(16). 219-240.
- Patel, G. and Annapoorna, M. S. (2019). Public education expenditure and its impact on human resource development in India: An empirical analysis. *South Asian Journal of Human Resources Management*, 6 (1), 97-109.
- Paul, S. (2020). *Labor income share*. Singapore: Palgrave Macmillan
- Paul, S. and Isaka, H. (2019). *Labor Income Share at the Firm Level: Global Trends: IZA Discussion Paper No. 12852*. Erişim adresi: <https://docs.iza.org/dp12852.pdf>
- Peker, A. E. And Kubar, Y. (2016). The effect of human capital on economic growth: Panel data analysis. *IHANAS 2016: International Human and Nature Sciences: Problems and Solution Seeking Congress*, October 7 – 9.
- Petrakos, G., Rontos, K., Salvati, L., Vavoura, C. and Vavouras, I. (2023). Income Inequality in the Over-Indebted Eurozone Countries and the Role of the Excessive Deficit Procedure. *Open Economies Review*. <https://doi.org/10.1007/s11079-023-09720-x>
- Petreski, M. (2021). Has globalization shrunk manufacturing labor share in transition economies? *Journal of Comparative Economics*, 49(2021), 201–211
- Pollin, R. (2000). *Globalization, inequality and financial instability: Confronting the Marx, Keynes and Polanyi problems in advanced capitalist economies: PERI Working Paper no. 8*. Erişim adresi: <https://doi.org/10.7275/1274354>

- Prante, F. J. (2018). Macroeconomic effects of personal and functional income inequality: Theory and empirical evidence for the US and Germany. *Panoeconomicus*, 65, 289-318
- Prasetyo, A. D. ve Zuhdi, U. (2013). The government expenditure efficiency towards the human development. *Procedia Economics and Finance*, 5(2013), 615-622.
- Ranis, G. (2004). *Human Development and economic growth*, Yale University Discussion paper No. 887. Erişim adresi: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/98324/1/cdp887.pdf>
- Ranis, G., Stewart, F., Ramire, A. (2000). Economic growth and human development. *World Development*, 28(2), 197-219
- Rao, N., D. and Min, J. (2018). Decent living standards: material prerequisites for human wellbeing. *Social Indicators Research*, 138, 225–244.
- Ricardo, D. (1965) *Principles of political economy and taxation* (3rd ed.). London: Dent Dutton.
- Riddell, A., Niño-Zarazúa, M., (2016). The effectiveness of foreign aid to education: What can be learned? *International Journal of Educational Development*, 48, 23–36
- Romer, P. M. (1989). *Human capital and growth: Theory and evidence*. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Roy, K. C and Clark, C. (2019). *A Discourse on economic development*. New York: Nova.
- Sehrawat, M., & Giri, A. K. (2014). The relationship between financial development indicators and human development in India. *International Journal of Social Economics*, 41(12), 1194-1208.
- Sen, A. (1985). *Commodities and capabilities*. Oxford Universit Press.

- Sen, A. (1985). Well-Being, agency and freedom: The Dewey lectures 1984. *The Journal of Philosophy*, 82(4), 169-221.
- Sergi, B., S., Balashova, S. and Ratner, S. (2023). The labour share, government expenditure and income inequality of post-Soviet countries. *economies*, 2023, 11(12), 288. <https://doi.org/10.3390/economies11120288>
- Sharma, B. and Gani, A. (2004). The Effects of foreign direct investment on human development. *Global Economy Journal*, 4(2), 1-20. <https://doi.org/10.2202/1524-5861.1049>
- Siebert, H. (1997). Labor market rigidities: at the root of unemployment in Europe. *Journal of Economic Perspectives*, 11(3), 37–54.
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. London: W. Strahan & T. Cadell.
- Solow, R. M. (1958). A Skeptical note on the constancy of relative shares. *American Economic Review*, 48(4), 618-631.
- Subaşı, T. (2015). What is globalization and what is not? A Historical perspective. *Florya Chronicles of Political Economy*, 1(1), 1-38.
- Suchanek, L. (2009). *labour shares and the role of capital and labour market imperfections: Bank of Canada discussion paper 2009-2*. Erişim adresi: <https://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2010/01/dp09-2.pdf>
- Suri, T., Boozer, M. A., Ranis, G. and Stewart, F. (2011). Paths to success: The relationship between human development and economic growth. *World Development*, 39(4), 506-522.
- Svejnar, J. (1999). Labor markets in the transitional central and Eastern European economies. In: Ashenfelter, O., Card, D. (Eds.). *Handbook of Labor Economics* (pp. 2809-2857). New York: Elsevier Science.
- Swamy, P., A. (1970). Efficient inference in A random coefficient regression model. *Econometrica*, 38(2), 311-322.

- Şaşmaz, M., Ü. ve Yayla, Y., E. (2018). Vergiler ve ekonomik büyüme ile insani gelişme arasındaki nedensellik ilişkisi: Avrupa Birliği geçiş ekonomileri örneği. *Sayıştay Dergisi*, 111, 79-99.
- Trandafir, A. (2019). The Bidirectional relationship between human development index and economic growth in Romania. *“Ovidius” University Annals, Economic Sciences Series*, 19(2) 921-926.
- Trofimov, I. D., Nazaria, Md. A. and Bin Rosli, M. K. F. (2018). Macroeconomic determinants of the labour share of income: Evidence from OECD economies. *Theoretical and Applied Economics*, 25, 3(616), 25-48.
- Uçan, O. ve Koçak, E. (2018). İnsani gelişme endeksi ile büyüme ilişkisi: Pedroni eşbütünleşme örneği. *Journal of Politics, Economy and Management (JOPEM)*, 1(2), 55-61.
- UNDP (1990). *Human development report 1990*. Erişim adresi: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1990>
- UNDP (1998). *Human development report 1998*. Erişim adresi: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1998>
- UNDP (1999). *Human development report 1999*. Erişim adresi: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1999>
- UNDP (2001). *Human development report 2001*. Erişim adresi: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2001>
- UNDP (2009). *Human development report 2009*. Erişim adresi: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2009>
- UNDP (2010). *Human development report 2010*. Erişim adresi: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2010>
- UNDP (2022). *UNDP Annual Report 2022*. Erişim adresi: <https://www.undp.org/publications/undp-annual-report-2022>

- Vladimirova, K., & Le Blanc, D. (2015). *How well are the links between education and other sustainable development goals covered in UN flagship reports?* Department of Economic & Social Affairs.
- WHO (2022). *Human development index*. Erişim adresi: <https://www.who.int/data/nutrition/nlis/info/human-development-index>
- Wijaya, A., Tasente, T., Darma, D., C. and Kasuma, J. (2021). Labor force and economic growth based on demographic pressures, happiness, and human development: Empirical from Romaia. *Journal of Eastern European And Central Asian Research*, 8(1), 40-50.
- Wulfsberg, F. (1997). An Application of wage bargaining models to Norwegian panel data. *Oxford Economic Papers*, 49(3), 419-440
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2021) *Panel veri ekonometrisi. Stata uygulamalı*. İstanbul: Beta.
- Zhou, M. (2016). *Labor's share of income: Another key to understand China's income inequality*. Singapore: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-10-0173-4>